

Slovo autora úvodem

Předložená práce reaguje na relativní nedostatek studijní literatury v oboru politologie vhodné pro studenty vojenských vysokých škol. Nemá v žádném případě ambice stát se klasickou učebnicí úvodu do studia politologie, nýbrž se snaží zprostředkovat čtenáři celkový přehled o politologické tématice s důrazem na vybrané problémy, které by neměly zůstat vojenskému profesionálu neznámé a navést ho na další dostupnou literaturu. Proto je ovšem do jisté míry použitelná i pro středoškolské zájemce o studium politologie.

Na tomto místě se mi též jeví jako vhodné poděkovat za cenné rady a připomínky M. Marklovi a P. Fialovi, bez nichž by splnění mého záměru bylo značně obtížnější.

Zdeněk Kříž

1. Politologie jako společenskovědní disciplína

1.1. Vymezení předmětu politologie a její místo ve společenských vědách

Politologie a politika.

Politologie, v našich podmínkách nová společenská věda, se začala prosazovat po listopadu 1989. V období socialistického Československa se nemohla rozvíjet, protože vzhledem ke zkoumanému předmětu je působení ve svobodné společnosti nezbytným a základním předpokladem pro vědeckou práci. Některé vědní disciplíny se sice politikou zabývaly, avšak vzhledem ke společenské situaci bohužel velmi často přistupovaly k fenoménu politiky většinou z dogmatických marxisticko leninských pozic, což logicky zanechalo stopy na výsledcích a v některých případech silně omezilo jejich použitelnost.

V českém prostředí se pro naši společenskou disciplínu prosadily **názvy politologie nebo věda o politice**. Srovnatelný anglický termín je **political science**, německý **Politikwissenschaft** a francouzský **science politique**. Položme si nejprve otázku: Čím se vlastně naše věda zabývá? Jedná se o zcela legitimní dotaz, protože každá disciplína kladoucí si nárok nést honosný název věda musí mít vymezen a definován předmět svého zájmu, metody a musí disponovat i teoretickou základnou.

Vymezení předmětu politologie není zrovna nejsnadnější úkol, což je způsobeno jejím značným záběrem, bohatou vnitřní členitostí, rozsahem i obsahovou mnohotvárností. V nejširším slova smyslu je politologie chápána jako věda o politice. Proto bude snad žádoucí přiblížit si nejprve možné obsahy pojmu politika.

Názory občanů na politiku oscilují od naprostého zbožštění, což jsme mohli pozorovat krátce po listopadových událostech 1989, k jejímu absolutnímu zatracení nám všem známým tvrzením, že „politika je svinstvo a špinavá věc“, který se v současnosti těší u veřejnosti jisté popularitě. Při hledání příčin záporného vztahu nezanedbatelné části

občanů k fenoménu politiky musíme brát v úvahu, že pohled na politiku je do značné míry ovlivněn vlastním očekáváním, situací jednotlivce, případně společenskou pozicí, již zastává.. Vedle individuální reflexe hrají značnou roli při nazírání jedince na politiku i vlivy kolektivu či jedinci blízké společenské skupiny. Co se týče špatné pověsti politiky u části občanů je třeba, aby její kritikové především vzali v úvahu, že úroveň politické kultury ovlivňují zejména lidé, kteří politiku pěstují. V demokracii disponují občané dobrými mechanismy umožňujícími vyloučit z politiky jedince, jenž se nechová v souladu s dobrými mravy. Pouze voliči ve volbách totiž rozhodují o jeho konečném osudu, případně o osudu politické strany která ho podporuje. Nikdo přece není nucen, aby volil kandidáty neplnící své sliby, postupující v rozporu s morálními principy či osobně napadající odpůrce, místo kritiky jeho politického programu a konstruktivních protiargumentů. Proto můžeme s trochou nadsázky tvrdit, že kvalita politiků je přímo úměrná kvalitě jejich voličů a voliči by na jejich chování neměli mít větší nároky, než mají na chování své.

Pokud budeme chtít vědecky definovat pojem politiky, můžeme dle A. Müllera použít **dvě základní metody**. První z nich je **historicko sémantická** a druhou je metoda **funkčně strukturální**. Dle historicko sémantické metody je pojem politika odvozen od pojmu polis, což v městském státu antického Řecka znamenalo osídlení, jež bylo obranyschopné, zorganizované a samostatné. S pojmem polis jsou tedy již od počátku spojovány vlastnosti jako organizované soužití většího počtu lidí, jistá suverenita této skupiny, použití ozbrojené moci a autority a jistá nerovnost a hierarchie. S postupem času se pojem politika stále více zužoval na otázky vládnutí a uplatnění moci. Změna nastala s nástupem myšlenkového proudu osvícenství v 18. století. Aspekty způsobu uplatnění moci sice zůstávají v popředí, avšak můžeme zároveň pozorovat tendence chápající politiku jako širší pojem, zahrnující i řešení hospodářských, sociálních a kulturních problémů.

Dle **funkčně strukturální metody** obsahuje pojem politika **tři podstatné dimenze**. První z nich je určitá **forma** v níž je politika uskutečňována. Tuto dimenzi nazýváme termínem polity a zahrnuje především instituce, jako například ústavu, právní řád, tradice, vládu, parlament či politické strany. Druhou a neméně důležitou dimenzi můžeme charakterizovat jako **obsah** pojmu politika (policy). Normativně popisuje jevy v

politice, například zájmy a cíle jednotlivců či programy politických stran. Třetí dimenzí politiky je politics, kterou můžeme chápat jako **procesy** probíhající v politice. Patří sem například proces zprostředkování zájmů či výběru mocenské elity, různé konflikty či střety.

Politiku nemůžeme chápat jako prostor, kolem něhož by se společnost pohybovala. Lépe je nahlížet na ni jako na princip, určený institucionálně, procesuálně a obsahově. Podstatným rysem politiky je zejména fakt, že je nutné chápat ji v její komplexnosti a je nepřípustné jednotlivé dimenze od sebe oddělovat. Skupina organizovaných zájmů jako například odbory, je současně formální institucí, jež ovšem zastává určité hodnoty a prosazuje své cíle v politickém procesu, v tomto konkrétním příkladě zejména s organizacemi podnikatelů případně státem. Tím prostupuje všechny tři námi definované dimenze a proto by jakýkoli jednodimenzionální pohled nepostihoval totalitu (celistvost) sledovaného společenského fenoménu. Je též nutné mít neustále na zřeteli, že téměř vše ve společnosti může být politické pokud je spojeno s výše uvedenými dimenzemi a za tohoto předpokladu je, případně může být též předmětem zájmu politologie.

Trojdimenziální model politiky

Dimenze	Formy projevu	Příklady	Označení
forma	- normy - instituce	- zákony - parlament	polity
obsah	- úkoly a cíle	- program politické strany	policy
proces	- konflikty a střety	- průběh přijímání zákona	politics

Dosavadní výklad snad dostatečně naznačuje, že **definování pojmu politika je mimořádně obtížný a nevděčný úkol**. Přesto, nebo možná spíše právě proto se o to neustále politologové, filozofové, sociologové, politici, stručně řečeno všichni, kteří mají s politikou co do činění, snaží. Většina jejich pokusů je spojena jednotícím elementem moci a vlády. Pod termínem **moc** rozumíme **schopnost dosáhnout žádaný výsledek za všech**

okolností, třeba i navzdory vůli opozice. Například N. Machiavelli rozumí pod politikou následující „politika je suma prostředků, které jsou nutné k získání a udržení moci. Politika je tedy způsob zacházení s mocí, závislý na historických okolnostech, panovníkovi či lidu.“ Již klasickým příkladem obdobného přístupu je definice **M. Webera, který tvrdí „politika je snaha získat podíl na moci či smět ovlivňovat její rozdělování. Ať již mezi státy nebo uvnitř států mezi jednotlivými skupinami.“** V podstatě obdobný metodologický postup volí i marxisticko - leninské texty, které politiku definují jako „společenskou činnost zaměřenou k obhajobě třídních zájmů, k vybojování, uchování a upevnění vlády a státní moci určité třídy nebo k vytvoření příznivých podmínek pro boj o moc ve státě.“ Existují však i četné pokusy definovat politiku jako umění usmiřování různých protikladných názorů ve státě. S tímto pojetím přichází poprvé pravděpodobně Aristoteles. Zcela v jeho intencích je i definice B. Crika, jenž tvrdí, že „politiku můžeme jednoduše definovat jako aktivitu, jejímž prostřednictvím jsou rozdílné zájmy uvnitř dané jednotky vládnutí usmiřovány tím, že se jim dává podíl na moci úměrný jejich významu pro blaho a přežití celé pospolitosti. A ... politický systém je takový způsob vládnutí, v němž se politika osvědčuje jako prostředek garantující rozumnou stabilitu a pořádek.“ Modernější definice konstruují obsah pojmu politika více abstraktněji, mizí jednoznačné kategorie jako například moc a jsou nahrazovány termíny zájmy, hodnoty a konflikty.

Charakter politologie a její vnitřní členění

Předmět zájmu vědy o politice byl a je zkoumán i jinými vědními disciplínami. Jedná v první řadě o filozofii, historii, sociologii, psychologii i ekonomii. Postupný vznik speciální vědy o politice můžeme chápat jako výsledek přirozené dělby práce mezi společenskými vědami posledních dvou tisíciletí. Mezi různými názory na místo politologie v souhrnu ostatních společenských věd je poněkud obtížné se orientovat. Pro naše účely je postačující tvrzení, že politologie leží v průsečíku ostatních společenských věd, z nichž každá se politikou ze svého úhlu zabývá. Politologie se proto snaží pohlížet na svůj předmět zájmu v celé komplexnosti za využití poznatků a metod příbuzných

společenských věd. Její **mezioborový charakter** přináší na jedné straně jisté výhody, zejména z hlediska možnosti zkoumat politické jevy z různých úhlů pohledu a na straně druhé působí poněkud problémy při syntéze poznatků kombinované s jejich uspořádáním do teoretického rámce.

Žádná vědní disciplína není zcela homogenní, protože jistá dělba práce probíhá i uvnitř jednotlivých vědních oborů. V případě politologie je široké spektrum jejího členění ovlivněno různými přístupy k jejímu předmětu, mezioborovým charakterem, případně rozdílným názorem na její funkce. Politologové se naprosto logicky snaží o vymezení různých podoborů naší vědní disciplíny. My se seznámíme s členěním přijatým na mezinárodní konferenci UNESCO v Paříži roku 1950. Dle jejího návrhu je politologie členěna do následujících kategorií a podkategorií:

1) Politické teorie.

Politická filozofie, etika a teorie moci, Dějiny politických idejí, Teorie vědy a metodologie.

2) Politické instituce a systémy.

Ústavy, Komparace národních vládních forem, Regionální a lokální vládní formy, Veřejné mínění a Hospodářské a sociální problémy státu.

3) Politická sociologie.

Politické strany, Organizované zájmy, Spoluúčast občana na vládě skrze volby a konečně Veřejné mínění, média, politická socializace.

4) Zahraniční a mezinárodní politika.

Zahraniční politika státu, Mezinárodní vztahy a organizace, Bezpečnostní politika a výzkumy míru a Lidská práva.

V běžně dostupné příručce **Pozvání do politologie používají autoři pro vnitřní dělení politologie následující schéma:**

1) Normativní politologie.

Disciplína se orientuje především na výzkum dějin politické filozofie a politického myšlení. Jedná se o relativně nejstarší obor politologie, jenž má i v současnosti nezanedbatelný význam. Hranice mezi tímto oborem a filozofií jsou sice nejasné, avšak můžeme konstatovat, že předmětem jeho zájmu je pouze ta část filozofie, jež se nějakým způsobem dotýká fenoménu politiky.

2) Srovnávací politologie.

Obor se zabývá se systematickým srovnáváním různých politických systémů. Jedná se též o velmi starou disciplínu, jelikož její zárodky můžeme hledat již u Platóna a Aristotela. V současnosti je pro ni typické, že se stále více orientuje kromě západních demokracií i na srovnání politických systémů třetího světa.

3) Politické strany a zájmové skupiny.

V centru zájmu je role politických stran a zájmových skupin v politickém systému a v procesu zprostředkování zájmů. Sledují se jejich politické programy, organizační struktury, vzájemné interakce a další faktory důležité v politickém procesu.

4) Srovnávací federalismus.

Předmětem zájmu jsou různé typy federálních systémů, jejich komparace a klasifikace. Zaměřuje se na vymezení kompetencí, pravomocí a vztahů mezi relevantními subjekty ve spojení s pokusy o typologii. V současnosti je sledovaným tématem výzkum příčin rozpadu řady federací ve východní a střední Evropě.

5) Sdělovací prostředky.

Úkolem této části politologie je sledovat roli sdělovacích prostředků v politických procesech, což je z obecného hlediska nesporně velmi zajímavý problém. Masové sdělovací prostředky disponují ve svobodné společnosti značným vlivem a proto je nutné se tímto fenoménem zabývat i na vědecké úrovni.

6) Veřejná správa.

Disciplína se zabývá jak formálním postavením tak i funkčními mechanismy veřejných institucí, čímž je jistou měrou předmětem zájmu i metodologicky spřízněná se sociologií, zvláště se směrem zkoumajícím byrokratické instituce.

7) Mezinárodní vztahy a organizace.

Obor mezinárodních vztahů patří k nejrozvinutějším disciplínám vědy o politice. Je to způsobeno zejména faktem, že mezinárodní organizace hrají v současnosti stále větší roli, což se promítá při uplatnění výsledků výzkumů v praxi. Celá škála problémů je proto studována jak z hlediska teoretického, tak i ryze praktického. Na celé řadě univerzitních pracovišť pracují v současné době vedle sebe katedry politologie a mezinárodních vztahů, čímž je více méně podporován proces konstituování samostatné vědní disciplíny orientované výhradně na mezinárodní problematiku.

8) Problematika lidských práv

Podobor politologie zkoumající lidská práva získal na významu zejména v 70. a 80. letech v souvislosti s celosvětovým tažením na podporu euroamerického chápání lidských práv a občanských svobod, což mimo jiné přispělo i k pádu socialistických systémů sovětského typu.

1.2. Historický vývoj vědy o politice.

Osamostatnění politologie jako samostatné vědní disciplíny z obecné filozofie je poměrně **nedávnou záležitostí**. Politika ovšem není o mnoho mladším fenoménem, jako lidstvo samo. Proto se jí dříve zabývaly jiné vědní disciplíny, zejména však filozofie, historie, státověda, právní věda a v neposlední řadě sociologie.

První pokusy o zkoumání politiky se objevily již v kolébce evropské civilizace v Řecku. Pokusy jsou spojeny zejména s dílem **Platónovým a Aristotelovým**. Centrálním bodem Platónova politického myšlení je nauka o státě. Platón rozeznával pět druhů ústav a států: 1. aristokracii (vládu nejlepších) a monarchii (vládu jedince), 2. timokracii (vládu vojáků), 3. oligarchii (vládu majetných), 4. demokracii (vládu lůzy), 5. tyranii (diktaturu jedince). Za ideální formu politické organizace společnosti považoval Platón aristokracii či

monarchii a proto je již zřejmé, že se k demokracii, v jeho období ostatně chápané jako vláda lůzy, staví s velkým despektem. Platón se též pokusil o konstrukci ideálního státu, s přísně rozdělenými společenskými vrstvami. Nedostatkem Platónovy typologie je silně spekulativní ráz při konstrukci výše uvedených modelů.

Aristotelův přístup k politice se na rozdíl od Platóna ubírá více empirickým směrem. Aristoteles rozeznává šest základních forem státní moci, kdy za klasifikační kritérium považoval majetkové rozdíly: 1. monarchii jako vládu jednotlivce, 2. aristokracii jako vládu několika, 3. politeu jako vládu mnoha a jejich záporné protiklady 4. demokracii, 5. oligarchii a 6. tyranii. Za nejlepší formu státu považoval kombinaci aristokratických a demokratických prvků umožňující střednímu stavu vládnout státu, což by mělo nejlépe zajistit stabilitu a ochranu před extrémě.

Naukou o politice se zabývali též myslitelé středověku. Připomeňme si alespoň T. Akvinského, jenž se snaží ve své filozofii propojit myšlenky Aristotela a křesťanství. Podstatu politiky spatřuje v rozdělení lidí na vládnoucí a ovládané a za ideální formu státu považuje smíšenou vládu s prvky monarchistickými, aristokratickými a demokratickými.

Z renesančních myslitelů si nemůžeme dovolit nevěnovat pozornost **N. Machiavellimu** a jeho dílu. Politiku chápe jako jistý souhrn pravidel umožňující manipulaci s lidmi. Motivy politického rozhodování hledá ve sféře lidských zájmů spojených zejména s majetkem a mocí. Proto za hlavní úkol státu vedeného obratným panovníkem považuje upevňování státní moci bez ohledu na zájmy ostatních lidí a podřízení morálky politice.

S fenoménem silného a centralizovaného státu je spjata i učení francouzského filozofa **J. Bodina**, který proces poznávání politiky obohatil vytvořením velmi důležité a dodnes respektované teorie státní suverenity, se kterou se blíže seznámíme v některé z následujících kapitol.

Anglický myslitel **J. Locke** obohatil politickou teorii zejména principem dělby státní moci na zákonodárnou, výkonnou a federativní (právo vypovídat válku a uzavírat mezinárodní smlouvy). Ve své podstatě tím položil základy teorie konstituční monarchie, ve které zákonodárná moc přísluší parlamentu a moc výkonná monarchovi.

Jeho nauku rozvinul zejména **Ch. Montesquieu**, jenž zdůvodňuje dělbu moci na **zákonodárnou (legislativa), výkonnou (exekutiva) a soudní (judikativa)** potřebou kontroly. Nejvýznamnější dílo zastánců teorie dělby moci je pravděpodobně Sborník Federalista tvůrců americké ústavy **A. Hamiltona a J. Madisona**.

Není možné přehlížet ani přínos **K. Marxe** a jeho teorie třídního rozdělení společnosti na základě rozdílného přístupu k výrobním prostředkům. Základním společenským principem je dle jeho soudu svár mezi rozdílnými třídami, kdy na základě ekonomických determinantů dochází ke střídání různých společensko ekonomických formací.

Podstatné jsou i zásluhy německého sociologa **M. Webera**. Ve své analýze politického systému se soustřeďuje na otázky spojené s fungováním profesionální byrokracie. Základní problém spatřoval ve vytvoření mechanismů kontroly byrokratického aparátu a v technice výběru politické elity. Rozhodující roli v jeho teorii moci má faktor monopolního použití násilí.

Ani zdaleka ne úplný výčet uvedených autorů snad dostatečně naznačuje, že fenomén politiky nebyl společenskými vědami v žádném případě opomíjen. Proto se nám ovšem nabízí otázka, z jakých příčin bylo nutné vytvoření samostatné vědní disciplíny a jaké faktory hrály v tomto procesu klíčové role? Jedním z mnoha možných vysvětlení je podstatné rozšíření přístupu občanů k politice, což úzce souvisí s nastupující masovou demokracií, kdy politika přestává být v souvislosti s rozšiřováním volebního práva výsadou úzkých elit vymezených majetkově, případně rodově. Politické procesy a jevy se staly mimořádně složitými a obtížně postihnutelnými a proto se ukázalo nezbytným zkoumat je samostatnou sociální vědou.

Politologie v úzkém slova smyslu vznikla na přelomu 19. a 20. st. v USA a po 2. světové válce v Evropě. Na našem kontinentě se od počátku vyvíjela spíše jako věda o státě jako mocenském nástroji a využívala zejména metod státovědy, právní vědy v lepším případě historiografie. V USA se naopak orientovala spíše na zjištění a přesná změřením či analyzování základních faktorů politických jevů na základě empirických metod

uplatnitelných i sociálně vědních disciplínách. My se nyní pokusíme stručně se seznámit s vývojem vědy o politice v USA, Velké Británii, Francii, Itálii a Německu.

Politologie v USA.

Politologie se v USA na rozdíl od ostatních zemí konstituovala jako samostatná vědní disciplína s jistým předstihem. Příčiny můžeme hledat například v dřívějším nástupu masové demokracie. **Význačná je i pozice americké politologie i z hlediska metodologického.** Odlišný je především fakt, že ve vědě o politice v USA se v mnohem větší míře a **dříve** než jinde uplatnily **empirické a sociálně psychologické metody výzkumu.** Dalším významným rysem americké vědy o politice je její akademický charakter a relativně značné uplatnění jejích výzkumů v praxi. Americkou politologii, jež se velmi dynamicky vyvíjí zastřešuje Americká asociace politických věd

Mnohotvárný vývoj politologie se nevyhnul ani Spojeným státům. Termín věda o politice neměl z počátku jasný význam. Zahrnoval především politickou filozofii, politickou ekonomii, právo i politické dějiny. Historické zaměření americké politologie je patrné zejména na konci 19. století, kdy k jejím nejvýznamnějším představitelům patří například H. Adams či J. Burgess. Je pro ně typická zejména aplikace historicko srovnávacích, případně právních hledisek na problémy státu a politiky. Tyto přístupy ostatně mají své místo i dnes, zejména při studiu státu či práva. Roku 1903 došlo k založení Americké asociace politických věd, jež podpořila již dříve se prosazující tendence přenést zájem politologie směrem k empirické analýze fungování politického systému a procesů v něm. Takzvaná **realistická škola** je spjata zejména s dílem **A. Bentleye**. V první třetině našeho století nabývají na významu psychologické metody výzkumu, jež obracejí pozornost především na problémy spojené s analýzou politického chování. **Nově pronikající směr, nazývaný behaviorismus** je spojen zejména se jménem **H. Lasswella** a jeho dílem Psychopatologie a Politika (Psychopatologie a politika). Behaviorismus je metodologická orientace usilující o analýzu politických jevů z hlediska pozorovatelného chování lidí, na základě čehož je možné stanovit faktické úmysly a zájmy sociálních skupin. Politologie po

2.sv. válce je ovlivněna zejména prací D. Trumana *The Governmental Process* (Vládní proces) nastiňující teorii zájmových skupin, jež je dle jeho názoru nejlepší pro studium procesů panství. Fenomémem panství se též intenzivně zabývá R. Dahl a to zejména v díle *Who Governs* (Kdo vládne). Dle jeho soudu nelze najít jednu zájmovou skupinu neomezeně kontrolující procesy v politice. Teorie demokracie a koncepce elitismu se rozpracovávají například L. Strauss a K. Prewitt. Relativně silný je v americké vědě o politice proud zkoumající technokratické tendence politické moci reprezentovaný například J. Martinem, H. Odegardem či A. Normanem. V oblasti **sociologie politických systémů** se pravděpodobně nejvíce prosadil **D. Easton a S. M. Lipset**. Pro americké sovětology nepředvídatelný pád socialistických systémů podnítl úsilí o objasnění jeho příčin a následků. Pozornost se v současné době věnuje i výzkumu mezinárodních vztahů v postbipolárním systému. Z celé řady prací je v našich podmínkách pravděpodobně nejznámější a nejdostupnější dílo **Z. Bierzinského *Out of Control* (Bez kontroly)**.

V současné americké politologii však nepřestávají existovat tradicionalistické či novotradicionalistické prvky. Projevuje se to i v tom, že od poloviny sedmdesátých let zvolna roste zájem o výzkum orientovaný historickým a filozofickým směrem se zaměřením na klasické demokratické principy a doktríny státně politického zřízení.

Věda o politice ve Velké Británii

Počátky studia politologie ve Velké Británii spadají do konce minulého století. V tomto období vznikla při Londýnské univerzitě Londýnská škola ekonomiky a politických věd. Záhy se k ní připojily též univerzity v Cambridgi, Manchesteru a jinde. O nevyjasněnosti předmětu jejich studia svědčí skutečnost, že výzkumy se v převážné míře omezovaly na studium politického myšlení, případně právníkový popis státních institucí. **Věda o politice v Anglii konce 19. století čerpá** především z obsažného a inspirujícího díla **J. S. Milla a E. Burka**. Z jejich představitelů si jmenujme alespoň H. Laskiho či E. Barkera.

Britská politologie v dnešním slova smyslu se konstitovala po druhé světové válce. Významné je, že pod vlivem zámořských výzkumů došlo k významnému posílení sociologického, případně psychologického rozměru. Na druhé straně **tradiční historické a právní přístupy si do jisté míry udržely své pevné pozice** v systému britské politologie.

I ve Velké Británii jsou výsledky politologických výzkumů využívány v praktické politice, i když ani zdaleka ne v tom rozsahu jako v USA. V roce 1950 došlo ke zřízení Asociace politických výzkumů. Ve vědecko výzkumné činnosti provozované na několika desítkách univerzit hrají význačnou roli Oxfordská a Londýnská.

Z hlediska sledovaných témat je v britské politologii populární problematika politických stran. Z mnoha autorů si namátkou jmenujme například R. Blacka, G. Golea nebo H. Pellinga, kteří zkoumají příčiny vzniku a vývoj politických stran. Jiní autoři, například R. McKenzie či M. Rusche se zabývají analýzou mocenských center v politických stranách případně voličským chováním. Velmi významné místo zaujímá výzkum zájmových skupin. V padesátých a šedesátých letech vědci N. Kipping v práci *The Federation of British Industries* (Sdružení britského průmyslu) či S. Finer aplikovali na Velkou Británii teorii pluralistické demokracie. **Politickou kulturou se zabývá** významný britský politolog **R. Rose** v díle *Politics in England* (Politika v Anglii) a řadě dalších. Zdůrazňuje význam historické metody pro pochopení specifík anglického politického systému. Pod pojmem politická kultura chápe Rosse ty hodnoty, víry a emoce, jež dávají politice smysl. Dospívá k závěru, že pro politickou kulturu Velké Británie je typická loajalita vůči moci a vzájemný souhlas týkající se fundamentálních norem britského politického života. V Anglii se též značně rozvinuly **srovnávací výzkumy státního zřízení**, politických institucí a systémů různých zemí včetně sovětologických a regionálních studií. Z představitelů tohoto směru si jmenujeme alespoň **S. Finera a jeho dílo *Comparativ Government* (Komparace vládních systémů).**

Politologie ve Francii

Politologie ve Francii je v podstatě výsledkem vývoje právní vědy, nebo lépe řečeno vědy o státním či ústavním právu. Proces posunu klasického francouzského

ústavního práva směrem k vědě o politice v dnešním pojetí začal někdy v poslední třetině 19. st. Pro jeho následující vývoj je významná Esmeinova práce *Základy ústavního práva*, protože se snaží osvětlit nejenom právní normy, nýbrž i širší obraz politického života. Jistý vliv měla v západní Evropě i práce ruského profesora M. Ostrogorského *Demokracie a politické strany*. Na přelomu 19. a 20.st. ovšem věda o politice jako samostatná vědní disciplína ještě neexistuje. Vědci, jež se zabývají problémy politiky totiž stále přistupují k jím fenoménům z pohledu právní a v lepším případě historické vědy. Zlom nastal po 2. sv. válce, kdy se ukázalo nezbytným zkoumat problémy politiky v rámci samostatné vědní disciplíny, kterou nešlo nadále ignorovat. Významné impulsy přineslo pro francouzskou politologii mezinárodní kolokvium o otázkách politické vědy svolané organizací OSN UNESCO do Paříže. Díky němu francouzští vědci začali vnímat politologii USA, což jim umožnilo seznámit se s jejími výsledky i metodami. Osamostatňování vědy o politice podpořilo roku 1949 založení Francouzské asociace politických věd a roku 1956 zavedení akademické hodnosti doktor politických věd. Stejně jako v ostatních evropských zemích probíhá i ve Francii období ostrý střet o vymezení předmětu nové vědní disciplíny. Politologie se v této zemi poměrně dlouhou dobu orientovala na studium institucí politického systému a teprve od sedmdesátých let se pod americkým vlivem soustředila i na zkoumání jiných sociálních faktorů. Významná jsou z díla **R. Arona *Democratie et totalitarisme (Demokracie a totalitarismus)*** a **M. Duvergera *Janus, Lex deux faces de l'Occident (Janus, dvě tváře západu)***. Aronova práce vyšla též v českém jazyce a pro zájemce o analýzu a srovnání demokratického a totalitárního politického systému je jedinečná. Francouzská politologie je mimořádně aktivní při komentování probíhajících politických procesů. Tento fakt souvisí především s tím, že celá řada francouzských politologů v současnosti velmi úzce spolupracuje s předními francouzskými deníky.

Politologie v Itálii

Italská politologie mohla po válce navázat na jedinečné práce Pareta a Moscy orientované na výzkum elit, ovšem přesto, nebo možná právě proto začala za ostatními západoevropskými zeměmi zaostávat, což se jistým způsobem projevilo na IV. kongresu

Mezinárodní asociace politických věd v Římě roku 1958. **Vůdčí postavení** v politologii Itálie uplynulých desetiletí můžeme pravděpodobně přisoudit **G. Sartorimu**, jenž se věnuje velmi širokému okruhu problémů.

Pro padesátá léta je charakteristická snaha o teoretické zdůvodnění problém politiky na základě prvních empirických výzkumů, ovšem širší mezinárodní ohlas získala pouze Sartoriho práce *Democrazia e definizioni* (Demokracie a definice). V šedesátých letech se počínají objevovat práce didaktického charakteru zaměřené na politologii a práce zkoumající stranicko politický systém Itálie. Příkladem může být práce G. Galího vycházející z představy nedokonalého bipartismu (systém dvou vlivných politických stran). Teprve v sedmdesátých letech se prosazuje analytický proud zaměřený na teoretické a metodologické problémy. Pro další vývoj vědy o politice v Itálii měl význam i fakt, že její vůdčí představitel G. Sartori působí od roku 1976 na Stanfordské univerzitě v USA. Přesto rozvoj italské politologie pokračoval i nadále.

Politologie v Německu

O německé politologii v dnešním slova smyslu můžeme hovořit až po 2. sv. válce, přestože má výzkum politiky v Německu dlouhé a pevné kořeny. Tento paradox vyplývá především z faktu, že zkoumáním politiky se v Německu vědci intenzivně zabývají již od 18. st. v různých příbuzných vědních disciplínách. Významný vliv při jejím formování měly okupační mocnosti, protože se jejich představitelé domnívali, že její rozvoj napomůže pěstování demokratického smýšlení a zamezí recidivě totalitarismu. Proto byla zpočátku pěstována více jako výchova k demokracii a standardní sociální vědou zaměřenou na výzkum společenských problémů se stala až v 60. letech.

Němečtí politologové se sdružují ve dvou vlivných politologických organizacích: Deutsche Vereinigung für Politische Wissenschaft (DVPW) a Deutsche Gesellschaft für Politikwissenschaft (DGFP).

Německá politologie je **pravděpodobně nejvíce z evropských národních politologií reflektována v USA**, jež v této oblasti dominují. Za její nejvlivnější osobu je v současné době považován **K. v. Beyme**. Zájemci o bližší seznámení s nejvlivnější národní politologií v Evropě se nabízí jedinečná možnost prostudovat poměrně zdařilou práci P. Fialy Německá politologie.

1.3. Názorové školy současné politologie

Ve společenských vědách obecně neexistuje vždy jedna jediná absolutní pravda, což se logicky nevyhnulo ani politologii. Přístupy k fenoménu politiky se u různých vědců odlišují na základě jejich různorodých hodnotových kritérií, životních zkušeností, rodinné výchovy, sociálního postavení a mnoha dalších faktorů. Najít vhodné schéma pro zcela objektivní typologii není vůbec jednoduchý úkol a na naší cestě narážíme na řadu úskalí. Pravděpodobně nejpřehlednější je členění současné politologie do tří velkých názorových škol podle metodologických či světonázorových odlišností, což je obvyklé v německé politologii. Její schéma je pro studijní účely vhodné mimo jiné i z důvodu, že v německé politologii pokud jde o počet teoretických škol existuje velice široká shoda.

První školou je takzvaná **normativně - ontologická**, nebo též nazývaná jako prakticko filozofická či konzervativní. Je považována za vůbec nejstarší protože navazuje na tradice řeckého politického myšlení. Zahrnuje teorie politiky orientující se na odhalení norem správného společenského jednání. V druhé fázi se snaží na jejich základě stanovit kritéria pro hodnocení politického řádu. Cílem je navázat na tradice klasické filozofie a propojit politiku s etikou. P. Fiala uvádí, že „stoupenci normativní teorie odmítají představu o objektivní vědě, jež by mohla nezaujatě pozorovat politiku, protože ani vědec sám ani jeho objekt výzkumu se nemohou vyjmout ze společenského kontextu.“ Normativní škola je přesvědčena o existenci určitých jedinečně možných a z hlediska lidské existence i nutných norem, které je sice možné přizpůsobovat, avšak nikoli v zásadě opouštět. Často jsou přesvědčeni, že vývoj světa není jen hrou náhod, ale výsledkem jakéhosi vyššího záměru. K této skupině patří například H. Maier a L. Strauss.

Druhá **empiricko analytická (neopozitivistická) škola** vychází z domněnky, že ve společenských vědách neexistuje objektivní pravda a že okolní realita je produktem nedokonalého vývoje, který je možné reformou měnit a usměrňovat. Vzhledem ke skutečnosti, že příznivci empiricko analytické teorie čerpají z ideového přínosu pozitivismu, snaží se při vědeckém výzkumu politiky odhlédnout od subjektivního mínění, vlastních zájmů a osobních pocitů. Nemůžeme však tvrdit, že by apriori zpochybňovali existenci hodnot, případně přesvědčení. Empiricko analytická škola je využitelná zejména v empirickém sociálním výzkumu, kdy jsou zaváděny a aplikovány matematické postupy a kvantifikující analýzy. Jde například o průzkumy volebních preferencí, postojů či hodnot. Analýzy policy, srovnávací výzkumy či výzkumy zaměřené na zprostředkování zájmů jsou obvykle orientovány tímto směrem s výhradou, že často obsahují normativní i společensko kritické prvky. Empiricko analytický proud je v současné politologii pravděpodobně nejvlivnější a jeho k hlavním představitelům patří například K. Popper nebo K. Deutsch.

Třetí skupina nazývaná jako **kriticko dialektická (neomarxistická)** vychází z teoretického předpokladu, že realita okolního světa je výsledkem zákonitého dějinného procesu, který můžeme na základě výsledků společenských věd vysvětlit a zásahy ovlivňovat. Jejich návaznost na Marxovu politickou ekonomii, Hegelovu dialektiku a Freudovu psychoanalýzu je evidentní ovšem s výhradou, že k uvedeným autoritám přistupují kritickým pohledem, jenž není pro všechny neomarxistické skupiny obdobný a proto nelze hovořit o jednotné dialektické kritické teorii. K představitelům kritické školy patří při především E. Fromm a H. Marcuse. Dle K. Baymeho je však možné vymezit zhruba pro všechny proudy čtyři shodné principy:

- 1) Dějinná podmíněnost společnosti a politiky v ní se odehrávající.
- 2) Přístup ke společnosti jako celku bez izolace jednotlivých jevů.
- 3) Skeptický názor na uplatnění postupů přírodních věd ve vědách sociálních.
- 4) Důraz na zkoumání protikladů v dějinách a uplatnění dialektiky.

1.4. Metody politologie

Pro každý vědní obor je charakteristické nejen vymezení vlastního předmětu výzkumu, ale i souboru používaných metod a nástrojů. Politologie, stejně jako ostatní společenské vědní disciplíny, je na rozdíl od přírodních věd v jisté nevýhodě, protože naráží na obtíže spojené s verifikací (ověřením) získaných poznatků, teorií a konstrukcí vyplývající z nesmírné složitosti zkoumaných společenských procesů a jevů, kdy můžeme pouze s obtížemi použít experimentálních metod. Při kritice společenských věd, jež velmi často přichází ze strany přírodovědných disciplín není právě nemožnost aplikace experimentu, tedy cíleného navádění jisté konkrétní situace dostatečně zohledňována, což vede k velmi rychlým a unáhleným soudům. Omezená možnost experimentovat nevyplývá z obecné nemožnosti pokus ve společnosti uskutečnit, o čemž svědčí nejenom experimenty fašismu a komunismu. Základním omezujícím faktorem jsou totiž jejich případné následky, protože postihují člověka jako hodnotu samu o sobě. Společenské vědy musí z tohoto důvodu zkoumat pouze situace, jež nastaly přirozeným během věcí, což je logicky silně omezující faktor. Pokusme se zamyslet, kde by byla většina přírodních věd (fyzika, chemie, biologie) bez řízeného a záměrného experimentu s omezením pouze na sledování událostí plynoucích nezávisle na subjektu vědce. Objevil by L. Pasteur vakcínu proti vzteklině, zkonstruoval J. Watt parní stroj, Braun a Koroljov vesmírné rakety nebo Openheimer atomovou bombu? Pravděpodobně ne. Přesto si však i politologie postupně vytváří a zdokonaluje vlastní soubor výzkumných nástrojů a přináší sice omezené, ale přesto využitelné plody poznání.

Je nutné si především uvědomit, že jelikož politologie studuje stejnou oblast, kterou již dříve zkoumaly jiné vědní disciplíny, zejména však historiografie, psychologie, sociologie či státověda, užívá často jejich instrumentů.

Významným nástrojem politologie byla a stále je metoda historická, jež se snaží o analýzu politických jevů v širších historických souvislostech, o výzkum politických jevů v čase a vývoji, přičemž nemůže opomíjet jejich souvislost s jinými jevy a historickými danostmi sledovaného období. Nevýhodou historické metody je její obecný charakter, pročež vědec musí v každém okamžiku své výzkumné práce hledat její konkrétní naplnění, což sebou přináší jistá rizika.

Obměnou historické metody je metoda historicko - srovnávací. Je uplatňována všude tam, kde si vědec klade za úkol odhalit společný původ a příbuznost politických jevů, procesů a struktur různých politických systémů dané doby metodou jejich rekonstrukce a vzájemného srovnání.

K historickým metodám politologie patří též dialekticko materialistická historická metoda, jež chápe materiální výrobní vztahy jako prvotní při zkoumání společenského života. Pokud není uplatňována v dogmatické podobě může za jistých okolností přinést cenné výsledky. Důležité je, aby vědec měl neustále na mysli, že ekonomické vztahy můžeme považovat za určující ve společenském životě pouze v nejjobecnější rovině. Uvedené stanovisko zastává například K. Popper. Druhým úskalím ekonomismu je skutečnost, že pouze menšina jevů je způsobena výhradně jedním faktorem.

Politologie může uplatnit i další metody historické vědy, například ty, které umožňují výběr pramenů dle jejich důležitosti. Jelikož věda o politice poměrně často zkoumá politické jevy, o nichž se zachovala bohatá pramenná základna, hrozí vědci nebezpečí neadekvátního vytrídění pramenného materiálu, čímž může být jeho práce negativně poznamenána.

Významné místo v metodologickém základně vědy o politice zaujímají metody psychologické, zejména směr nazývaný behaviorismus. Behavioristé jako například J. B. Watson či B. F. Skinner chápají lidskou psychiku jako černou skříňku, jejíž obsah nemůže psychologie svými metodami zkoumat a proto se má soustředit na její objektivně měřitelné a kvantifikovatelné projevy. Jedině na základě studia těchto vnějších reakcí lze dle názoru této školy dospět k verifikovatelnému vědeckému poznání. Takto orientovaní politologové se zaměřují zejména na výzkum chování jednotlivců a institucí v politické procesu.

Nezastupitelné místo v instrumentech současné politologie mají i metodologické přístupy sociologie. Plodem úsilí o verifikovatelnou (ověřitelnou) teorii politiky bylo převzetí systémové a strukturálně funkční analýzy ze sociologie. Mimořádný význam mají empirické metody sociologie. Politologie jejich výsledků hojně využívá například při prognózách volebních výsledků.

Vzhledem k faktu, že od druhé poloviny tohoto století dochází k jistému prolínání přírodních a společenských věd získávají i v politologii pozvolna na významu matematické metody zaměřené především na modelování politických systémů a jevů. Jedná se zejména o aplikaci metod optimalizace rozhodovacích procesů, simulačních metod či v poslední době stále více populárnějších teorií her. Zde je ovšem nezbytné mimořádně citlivě a obezřetně nakládat s výchozími údaji, na nichž výše uvedené metody závisí. Ve svém výsledku by jejich použití mělo vést k získávání a analýze nových poznatků a proto jsou neúčelné kvantifikace, jež nevedou k objasnění problému ať již pro přílišnou míru abstrakce či podcenění různých faktorů politiky.

1. 5. Význam politologie pro vojenského profesionála

Žádný občan demokratického státu nežije v politickém vakuu. Působí na něj celá řada jevů a procesů, jež formují jeho vztah k fenoménu politiky. Sleduje noviny, rozhlas a televizi, kde velmi podstatnou část zpravodajství tvoří informace věnované politickému dění. Každý občan demokratického státu má možnost se politiku pasívně zabývat nebo ji aktivně provozovat. Může ovšem teoreticky nastat i situace, kdy občan politiku zcela ignoruje a snaží o naprosto nezávislé postavení. Přesto jeho osudy politické dění i tehdy alespoň nepřímo ovlivňuje.

Voják sloužící v armádě demokratického státu je v poněkud odlišném postavení. Na první pohled by se mohlo zdát, že znalosti a vědomosti o politice jsou pro něj nevyužitelné, protože mu přece zasahovat do politiky nepřísluší. Pokud celý problém podrobíme podrobnější analýze zjistíme neudržitelnost naznačeného přístupu. Občan sloužící v instituci chápané jako nástroj politiky má mnohem menší šanci stát mimo ni, než kdokoli jiný. Nemůže od politiky zcela abstrahovat, již s důvodu, že je jejím instrumentem. Proto se lze oprávněně domnívat, že je nezbytné vybavit jej jistou sumou vědomostí umožňující mu se v politice lépe orientovat. V oblasti politologie nemáme na mysli indoktrinaci jistého konkrétního způsobu myšlení či přímo světonázorové orientace. Musí jít zejména o seznámení se s základními principy fungování politického systému,

občanskými právy a povinnostmi, různými světonázorovými systémy a vzorci politického chování. Jednostranná orientace je ostatně vědě o politice cizí, protože jí je naopak přirozená značná otevřenost metodologická i světonázorová, což ostatně v nedávné době přiznávala a velmi vehementně kritizovala i marxisticko-leninská „věda“. Získané znalosti by potom měly umožnit vojáku jako občanovi lepší orientaci ve spletité sféře politiky při výkonu jeho náročného řemesla.

Přestože je mimořádně důležité poskytnout vojenskému profesionálovi sumu prakticky využitelných znalostí a vědomostí, neměla by se politologie a ani ostatní sociální vědy zaměřit pouze tímto směrem. **Mnohem důležitější, než zprostředkování jistého souhrnu informací se jeví seznámení vojenského profesionála s nástroji, kterými je může efektivně získat, uchopit, zařadit do určitého teoretického rámce a následně aplikovat.** I ve společenských vědách totiž některé poznatky poměrně rychle zastarávají a ztrácejí svou hodnotu. Jak praví čínské přísloví, „je mnohem lepší naučit hladového ryby chytat, než mu je přinést na stříbrném podnose.“ Úplně nejlepší je ovšem říci, kde je může chytit. Je proto vhodné zamyslet se nad otázkou, zda by společenské vědy měly poskytovat pouze prakticky využitelné poznatky, nebo i naučit občana v uniformě a vojenského profesionála myslet v určitých kategoriích a přispět skromným podílem k zmírnění propasti mezi civilním a vojenským způsobem myšlení. Zcela zajisté mají pravdu oponenti tvrdící, že naznačený úkol je značně ambiciózní, v podmínkách limitovaného rozsahu výuky společenských věd a převážně technické orientace většiny posluchačů i těžce realizovatelný. Ovšem lidstvo by nikdy nedosáhlo možného, kdyby se neustále nepokoušelo uchopit zdánlivě nemožné.

Kontrolní otázky.

Jaké je vymezení předmětu politologie?

Vyjmenuj některé příbuzné společensko vědní disciplíny a charakterizuj jejich možnosti při výzkumu politiky.

Kteří významní myslitelé se zabývali politikou v období, kdy ještě politologie jako samostatná vědní disciplína neexistovala?

Které znáš základní politologické školy ?

Zamysli se nad rolí politologického vzdělání při společenskovědní kultivaci vojenského profesionála.

Rozšiřující studijní literatura

Fiala, P.: Německá politologie, Brno 1995.

Pithart, P.: Obrana politiky, Praha 1990.

Scruton, R.: Slovník politického myšlení, Brno 1990.

Šamalík, F.: O podstatě a záludnosti politiky, Praha 1992.

2. Politický systém státu

2. 1. Teorie politického systému

Moderní vymezení pojmu politický systém navazuje na myšlení Aristotela, I. Kanta, F. Hegela, K. Marxe i jiných významných filozofů, kteří se ve svém díle rozličným způsobem dotkli problémů spojených s politikou. Přístup užívající optiku systémové teorie může přinést cenné výsledky při zkoumání společenské reality a je poměrně hojně uplatňován.

Pod systémovým pojetím rozumíme, že všechny objekty sociální reality chápeme jako systémy, stejně tak ovšem i gnoseologické (poznávací) postupy, přičemž **každý systém je součástí jistého vyššího celku (nadsystému) a zároveň obsahuje řadu nižších celků (podsystémů)**. Politika je definována jako kolektivní rozhodovací a obranný systém s nezbytným násilím, čímž se odlišuje od ostatních systémů, protože ty možnost legitimního uplatnění násilí postrádají. Hlavním **úkolem systému je vyzdvihnout** z okolního prostředí, případně ze systému jako takového, určitý **inputs (vstup)** a přeměnit ho v **outputs (výstup)**. Příkladem vstupu mohou být vysoké zbrojní náklady společnosti, které vedou ke ztrátě ekonomické konkurenceschopnosti v mezinárodní soutěži. Prvky politického systému, kterým přísluší funkce artikulace (vyjádření) zájmů začnou vyžadovat snížení zbrojních výdajů a vhodnější využití získaných prostředků. Výsledkem, výstupem může být snížení výdajů na zbrojení při vypracování státního rozpočtu.

Co se týče vlastního termínu politický systém existuje v současné politologii celkem obecná shoda v názoru, že byl převzat z pojmového aparátu biologie a později sociologie. Způsobů jeho výkladu se nám nabízí celá řada a proto se nyní alespoň s některými stručně seznámíme.

Ve dvacátém století se strukturou a fungováním společenských systémů zabývala zejména takzvaná funkcionální škola sociologie politiky reprezentovaná například

americkým sociologem T. Parsonsem. Dle této školy můžeme nahlížet na každou dynamickou soustavu společnosti jako na otevřený systém, členěný na celou řadu dílčích subsystémů navzájem propojených interaktivními vztahy mezi sebou navzájem. Hlavní funkcí systémů je dle Parsonse zachování vlastní stability.

Z mírně odlišného zorného úhlu pohlíží na problémy spojené s fungováním politického systému D. Easton. Pod pojmem politický systém rozumí interakce, prostřednictvím nichž se ve společnosti autoritativně rozdělují hodnoty. Základním posláním politického systému je dělba hodnot a podněcování k uznání uplatňovaného rozdělení většinou příslušníků ve společnosti. Velký význam přikládá způsobům udržování rovnováhy uvnitř systému. D. Easton rozlišuje dvě kategorie rovnováhy:

- 1) Stacionární rovnováhu
- 2) Dynamickou rovnováhu.

Stacionární rovnováha nastává, když se konstantní parametry politického systému udržují ve vyváženém stavu. Jako příklad si uveďme dohodu dvou zájmových skupiny, které mezi sebou uvnitř systému soutěží o přístup k politické moci, o výši mezd. Podstatné faktory politického systému, jako například počet obyvatel, ekonomická úroveň či společenská struktura či v našem příkladě počet zájmových skupin se nemění.

V dynamické rovnováze naopak prodělávají tyto parametry neustálou změnu. Například vlivem migrace či emigrace se rapidně mění počet obyvatel, ekonomický systém prodělává řadu rychlých změn či rapidně roste nebo klesá počet politických stran a zájmových skupin.

Význam funkcí politického systému zdůrazňuje i přístup J. Škalouda, který jej definuje takto „politický systém je možno charakterizovat také jako souhrn vztahů, které se vytvořily v oblasti politiky mezi státními orgány, politickými organizacemi a institucemi, ostatními zájmovými organizacemi, skupinami nátlaku, přičemž některé složky mají eufunkční úlohu, tj. systém udržovat, zdokonalovat a vylepšovat, jiné disfunkční úlohu, tedy úlohu systém narušovat, oslabovat a měnit.“

Čas od času můžeme pozorovat spojování termínů politický systém a politický řád. A. Müller se domnívá, že pojem společenský řád je obsahově širší než pojem politický systém, jelikož se jím rozumí nejen obsah politického systému, nýbrž navíc též jeho cíle. Nebezpečí směšování obou pojmů vidí Müller zejména ve skutečnosti, že pojem politický řád je více ideologicky podbarvený, čímž jeho používání v našich podmínkách může vést ke zjednodušenému dělení společností dle řádu buržoazně demokratického a socialisticko komunistického.

2.2. Stát

Dosavadní výklad naznačuje, že k pochopení dalších jevů je nezbytné se alespoň letmo zmínit o státu, jeho funkcích, úkolech i teoriích vzniku. Pokud budeme uvažovat z hlediska systémové teorie, je obvyklé použít při výzkumu politického uspořádání stát jako nejvyšší možný systém.

Státy se v dějinách objevují **poprvé někdy ve 3. - 2. tisíciletí př. n. l.** v oblasti Mezopotámie, Egypta a pravděpodobně ještě o něco dříve v Číně. Formy státu se postupem doby vyvíjely přes městské státy, impéria, království, absolutistické monarchie až k současnému pojetí demokratického státu občanů. Z naznačeného vyplývá, že státy prošly složitým a zajímavým vývojem. V současné době (1997) můžeme ve světě najít 192 státních útvarů.

Stát můžeme definovat jako sdružení lidí na určitém pevně ohraničeném a vymezeném území (kde existuje jistý systém zákonů, jenž dává lidské pospolitosti vnitřní řád a smysl), disponující suverenitou a uznávané okolními celky obdobných kvalit. Za znaky státu proto můžeme považovat: území, obyvatelstvo a suverenitu. Je nutné mít na zřeteli, že termín stát se používá pro označení útvaru který obsahuje výše uvedené znaky až od 15. století. Zakladatelem **teorie suverenity státu** je francouzský filozof éry osvícenství **J. Bodin**. Teorií státní suverenity se v průběhu staletí objevilo celá řada. Pro naše účely ovšem postačí základní teorie Bodinova. Stát je v jeho pojetí suverénní tehdy,

jestliže může monopolně vydávat zákony na svém území, monopolně vynucovat vlastními nástroji jejich dodržování a jestliže výše uvedené činnosti činí dlouhodobě (termín dlouhodobě je třeba chápat velmi volně).

Teorií vzniku státu je celá řada a není naším úkolem se podrobně seznámit se všemi. Přesto si ovšem stručný exkurs nemůžeme odpustit. Nejstarší teorií je teorie **náboženská**, jež odvozuje vznik státu z boží vůle. Hojně byla užívána až do poloviny 19. století. **Patriarchální** teorie se domnívá, že státy vznikly rozrůstání jedné rodiny. Další je teorie **expanzivní**, zaměřená na výboje a rozšiřování území jednoho kmene, čímž se měl postupně vyvinout stát. Vznik státu na základě dělby společnosti na ovládané a vládnoucí za užití síly považuje za svoji základní tezi teorie **mocenská**. Teorie **marxistická** pokládá za prapůvodní příčinu vzniku státu rozdělení společnosti na třídy, kdy si jedna třída na základě přístupu k výrobním prostředkům podmaňuje třídu druhou k čemuž tvoří stát a jeho aparát. Poslední dobou nejuznávanější teorií je teorie **smluvní**, jež sahá k anglickému mysliteli **J. Lockovi**. Za prapůvodní příčinu pokládá dohodu občanů spočívající v dobrovolném předání části své suverenity a pravomocí na bedra státu, protože ten je může mnohem lépe vykonávat. Jedná se zejména o ty oblasti, jež osamocení jedinec nemůže s úspěchem sledovat. Vyplývá z toho, že **stát má pouze od občanů propůjčenu část pravomocí** a proto se nemůže chovat tak, jak by chtěl. **Občané mají právo jeho činnost kontrolovat a podílet se na ní**. J. Locke samozřejmě věděl, že stát popsáním způsobem nikde reálně nevznikl, ovšem požadoval po státu i občanech, aby se chovali jako by tomu tak bylo.

Poslední teorie naznačuje, že stát plní určité základní funkce. Můžeme je rozdělit na vnější a vnitřní. Za základní **vnitřní funkce státu** je v současnosti považováno: **garance práv a svobod občanů, zachování vnitřního řádu, řešení otázek nemožných řešit jedincem osamoceně**. K poslednímu bodu se jedná například o otázky školství, zdravotnictví atd, ve kterých probíhá v současnosti diskuse o míře státních zásahů. K základním **vnějším funkcím patří zajištění vnější bezpečnosti a zajištění práv občanů mimo své státní území**, což je někdy poněkud problematické, protože stát naráží na suverenitu ostatních států, kterou je nucen respektovat

Stát v sobě zahrnuje celou řadu subsystemů. Za nejvýznamnější lze považovat ekonomický subsystem a politický subsystem, jemuž se budeme nadále blíže věnovat.

2.3. Typy politického systému státu.

Politické systémy vykazují značnou strukturální různorodost, jež si společně s jejich značným počtem vyžaduje nutnost typologie. Za klasickou typologii bývá považována Weberova koncepce dělicí politické systémy dle způsobu získávání legitimacy na racionálně legální, tradicionalistické a charismatické.

Dříve než se s uvedenými typy politických systémů blíže seznámíme, naznačme si alespoň zběžně Weberův metodologický postup. V. Čermák k tomu uvádí „ideální typus vzniká myšlenkovým stupňováním jistých prvků reality, jednoho či několika hledisek a sloučením množství rozptýlených jednotlivých jevů, je tedy myšlenkovým obrazem, který není historickou realitou či dokonce vlastní realitou, ale jen čistě ideálním mezním pojmem, jímž je realita k objasnění jistých významových složek svého empirického obsahu poměřována ...“. Ideální typ ve Weberově pojetí se zakládá na empirickém zkoumání skutečnosti, protože je konstruován z reálných společenských jevů. Umožňuje nám proto poměřovat námi sestrojeným ideálně typickým stavem realitu a na základě výsledků vyvozovat závěry.

V racionálně legálním politickém systému zákony slouží jako prostředek k dosažení jistých politických cílů, čehož dosahují vytvářením systému neosobních a obecně závazných pravidel. Pro **tradicionalistický politický systém** je zase charakteristické, že vládce užívá na **tradici založených precedentů**, kterými v jejím rámci víceméně volně disponuje. **Charismatický systém** je založen na uplatnění **mimořádné**, ale často též pouze **domnělé kvality vůdce**. Autorita vůdce je často absolutní a nebere ohled na míru důvěry a podpory zbytku, či lépe řečeno většiny společnosti. Je nutné mít neustále na zřeteli, že se u Webera jedná o ideálně typické konstrukce sloužící jako měřítko, kterým se politický systém sledovaného státu může pouze přibližovat. Weberova typologie není

samozřejmě ojedinělá, protože i v tomto případě se ukazuje velmi rozdílný přístup různých politologických škol ke stejným problémům

Odlišný přístup k typologii politických systémů nabízí (neo)marxistická politologie. Za klíčový znak politického systému považují ekonomický výrobní způsob na základě kterého se pokouší tyto systémy klasifikovat. Ekonomické výrobní způsoby člení na otrokářský, feudální, kapitalistický, socialistický a komunistický. Proto též hovoří o politických systémech otrokářské společnosti, feudální společnosti, kapitalistické společnosti a socialistické společnosti. V případě z jejich hlediska posledního vývojového stupně společnosti nehovoří o politickém systému, protože předpokládají postupné odstranění všech forem panství a tím vlastně ze zorného úhlu politologických koncepcí orientovaných na problematiku moci i politiky jako takové.

Typologii zaměřenou na rozdíly v takzvaném systému státní moci (politické orgány státu) **navrhuje** mimo jiných autorů například i **A. Müller**. Je pro ni **klíčová zejména otázka dělby politické moci**, což omezuje její aplikaci pouze na určitou skupinu systémů. Z filozofického hlediska se jí zabýval již Aristoteles a do centra zájmů filozofů se tyto problémy dostaly v období osvícenství. Připomeňme se jména jako **J. Locke** a **Ch. Montesquie**. Jejich přístupy vychází z klíčové myšlenky, že **přílišná koncentrace moci je škodlivá** a že je pro svobodný vývoj společnosti nezbytně nutná její racionální dělba, jež umožní účinnou kontrolu.

Z teoretického hlediska rozlišujeme horizontální, vertikální a časovou dělbu moci. Pod pojmem **horizontální dělba** moci rozumíme rozdělení pravomocí mezi **moc zákonodárnou (legislativu), výkonnou (exekutivu) a soudní (judikativu)**. Vertikální dělba moci znamená rozložení kompetencí mezi centrální státní orgány a nižší jednotky. Tuto funkci mohou plnit například země federace, spolkové země, či kraje atd. Problém vertikální dělby moci je v současné době aktuální jednak z hlediska praktické politiky a neméně i z úhlu pohledu teoretické politologie. Problémy s jejím funkčním zvládnutím stojí u kolébky mnoha více či méně ostrých konfliktů a projevíly se i v dezintegraci řady států střední a východní Evropy. Časovou dělbu moci si charakterizujeme jako ustálenou frekvenci mezi jednotlivými volbami jak na úrovni centrálních tak i nižších orgánů.

Z hlediska horizontální dělby moci můžeme rozlišovat následující základní typy demokratických politických systémů:

- 1) Přímé demokracie.
- 2) Parlamentní demokracie.
- 3) Presidentské demokracie.

Spokojme se prozatím pouze s taxativním výčtem, protože jejich bližší analýzu provedeme v kapitole věnované demokracii.

Jako **výsledek vertikální dělby moci** můžeme chápat především různé typy **federací a konfederací**, jež se počínají prosazovat zejména od 19. století. Pro **federace** je typická zejména **jednotná zahraniční politika, měna a obrana**. Poněkud komplikovanou je otázka jednotného právního řádu. V celé řadě federací se totiž setkáváme s jevem, že pro členské státy sice platí federální zákonodárství, avšak zároveň disponují i značnými vlastními kompetencemi (zejména v USA). Jako příklad federací si ze současného světa uvedme USA, Německo, Rakousko či Švýcarsko.

Konfederace je výsledkem buďto první fáze integračních procesů mezi dvěma samostatnými státy, případně poslední fází dezintegrace a vyznačuje se **velmi volnými vzájemnými vazbami**. Jako příklad nám může posloužit Německo v 1. polovině 19. století, Britské společenství národů (Commonwealth) a ze současného světa například Společenství nezávislých států (SNS). Otázka přesného vymezení rozdílů mezi federací a konfederací je poněkud komplikovaná a není zcela uspokojivě vyřešena ani v současnosti.

Pro politické systémy, ve kterých **není aspekt dělby moci uplatňován** se užívají různé termíny, například **autokracie**. S jeho významem a obsahem se seznámíme v třetí kapitole.

2. 4. Prvky politického systému

Politický systém státu se skládá z celé řady prvků. Pokud bychom usilovali o vytvoření jeho přesného a plastického obrazu, bylo by nutné se věnovat celé řadě oblastí, což ale není v našich silách. Zejména omezený prostor nás nutí k výběru témat, která budeme nadále sledovat. K nejdůležitějším prvkům politického systému patří **system státní moci (vláda, parlament, soudy), politické strany, politická hnutí a zájmové skupiny**, jelikož hrají nezanedbatelnou roli z hlediska funkcionálního a stojí v popředí zájmu i většiny veřejnosti. Proto jim i politologie věnuje nemalou pozornost. **Se systémem státní moci, což vlastně představuje soustavu státních institucí relevantních v politickém procesu, se blíže seznámíme v kapitole věnované demokratickým státům.** Proto nyní zaměříme naši pozornost zejména na politické strany, politická hnutí a zájmové skupiny. Je nutné mít ovšem na zřeteli, že naší bližší pozornosti uniknou otázky spojené s právním řádem státu, sdělovacími prostředky, politickou kulturou atd.

2. 5. Politické strany

Přístup k fenoménu politické strany nám politologie nabízí celou řadu. Jak jste již možná z dosavadního výkladu pochopili, je mnohotvárnost jedním z podstatných rysů naší vědní disciplíny. Problematika **politických stran** stojí v centru zájmu politologie již několik desetiletí, protože představují jeden z **pilířů současných demokratických politických systémů**. O. Krejčí se o nich vyjadřuje následovně „liberální pojetí demokracie předpokládá, že právě strany vnášejí do občanské společnosti řád, dávají jí politickou strukturu. Politické strany sjednocují vůli skupin občanů tím, že v rámci demokratického řádu organizují zákonitě odlišné zájmy jednotlivců a tato jejich organizace je použitelná k výběru vedoucích představitelů státu podle určitých pravidel.“ Přesto se však čas od času objevují tendence tyto instituce zrušit, nahradit či alespoň omezit jejich vliv. Zde musíme konstatovat, že koncepce politiky bez politických stran, prosazovaná například v ČSFR po listopadu 1989, v našich podmínkách zkrachovala.

Pokusme se nejprve definovat, co vlastně pod termínem politická strana rozumíme. Předem je nutné předeslat, že definice politické strany mohou vycházet a také vychází z různých metodologických pojetí politiky a proto přesto že popisují jeden a tentýž fenomén, nemusí být vždy naprosto totožné.

Dle Hasbacha můžeme za politickou stranu považovat „organizaci lidí se stejnými politickými názory a cíly, snažící se získat politickou moc, která jí umožní realizovat své záměry.“ **M. Weber** definuje politické strany jako „**společenské organizace s dobrovolným členstvím, které se snaží získat moc ve státě pro své vedení, čímž by aktivní členové měli různé možnosti jak dosáhnout materiálních cílů nebo osobních výsad či obojího.**“ J. Schumpeter se vyjadřuje takto „politická strana není, jak tvrdila klasická věda seskupení lidí, kteří bojují za dobro celku podle předem dohodnuté zásady... . Strana je skupina, sjednocující lidi, kteří chtějí získat politickou moc, sjednocuje je, aby mohli v zápase o moc postupovat podle jednotné zásady.“

Jak je z definic zřejmé, soustřeďuje se politologie při analýze politických stran především na fenomén moci. Snaží se však také vytvořit nějakou obecnou a vysoce abstraktní definici, kterou by bylo možné aplikovat v co možná nejširším spektru případů.

Znaky politických stran

Za hlavní znak politických stran můžeme považovat především **organizovanost** vyplývající jistou měrou z právního řádu, ale především z vnitrostranických norem (stanovy), které v našich podmínkách upravují vnitřní život politických stran. Dalším podstatným znakem je skutečnost, že se jedná o sdružení občanů příslušného státu, které spojuje **totožnost či podobnost názorů** na další vývoj země. Významným rysem politických stran je i **dlouhodobé zaměření jejich zájmů**, což znamená, že naplněním určitého cíle nezanikají, ale formulují cíle další. A v neposlední řadě je mimořádně důležitým znakem, který je odlišuje od skupin organizovaných zájmů, **snaha převzít politickou odpovědnost, tedy účastnit se na výkonu politické moci** a prosadit jejím uplatněním zájmy svých členů (v praxi ovšem spíše vedení).

Historický vývoj politických stran

Politické strany neexistují od pradávna a ke své dnešní podobě prošly relativně složitým a dlouhým historickým vývojem. Řada vědců zabývajících se politikou je však názoru, že politické strany jsou součástí politického systému snad již od počátků politického života. Skutečně z historického pohledu je možné najít formace velmi vzdáleně podobné dnešním politickým stranám již v období starého Řecka či Říma, případně ve středověké Florencii. Toto pojetí však neodlišuje frakce v politickém životě relativně úzké politické veřejnosti od moderních politických stran orientovaných na většinového voliče a proto ho musíme odmítnout.

Ještě v 18. století měl výraz politická strana silně pejorativní (hanlivý) význam. Politickým stranám bylo především vytýkáno štěpení obecné vůle národa. Negativistickým přístupem k fenoménu politického stranictví se u nás stal po skončení 2.sv. války známý i E. Beneš, s jehož myšlenkami se též seznámíme.

Z historického hlediska **vznikají moderní politické strany ve čtyřech etapách. V první** etapě se formulují jisté **ad hoc koalice vůdců**, jako frakce nepřilíš široké mocenské a majetkové elity. Politická veřejnost je velmi úzká a formy zprostředkování jejich zájmů se teprve utvářejí. **Ve druhé** fázi se **spojují části legislativní elity**, v tomto případě již na základě **společného programu**. Voličská klientela se sice pomalu rozrůstá, ale je ještě malá a tím i snadno kontrolovatelná. Teprve **ve třetí etapě vznikají masové politické strany** působící na území celé země **s jasně vymezeným programem, pevnou organizací a ideologií**. Dle obecného soudu vědy o politice je rozvoj moderních politických spojen s rozvojem parlamentarismu a rozšiřováním volebních práv, jež postupně získávají nejširší části veřejnosti. Politické strany jsou nuceny se přizpůsobovat jak z hlediska programového tak i organizačního. Z četných zastánců této teorie si uveďme alespoň M. Webera a M. Duvergera. **Ve čtvrté etapě** se politické strany nacházejí v současnosti. Dle O. Kirchheimera, jenž razí termín **univerzální strana**, je pro ni typické:

- 1) Snížení důrazu politických stran na ideologické ovlivňování členů a celé společnosti.
- 2) Silná role stranického vedení.
- 3) Snížení významu individuálního členství.
- 4) Snaha hájit co nejširší zájmy s cílem oslovit co nejširší vrstvy, bez orientace na konkrétní sociální skupinu.

Pro označení tohoto typu politických stran se někdy používá i termínu všelidová.

Typologie politických stran

Diskuse o problémech spojených s typologií politických stran nabyla na aktuálnosti ve druhé polovině minulého století v souvislosti s rozvojem stranickopolitických systémů, rozšiřováním volebního práva a podstatným růstem jak počtu politických stran, tak též rozmachem jejich členské základny. Současná politologie používá pro **typologii politických stran** celou řadu často diametrálně odlišných hledisek. Nejčastěji jsou využívána následující hlediska: **způsob organizace, ideová východiska, rozdíly v počtu členů a rozdíly ve stranických programech**. Uvedeme si nyní alespoň některé přístupy.

Z hlediska způsobu organizace je za téměř klasickou považována Duvergerova typologie na strany s horizontální a vertikální vazbou a na strany s centralizovanou a decentralizovanou strukturou. Není to ovšem jediný přístup tohoto autora k členění politických stran. Rozlišuje totiž strany ještě podle toho, jak se snaží ovlivnit život členské základny a též dle stylu stranické práce. Podle prvního kritéria dělí strany na totalitní, jež se snaží ovlivnit celostně život svých členů a strany částečné, které mají vůči svým členům jen omezené požadavky. Podle typu členství rozlišuje strany kádrové, pro něž je typická malá členská základna aktivizující se především při volbách a strany masové.

V naší vědě o politice navrhuje využití organizačního hlediska například P. Fiala. Vycházíme li z kvantitativních hledisek, což znamená z počtu členů, dělí strany na masové a kádrové (voličské). Pro masové strany je typická široká členská základna o kterou politická strana pečuje formou stranického vzdělávání a na které je do značné míry díky

jejím členským příspěvkům též finančně závislá. Kádrové voličské strany se naopak soustřeďují spíše na mobilizaci příznivců při volbách a mají méně početnou členskou základnu. Při sledování kvalitativních kritérií organizace rozlišujeme strany centralizované (například komunistické), strany slabě centralizované (křesťanské) a decentralizované (liberální).

Hledisko programové a ideové ve vztahu k třídnímu boji kombinuje ve své klasifikaci polský sociolog politiky S. Chodak. Rozlišuje strany křesťanskodemokratické které teorii třídního boje odmítají, strany sociálně demokratické jež zastávají názor, že politický systém má hrát roli prostředníka mezi třídami a státem a strany komunistické, postavené na teorii třídního boje.

Z programového hlediska bývají politické strany často klasifikovány dle pravo levého schématu na pravicové, strany středu a levicové. Protože v dnešní společnosti toto schéma více méně ztrácí svůj smysl, může být vhodnější politické strany dělit na **neofašistické, konzervativní, křesťansko demokratické, liberální, sociálně demokratické, ekologické, nacionální a komunistické**. Jednotlivé myšlenkové proudy si blíže přiblížíme později.

Funkce politických stran

Politické strany nehrají tak značnou roli v současných demokratických politických systémech náhodou. Jejich místo je téměř nezastupitelné, jelikož plní řadu důležitých funkcí. věda o politice opět nemá jednotné schéma pro funkcionální aspekty politických stran. Nabízím proto schéma funkcí politických stran, jehož základ pochází z dílny autorů učebnice Politologie I. pro právnické fakulty:

- 1) Formulování a prezentace zájmů společenských skupin (artikulace zájmů).
- 2) Integrace společenských skupin.
- 3) Aktivizace společenských skupin.
- 4) Agregace (zařazení) jejich zájmů do politických programů.
- 5) Účast v mocenskopolitických strukturách.
- 6) Formování veřejného mínění.
- 7) Výběr a příprava politické elity.

Negativistické přístupy k fenoménu politické strany

Jak již bylo výše předesláno, čas od času se z různých příčin, jejichž analýza je nad rámec našich možností, objevují negativistické přístupy k fenoménu politické strany. My se seznámíme alespoň s **pozicí E. Beneše**. Výběr právě našeho významného politika evropského formátu není náhodný. Jeho myšlenky totiž mají v našem českém prostředí jistý vliv a vědci analyzující politické strany k nim musí zaujmout stanovisko. Nebude proto na škodu, znát alespoň zběžně v mezích našich možností jeho názor.

E. Beneš spatřoval v **politickém stranictví negativní rys demokracie**, protože dle jeho soudu **průměrnému straníkovi jsou cizí demokratické ideály**, což se projevuje v tom, že je mu cizí diskuse o problémech, **trpí machiavelistickými sklony** a negativistickým postojem vůči příslušníkům jiných politických stran. Politické strany se též orientují na získání voličů ve volbách za každou cenu a **neštítí se přitom použít žádných**

metod a prostředků. Také stranický duch odnaučuje samostatnému myšlení, neboť vyžaduje podporu politiky strany, což podporuje oligarchické tendence. E. Beneš tvrdí „**všechno se dá shrnout do jedné kategorie otázek: do problému oligarchie demokratických stran a problémů vůdců v demokracii vůbec.**“ Jeho kritika šla až k požadavku omezení počtu politických stran, což chápal ne jako popření, nýbrž ozdravení demokracie. Roli politických stran považoval sice v demokracii za nezastupitelnou, avšak požadoval upravit jejich vznik pomocí „zásadních konstitučních ustanovení“, která by **určila obecně závazný stranotvorný princip**, na jehož základech by se politické strany mohly konstituovat.

Benešovy názory mají své kořeny především v ne vždy bezproblémové praxi politického života ČSR. Jeho kritici mu vytýkají, že omezením počtu politických stran sledoval mimo jiné i zájmy s ním spřízněné politické strany (národně socialistické) v politickém zápase po skončení 2. světové války. Z teoretického hlediska představuje Benešova práce **Demokracie, dnes a zítra pokus** nově definovat nejenom funkce politických stran, ale i samu podstatu demokracie směrem jistým způsobem odlišným od tehdejšího i dnešního chápání těchto pojmů.

2.6. Politická hnutí

Z obecného hlediska politické strany v moderních demokraciích nehledají podporu pouze u jedné z mnoha sociálních vrstev společnosti, nýbrž se snaží **oslovit co nejširší veřejnost**. Výše naznačený postoj, jenž převládl zejména po 2.sv. válce a je podmíněn postupným rozšiřováním volebního práva, což probíhá různou rychlostí od přelomu 19. a 20. století, otvírá prostor pro takzvaná politická hnutí. Pokud se volič může pouze velice obtížně identifikovat s celkovým programem strany, který se snaží obsáhnout co možná nejširší oblast, může obrátit svoji pozornost na politická hnutí a zájmové skupiny, které obvykle nabízí **programy soustředující se na více či méně specifické oblasti a nekladoucí si za cíl disponovat univerzálním programem.**

Politická hnutí můžeme členit podle různých kritérií. Sám tento pojem nepředstavuje ovšem žádné novum v politice. Známe je již od 19. st., kdy se ve společnosti formovaly v období velkých celospolečenských přeměn. Vzpomeňme jenom na širokou paletu demokratických hnutí v celé Evropě v souvislosti s bouřlivým rokem 1848. Z historického hlediska rozeznáváme tedy hnutí tradiční a takzvaná nová.

K **tradičním politickým hnutím** patří především hnutí **dělnická, nacionalistická a protikoloniální** a k **novým**, která vznikají v polovině 20. st. hnutí **ekologická, studentská, feministická**. Nová politická hnutí se obvykle soustřeďují na mimoprodukční oblasti a celkově vzato dosáhla během několika uplynulých desetiletí nezanedbatelné výsledky. Jistou novou kategorií představují neodemokratická hnutí, která sehrála významnou roli při přechodu od komunistických systémů k demokraciím.

2.7. Zájmové skupiny

Významnou část institucionálního systému představují **zájmové skupiny a zájmové organizace (spolky), nebo lépe skupiny organizovaných zájmů**. Velice často je odbornou veřejností užíváno i jiných termínů, jako například lobbystické či nátlakové skupiny. Z jistých metodologických důvodů se jim budeme vyhýbat. Jelikož k této problematice existuje u nás pouze velmi omezená literatura a jejich význam není vždy zcela doceňován, seznámíme se s ní relativně podrobněji. Pokusme si nyní definovat co rozumíme pod výše uvedenými termíny

Organizace

Nejprve je pro další výklad nezbytné definovat termín organizace. Významy s jimiž je spojován mají často odlišnou povahu. Za organizaci je dle Sociologického slovníku B. Geista považován „1. nějaký (sociální) útvar (instituce v technickém. slova smyslu), 2. výsledek činnosti účelného uspořádání (organizace práce, studia atp.), 3. jako sama činnost

(organizování, danost), 4. jako vlastnost (sociálního) útvaru (organizovanost, uspořádanost).“ Pro naši potřebu proto chápeme organizaci jako spojení více osob, které slouží k prosazení určitých zájmů a cílů, jež osamocený jedinec nemůže úspěšně sledovat.

Zájem

Tento termín, moderní vědou o politice hojně užívaný, můžeme dle B. Geista definovat jako „výraz pro relativně konstantní zaměření (orientaci) osobnosti k určitým oblastem a jevům života, soustředování pozornosti (všímání si) na jevy, které mají teoretický nebo praktický význam pro potřeby a hodnoty individua (útvary). V tomto smyslu je zájem jedním z faktorů, působících při selektivitě vnímaného procesu. Zájmy vznikají a zanikají výběrem určitých jevů podle socio - kulturních podmínek, prostředí, potřeb a jedinečných rysů osobnosti.“

Zájmy mají vztah k potřebám a jsou sociálně valorizovány. Podle délky trvání můžeme rozlišit zájmy stálé a přechodné, nebo podle zaměření materiální a nemateriální, podle oboru umělecké, vědecké, profesní atd.

Zájmové skupiny

Pod tímto termínem chápe politická věda **skupiny, sdružení a organizace vznikající v industriální společnosti za účelem obhájení vlastních zájmů proti zájmům jiných skupin, ale i vůči jednotlivcům či státu, kdy zájem většiny členů nemusí být nutně totožný se zájmem reprezentantů skupiny.** Patří sem například **odborní svazy zaměstnavatelů, zemědělské svazy a agrární komory, četné profesní komory (právníci, lékaři), svazy bojovníků za svobodu,** různé spolky atd. Dosahují toho působením na další instituce politického systému např. vládu, parlament či politické strany. Významným identifikačním znakem zájmových skupin jsou požadavky uplatňované vůči těmto institucím. Evropská kontinentální věda o politice rozlišuje zájmové skupiny a politické strany. V tradičním anglosaském pojetí jsou někdy politické strany zahrnuty v rámci

zájmových skupin. Termín skupiny organizovaných zájmů je užší než zájmová skupiny, jelikož naznačuje, že zájem je hájen prostřednictvím organizace s jistou formální strukturou. Ne každá zájmová skupina totiž musí nutně disponovat organizačním rámcem.

Konzervatismus a jeho vztah k zájmovým skupinám

Konzervativní politická teorie se občas staví se značným despektem a nedůvěrou nejen vůči zájmovým organizacím a skupinám, ale někdy i vůči politickým stranám obecně. Kořeny jejího přístupu můžeme například v Německu hledat ve druhé polovině 19. století u Bismarka. Jeho současník, významný historik **H. von Treitschke** se vyjádřil následovně **„každá strana musí být jednostranná a musí mít krátkou životnost ve srovnání s univerzálností trvání státu.“** Všeobecného nepřátelského naladění vůči egoismu zájmových skupin zneužíval i nacionálně socialistický režim.

Konzervativní politická teorie se pouze s obtížemi vyrovnala s politickými funkcemi zájmových skupin a skupin organizovaných zájmů. V jejím pojetí můžeme jasně rozlišit stát a společnost, jejichž hranice probíhá mezi spolky, jako organizovanými zájmy společnosti a politickými stranami, jako nositeli státní moci. Dalším typickým znakem moderního konzervatismu je nedůvěra k politickým ambicím zájmových skupin směřujícím, dle jejich soudu, proti tržnímu hospodářství. Do této kategorie řadí například odbory.

Konzervativní model je modelem dvojstupňovým. Všechny zájmy občanů jsou zprostředkovány na prvním stupni organizovanými zájmy a na druhém stupni je politické strany zařazují do svých programů. Podle této teorie pouze stát má být prostorem politiky a požadavky zájmových skupin ohrožují jeho vnitřní suverenitu a proto jsou nežádoucí.

Pluralistická teorie zájmových skupin

Za zakladatele této teorie je považován americký politolog A. Bentley, který ve své práci *The Proces of Government* (1908) vyslovil myšlenku, že politika je ve své podstatě

obchodem skupin řízených zájmy. Jeho teorii po 2. světové válce rozvinul David B. Truman.

Pluralistický model zprostředkování zájmů vychází z podobných **předpokladů jako model volného trhu**. Zájmové skupiny mezi sebou neustále soutěží v přístupu k politickým institucím, po kterých požadují naplnění svých požadavků. P. Fiala uvádí, že „společnost apeluje na stát a snaží se prosadit svoje představy.“ Jakmile je skupina politiky uspokojena vrací se na úroveň neuspokojených skupin, což ostatní motivuje. Rovnováha spočívá v tom, že v průběhu času dojde k uspokojení všech zájmových skupin. Pro pluralistický model je klíčová představa permanentního napětí mezi politiky a zájmy společnosti, které je neustále přítomno a není chápáno disfunkčně, protože teorie vychází z pojetí demokracie jako procesu neustálého řešení konfliktů. Předpokládá, že všechny zájmy mají organizační schopnost.

Pluralismus vychází z hypotézy o rovnocenném postavení všech zájmových skupin. Nebere v úvahu jejich různé organizační schopnosti ani různou možnost uplatnit ekonomický tlak. S touto hypotézou ovšem můžeme zcela určitě úspěšně polemizovat. Například síla odborových organizací podložená možností ekonomického nátlaku naprosto jistě převyšuje možnosti organizací zahrádkářů, drobných chovatelů atd. S reálně existující nerovností mezi organizovanými zájmy tato teorie nepočítá, což je její slabina.

Neokorporatismus a zájmové skupiny

Zatímco **konzervativní i pluralistický model vcelku důsledně rozlišuje mezi společností a státem, vychází neokorporatismus z jejich vzájemného propojení a spolupráce**. Na rozdíl od pluralismu nepředpokládá, že všechny zájmy jsou organizovatelné a uznává jejich nerovné postavení v přístupu k politickým institucím státu.

Vychází z teze, že zájmové skupiny jsou v trvalé výměně s politickými institucemi státu, což částečně omezuje vzájemnou konkurenci. Získávají proto přístup k politické moci, ale tím i povinnost dohodnuté závěry obhájit u svých členů a přesvědčit je o jejich správnosti. Z tohoto důvodu musí ovšem často rezignovat na prosazování úzkých,

partikulárních zájmů. Dochází tím k jistému zapojení zájmových skupin do jednání státu, jenž ovšem ztrácí část své autonomie, což považuje konzervativní přístup za absolutně nežádoucí. Aktivitami skupin organizovaných zájmů jsou omezeny i politické strany.

Představa neokorporatismu o dominantním postavení některých organizovaných zájmů vychází z uznání jejich nerovného postavení. Jako hlavní příčinu vidí rozdílnou možnost zasáhnout ekonomický systém. Tato teze o existenci některých privilegovaných zájmů se stává častým předmětem kritiky jeho odpůrců. **Nevyjasněná zůstává též otázka politické odpovědnosti zájmových skupin.**

Funkce zájmových skupin

Zájmové skupiny umožňují jedinci participaci na politickém dění jinak, než klasickými formami, za které politologie považuje členství v politických stranách a účast ve volbách. Občan, nezapojený v politických stranách, které v současné společnosti zasahují svým programem všechny sféry, se může angažovat pouze v jím vybrané, často specifické oblasti. Dochází tím ke zvýšené kontrole a decentralizaci moci.

Na funkce organizovaných zájmů můžeme aplikovat teorii o funkcích politických stran. Organizované zájmy integrují občany státu s podobnými zájmy. V oslabené míře dochází i k výběru politické elity, protože často právě organizované zájmy umožňují profilaci minulým, současným, či budoucím politikům. Jako příklad mohou posloužit snahy odborů či zájmových skupin zemědělců o prosazení vlastních kandidátů v parlamentních a komunálních volbách na kandidátních listinách různých politických stran, čímž se nepřímo podílejí na rekrutování politické elity. Jejich nejdůležitější funkcí je však zprostředkování zájmů. Při procesu artikulace zájmů jsou z různorodého mínění členů sestaveny věcné požadavky, které zájmové skupiny agregují do svého programu. Agregované a artikulované požadavky přenáší na další instituce politického systému, zejména na politicko - administrativní systém a politické strany. Příčiny naznačeného postupu spočívají ve struktuře politického systému zastupitelské demokracie, kladoucí důraz především na konkurenci politických stran a ve struktuře právního řádu, jenž ve

většině demokracií obvykle neumožňoval a neumožňuje přímou zákonodárnou iniciativu zájmových skupin a tím i transparentní sledování určitého cíle v zákonodárném procesu.

Rozdíl mezi politickými stranami a zájmovými skupinami musíme hledat jednak ve sféře politické odpovědnosti, kterou zájmové skupiny obvykle nechtějí přebírat, protože zpravidla nechtějí získat politickou moc, ale také ve skladbě artikulovaných a agregovaných zájmů. U moderních politických stran můžeme vyzorovat snahu obsáhnout co nejširší spektrum zájmů a tím oslovit i více voličů, čímž ztrácejí svůj stavovský a třídní charakter, zatímco zájmové skupiny o tuto orientaci neusilují a naopak sdružování a obhajobu zájmů podle stavovských principů umožňují a podporují. Proto nejčastěji prosazují **požadavky pouze ve vybraných, často relativně úzkých a specifických oblastech.** Je zajímavé, že systém organizovaných zájmů tím získává v principu obdobnou strukturu, jakou měly některé systémy politických stran až do šedesátých let tohoto století. Občan, který možnost obhajoby zájmů podle stavovského principu ztratil vývojem politických stran, ji může uplatnit v rámci skupin organizovaných zájmů.

Postavení zájmových skupin v demokratické a nedemokratické společnosti

Zájmové organizace patří k důležitým **znakům demokratického uspořádání společnosti.** Občané se mohou pokoušet s jejich přispěním řešit své problémy tam, kde se cesta přes jiné politické instituce jeví méně schůdnou. Protože jsou do jisté míry i výrazem spontánnosti občanů, nemohou fungovat v prostředí, jež ji vylučuje. Pluralitní uspořádání společnosti je nezbytným předpokladem pro jejich činnost. Pouze za takových podmínek hovoří politologie o zájmových skupinách.

Bez husté sítě zájmových skupin umožňujících institucionalizovanou artikulaci (formulování) divergentních (rozdílných) zájmů můžeme stěží hovořit o občanské společnosti, protože právě ona umožňuje začlenit do politického rozhodování většinu zájmů v ní se vyskytujících. Tato síť je minimálně stejně důležitá jako svobodná soutěž

politických stran. Podle kvality jejího vývoje v čase můžeme posuzovat, zda zkoumaná společnost je na cestě k občanské společnosti či nikoli.

Praxe minulých let ukazuje, že „zájmové organizace“ existují i nedemokratickém politickém uspořádání. Protože dle V. Čermáka „totalitní systém se však nespokojuje s tím, aby myšlení i jednání jednotlivce setrvalo pouze v rovině pasivní stereotypie, ale vnucuje mu současně, aby ze své manipulované pozice vyražel k určité aktivitě a spontaneitě, jejichž smyslem a účelem je jeho ještě intenzivnější identifikace s politickým řádem“ plní zájmové organizace funkci převodové páky vládnoucí politické moci, která se snaží jejich činnost všestranně kontrolovat a deleguje jim část uzurpovaných pravomocí. Což ovšem nevyklučuje, aby organizace, kde politické působení na společnost není prvotním úkolem, neuspokojily zájmy svých členů. Z. Mlynář uvádí, že „snaha podřídít všechny zájmové svazy a spolky několika mamutím, politickým masovým organizacím vedla v sovětských systémech k tomu, že zájmové aktivity byly uměle politizovány.“ Jejich politické vedení proto patří v převážné míře k mocenským elitám nedemokratických politických systémů euroamerického civilizačního okruhu.

Typologie zájmových skupin

Při sledování problémů spojených se zařazením jednotlivých skupin organizovaných zájmů se nám nabízí celá řada typologií užívaných pro popsání jejich systémů. Mezi nejčastěji užívaná kritéria patří: druh zájmu, organizace zájmu a prostor jednání.

Kritériem **druh zájmu** můžeme rozčlenit **organizované zájmy s materiálními a nemateriálními zájmy**. Mezi organizace s materiálními zájmy patří například odbory, podnikatelská sdružení, průmyslové spolky atd. Jejich činnost obvykle přímo souvisí s ekonomikou státu. Za organizace s nemateriálními zájmy jsou často považovány sportovní sdružení, čtenářské a osvětové spolky, hasičské organizace nebo například církve.

Nevyhnete však určitým problémům, jež nám způsobuje často velice úzké propojení materiálních a nemateriálních zájmů v moderní společnosti. Je také nutné

přihlédnout k faktu, že četné materiální zájmy mohou být v jistém vztahu s verbálním důrazem na zájmy nemateriální povahy, přičemž skutečné cíle nemusí znát ani členové spolku či organizace. Nebezpečí hrozí zejména v případě organizovaných zájmů s hierarchickou organizační strukturou a autoritativním vedením. Pokusme se daný problém demonstrovat na sportovních organizacích. Například sdružení fotbalových klubů můžeme velice obtížně označit za organizace s nemateriálními zájmy, přestože se zabývají v nezanedbatelné míře koordinací sportovní činnosti, v nedávné minulosti ještě nesouvisející tak těsně s hospodářskou sférou. Jejich současné propojení s ekonomickými strukturami je na úrovni neumožňující rozlišit, zda primární je zájem pěstovat sport, či investovat kapitál a inkasovat zisky. Můžeme konstatovat, že čím je fotbalový klub větší, tím větší je i vliv kapitálu na něj či v něm a tím více artikuluje i zájmy ekonomické, materiální povahy. Kapitál a tržní vztahy si ve svém vítězném tažení euroamerickým a jihoasijským civilizačním okruhem v dnešním světě podřizují, nebo lépe řečeno si podřídily, i sféru sportu a úspěšně pronikají i do oblasti volného času. Problematická je z tohoto hlediska též klasifikace církví. Zejména je ovšem sporné, zda je vůbec můžeme považovat v našem politickém systému za typickou zájmovou organizaci.

Podle druhu zájmu rozlišujeme také organizace prosazující zájmy **obecné nebo speciální povahy**. Klasifikačním kritériem je to, jak velké skupiny lidí se hájený zájem dotýká. Příkladem organizací hájící obecné zájmy mohou být například organizace na ochranu spotřebitelů, protože za konzumenty se bezesporu považují všichni. Představiteli úzce orientovaných zájmů mohou být například sdružení leteckých dispečerů, strojvůdců nebo řidičů sanitek.

I toto rozdělení nám neumožňuje jednoznačnou typologii. Svazy leteckých dispečerů artikuluji sice zájmy nepočtené, ovšem nepostradatelné skupiny, ale v případě, že sáhnou ke stávce, týkají se pohodlí a někdy i zdraví a životů desítek miliónů lidí. Na kvalitě životního prostředí jsme také v podstatě závislí všichni, ovšem organizacím zaměřeným na jeho ochranu spíše přisuzujeme obhajobu speciálních než obecných zájmů.

Kritérium **organizace zájmu** je vhodné použít tam, kde je nutné rozlišit organizace starého a nového typu. Za organizace **starého typu**, nebo též tradiční, se

považují například **odborníky, podnikatelské svazy či spolky řemeslníků**. Typické je pro ně soustředěné sledování jednoznačně ekonomických zájmů. Proti tomu organizace **nového typu** v převážné míře vznikají v šedesátých letech našeho století a sledují většinou zájmy v **mimoprodukčních oblastech**. Řadíme sem různé občanské iniciativy na **ochranu lidských práv, životního prostředí nebo i feministické spolky**. Osvědčily se například při ochraně životního prostředí, práva na vzdělání, bydlení atd. Podle kritéria organizace zájmu dělíme rozlišujeme i organizace sdružující jednotlivé členy či právnické osoby, nebo takzvané střešní svazy reprezentující několik zájmových skupin.

Použití prostoru jednání jako kritéria při klasifikaci organizovaných zájmů způsobuje relativně nejmenší potíže z již diskutovaných přístupů. Tímto kritériem rozlišil U. von Alemann organizované zájmy v následujících oblastech:

- 1) Hospodářství a práce.
- 2) Sociální sféře.
- 3) Volného času.
- 4) Náboženství, kultury a vědy.
- 5) Společensko - politické sféře.

Nyní, po objasnění přístupu politické vědy k politickým stranám, hnutím a skupinám organizovaných zájmů, tedy k prvkům institucionálního systému se stručně seznámíme s normami vyskytujícími se v politickém systému.

Hlavní prvky politického systému

Prvek	Charakteristika
Systém státní moci	Mocenské orgány státu, vláda, parlament, prezident, soudy.
Politické strany	Organizovaná skupina lidí, která chce získat politickou moc a realizovat svůj dlouhodobý univerzální program.
Politické hnutí	Skupina lidí spojená volnějšímí organizačními vazbami než u politických stran, snažící se získat

	politickou moc a realizovat svůj program neusilující o univerzalismus.
Zájmová skupina	Organizovaná skupina lidí usilující o prosazení svého programu působením na politické orgány státu a nesnažící se získat politickou moc.

2.8. Normy v politickém systému

V rámci každého politického systému existuje celá řada norem, ať již **právních**, vyznačující se od ostatních způsobem jejich formulace, protože **jsou stanoveny státem a možností jejich vynucení**, tak také normami **morálními, etickými, náboženskými, kulturními, či politickými**. Tyto normy **nejsou státem vynutitelné** a jejich sankce se pohybují například pouze v roli odsudku veřejným míněním v případě politiků či sociálním okolím v případě jejich narušení osamoceným jedincem. Celou soustavu norem nazývají někteří autoři normativním subsystémem politického systému.

Jednotlivé normové struktury se mohou míjet, doplňovat či překrývat. Například jistý akt veřejně činného politika, který není v rozporu se zákonem a tudíž státem sankcionovatelný může být v naprostém rozporu s normami morálními či normami slušného chování. To sebou samozřejmě přináší řadu problémů, zejména při určení odpovídající sankce.

Náš výklad snad naznačil, že problémy spojené s fungováním politického systému patří k velmi frekventovaným otázkám, jimiž se zabývá současná politologie. Vzhledem k omezenému prostoru nelze plně postihnout všechny relevantní oblasti, pročež představuje pouze nezbytně nutný úvod do problematiky. Bližší seznámení s tématem je možné prostřednictvím četné literatury.

Kontrolní otázky

Zamysli se nad pojmem politický systém.

Jakou typologii politického systému použil M. Weber ?

Vyjmenuj hlavní prvky politického systému.

Charakterizuj názory E. Beneše na roli politických stran v demokracii.

Jaké funkce plní v demokracii zájmové skupiny ?

Rozšiřující studijní literatura

Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra, Praha 1946.

Fiala, P.: Zájmové skupiny v politice, Brno 1997.

Charvát, F. : Systémové pojetí v soudobé politické vědě, Praha 1969.

Novák, M.: Systémy politických stran, Praha 1997.

3. Demokracie a autokracie

Oblast demokracie představuje již dlouhodobě **jeden z centrálních bodů vědy o politice**, přičemž v minulých dvou desetiletích zájem politologie o něj spíše rostl. Demokracii nezkoumá pouze politologie. Zabývá se jí též filozofie, státověda, sociologie, sociální psychologie i historiografie, což vyplývá z charakteru naší vědní disciplíny. Mezioborový charakter výzkumu posiluje tezi R. Scrutona, že „teorie demokracie je nesmírně složitá, což je do jisté míry dáno obtížemi spojenými s pochopením toho, kdo je lid a které činy vlády lze připsat vskutku spíše jemu než vládnoucím skupinám nebo určitým zájmům.“ I v praktické politice stěží najdeme politické hnutí, které by s termínem demokracie tím či oním způsobem nepracovalo. Nyní se pokusíme s jeho obsahem blíže obeznámit.

3.1. Definice demokracie

Přesné definování tak mnohoznačného pojmu jakým je demokracie je téměř nadlidský úkol. Přesto se o to myslitelé z různých oblastí společenských věd neustále snaží. Například J. Parkinson ji definuje následovně „demokracie je společenský systém velkého konsensu mezi vládnoucími a ovládanými.“ Mírně odlišný přístup volí G. Rhode „demokracie je institucionální systém, v němž politické instituce a jejich činnost jsou otevřeny všem.“ K. Lenk zase klade důraz na konflikty ve společnosti jelikož, se domnívá, že „demokracie je otevřený politický systém, který je schopen konflikty ozřejmovat a řešit, jakož i absorbovat nové společenské nutnosti.“ Všeobecnou definici nabízí M. Weber „demokracie je více pozitivních hodnot naráz, jako je svoboda, rovnost, suverenita lidu a podobně.“ Jako jistý směr společenského vývoje ji chápe A. Müller jelikož uvádí, že „demokracie je tedy proces další emancipace společnosti, hledání stále nových způsobů a metod podobného spolurozhodování všech o všem.“

3.2. Základní koncepce demokracie

Antická koncepce přímé demokracie

Pravlastí termínu demokracie je **antické Řecko**. Pro tehdejší politické myšlení je příznačné, že názory filozofů na demokratické uspořádání státu oscilují od odmítání demokracie až k pozitivním politickým hodnocením.

K nejvýznamnějším představitelům prvního proudu patří například **Platón**. O **demokracii, kterou ztotožňuje s vládou chudiny** říká „demokracie tedy podle mého soudu vzniká, když zvítězí chudí a z nepřátelské strany nechají jedny popravit, druhé vyženu a ostatním poskytnou rovný podíl na správě státu a úřadech.“ Svoboda v takovémto systému v jeho pojetí spíše splývá s anarchií. Domnívá se, že jako reakce na demokratické způsoby vlády nezbytně vzniká tyranie. Negativisticky se k demokracii staví také Aristoteles.

Pravlastí demokracie jsou především Athény. Pokusme se proto stručně charakterizovat jejich politický systém. V 5. století př. n. l. dominovala v Aténách tendence směřující k posílení úlohy lidu (dému) při přijímání politických rozhodnutí. Musíme předem předeslat, že vliv na správu obce mohli mít pouze svobodní občané. Tím, že z ní byly vyloučeni otroci a cizinci (mimo jiné i občané, kteří se v Athénách narodili, avšak jejich rodiče nikoli) se **demokratické zřízení omezovalo na menšinu všech obyvatel. Proto je systém v Aténách nazýván otrokářskou demokracií**. Moc lidu se vykonávala především prostřednictvím sněmu. Jeho členem byli všichni svobodní občané starší 20. let, nezbavení soudním rozhodnutím politických práv. Sněm působil jako jediný zákonodárný orgán státu a v některých případech, zejména při politických procesech, vykonával též soudní funkce. Je zajímavostí, že sněm volil pouze úředníky, u nichž se vyžadoval vysoký stupeň odborných znalostí. Ostatní byli vybíráni losem z přihlášených kandidátů. Mezi zasedáním sněmu řídila činnost státu takzvaná rada pětiset. K nejvyšším úředníkům patří zejména deset stratégů volených na jeden rok sněmem. Nejvyšším soudním orgánem byl porotní soud o 6 000 členech o nichž se rozhodovalo losem z přihlášených kandidátů.

Soudní dvory měly obvykle zhruba 500 členů a proti jejich rozhodnutí nebylo odvolání. Toto období antické demokracie, někdy nazvané jako vrcholné, bylo spjato především z osobností Perikla, který byl v letech 443 - 429 př. n. l. každoročně volen stratégem.

Jak je z tohoto výkladu zřejmé, převládaly v Aténském politickém uspořádání prvky přímé demokracie, kterou podporovaly a umožňovaly mimo jiné zejména malé rozměry státu a sociálního společenství.

Liberalistická koncepce demokracie.

Za její východisko bývá obecně považován model klasického kapitalismu volné soutěže a jemu odpovídající vnitřní uspořádání. Vychází zejména ze schopnosti jedince zvolit si pro sebe optimální politické řešení. Jako prostředek mu má sloužit **dělba moci a existence nezcizitelných politických a lidských práv.**

Počátky teorie dělby moci bývají spojovány se jménem anglického filozofa etapy osvětlenství J. Locka. Dle jeho soudu je nutné, aby moc ve státě nebyla koncentrována, nýbrž rozdělena na několik částí. **Locke požaduje přísné rozdělení moci na exekutivní, legislativní a federativní. Jeho teorii rozvinul ve Francii Ch. Montesquie. Ten místo moci federativní hovoří o moci soudní a zdůrazňuje nutnost její nezávislosti na legislativě a exekutivě.**

V liberalistických koncepcích demokracie se klade mimořádný důraz na suverenitu občanů, od níž se odvozují prvky státní moci. Princip reprezentace je někdy doplňován principem participace občanů na řízení státu. Pro liberalistické koncepce je typické, že **vláda je vázána ústavními omezeními** a je založena na rovnosti politických práv, která však není chápána jako rovnost sociální. V této oblasti totiž liberalistická koncepce explicitně předpokládá sociální nerovnost občanů.

Pluralistická koncepce demokracie

Pro pluralistickou koncepci je primární představa, že společnost se skládá z **mnoha různých skupin, sledujících různé zájmy a cíle**, které jsou primárně hodnoceny jako **rovnocenné**. Skupiny potom své zájmy konfrontují se zájmy jiných skupin při zachování pravidel politické soutěže. Základní předpokladem pro její fungování je existence různých sociálních zájmů vyjadřovaných různými subjekty a existence všeobecně přijímaných pravidel politické soutěže. K jejím reprezentantům patří například E. Frankel.

Velice zajímavá je však modifikace pluralistické koncepce, jež pochází z dílny R. Dahla. Bývá nazývána teorií polyarchie. Dahl pokládá demokracii pouze za ideální systém, jež je nedosažitelný a proto navrhuje, zavést pro systém, který se mu co nejvíce přibližuje termín polyarchie. Pokouší se skloubit principy pluralismu a sociálně politickou realitu současných demokracií, pro které jsou typické tendence jako centralizace moci, neuplatnění principů demokracie v oblasti administrativy atd. Výše uvedené principy (pluralismus) však dle jeho soudu platí v oblastech, kde jde o nátlakovou činnost skupin organizovaných zájmů či například v případě konkurence politických elit ve volbách a jejich odpovědnosti voličům. Jeho koncepci je však často vytýkáno, že upřednostňuje elity před masami, neboť od občana očekává spíše pasivní postoj. Dle názoru V. Čermáka „jádro nesprávnosti Dahlovy koncepce polyarchie tkví v nesprávné představě fungování vztahu masy - elity. Dahl totiž nepočítá s tím, že i etablované elity mohou degenerovat k autokratickým tendencím a že v žádoucích mezích mohou být udržovány právě jen faktorem určité angažovanosti a participace mas.“

Elitistické koncepce demokracie

Elitistické koncepce můžeme chápat jako jistou reakci na rozšiřování rovnostářských teorií během posledních sta let, kdy velmi často dochází ke spojování politické rovnosti občanů a rovnosti před zákonem se socialistickými požadavky ekonomické a sociální rovnosti.

Podle zastánců těchto koncepcí se není možné vyhnout dělení společnosti na vládnoucí a ovládané. Dle jejich soudu mohou masy občanů pouze rozhodovat o struktuře nové vládnoucí elity, protože pouze ty mohou hodnoty demokracie nejlépe hájit.

K představitelům patří například P. Lazarsfeld či B. Berelson. Domnívají se, že demokracie je bez elitářského vedení v podstatě nemožná, protože rozhodující masa občanů nemá o politické dění markantní zájem a mimo jiné též nedisponují potřebnými schopnostmi a dovednostmi. S nástupem panství elit je politický systém reorganizován ve smyslu upevnění pravomocí rozhodovacího aparátu a výkonné moci. Základní principy právního státu však nedochází k velké újmě a například nezávislost moci soudní má být i nadále zachována.

3.3. Znaky demokracie

O tom, zda politický režim státu můžeme nazvat demokratickým, rozhoduje celá řada vnějších znaků. V této souvislosti je nutné předem předeslat, že neexistuje jeden jediný soubor znaků demokratického státu a že můžeme nalézt četné difference u různých autorů způsobené například rozličnými světonázorovými orientacemi nebo rozdílnostmi v metodologické oblasti. My budeme považovat za nejdůležitější následující znaky demokracie: **vláda lidu, dělba moci, rovnost, svoboda, samospráva, práva menšin a právní stát.**

Vláda lidu

Faktor vlády lidu v praktické rovině vyjadřuje skutečnost, že veškerým **zdrojem moci ve státě je lid**, jenž je držitelem suverénní a ničím neomezené moci. **Princip suverenity lidu** se formoval v průběhu dlouhého historického vývoje jako protiklad neomezené moci panovníka, který svou moc odvozoval z jejího propůjčení transcendentním elementem, v nejčastějším případě od Boha. Někteří autoři, jako například J. Schumpeterer

se domnívají, že suverenita lidu je pouhou iluzí, protože lid ve skutečnosti nikdy nevládne. V. Čermák podotýká, že „suverenita lidu neimplikuje tedy postulát jeho absolutní jednoty či jednomyslnosti, kde jsou takové její atributy strukturálně simulovány, jde o nezvratné symptomy totalitního systému. Avšak na druhé straně je základním předpokladem suverenity lidu určitý konsens, jenž je výrazem vůle většiny.“

Dělbá moci

Dalším neméně významným prvkem demokratického politického systému je již zmiňovaný **princip dělby moci na výkonnou (vláda), zákonodárnou (parlament) a soudní rozpracovaný J. Lockem a Ch. Montesquiem.**

Dělbá moci v demokracii

Orgán	Úkoly v demokratickém státě
Parlament	- reprezentace zájmů společnosti - tvorba právního řádu společnosti - kontrola moci výkonné
Vláda	- výkon státní moci - podíl na tvorbě právního řádu
Soudy	- dohlížení nad dodržováním zákonů

Princip dělby moci stojí v protikladu k tezi o nedělitelnosti moci, k jejímž teoretikům patří především J. J. Rousseau, K. Marx a V. I. Lenin. Domnívají se, že vychází pouze z jednoho zdroje. V případě Rousseaua z „volontér generál“, jakési obecné přesně nedefinované vůle lidu, jež je vždy správná, avšak kterou nemůžeme identifikovat s vůlí většiny občanů a v případě marxistických teoretiků z dělnické třídy, respektive z její avantgardy, komunistické strany.

Rovnost

S prvkem obhajoby rovnosti jako politického ideálu se setkáváme již na půdě antické filozofie, ovšem ve spojení s pojmem spravedlnosti. Aristoteles ve třetí knize Etiky Nomachovy tvrdí, že se nemá činit žádný rozdíl mezi lidmi, kteří jsou si rovni ve všech ohledech, jež jsou relevantní pro zacházení, o něž v daném případě jde. Přestože jeho přístup je mnohoznačný a tím využitelný jak egalisticky (rovnostářsky) tak elitářsky, inspiroval mnohé k vytvoření dalších koncepcí rovnosti. Rovnost můžeme charakterizovat z několika různých hledisek. R. Scruton používá tato: **1) rovnost před zákonem, 2) politická rovnost, 3) rovnost v materiálním smyslu a 4) rovnost příležitostí.**

Aplikace principu rovnosti v demokratickém politickém řádu spočívá ve skutečnosti, že všichni mají možnost participovat na rozhodování ve společnosti za určitých předem jasných podmínek obecně slučitelných s demokracií. Patří k nim například věkový census, požadavek státního občanství i požadavek vzdělání pro výkon některých funkcí (soudce) atd. Z hlediska současného chápání demokracie za slučitelné podmínky nemůžeme považovat například majetkový census či rasová a náboženská kritéria.

Svoboda

Teorie svobody v politologii je teorií svobody politické. Je ovšem nutné rozlišit negativní, chápanou jako svobodu od něčeho a pozitivní ideu svobody, jako svobody něco dělat. **Negativní svoboda** se popisuje jako stav, kdy člověk může vše, co není zakázáno a záleží pouze na jeho schopnostech, jak svůj cíl dokáže naplnit. **Pozitivní pojetí** klade navíc důraz na vytvoření podmínek pro její uplatnění. V historickém vývoji můžeme rozlišit minimálně tři postoje k fenoménu svobody. Jsou jimi postoje liberální, konzervativní a socialistický. Liberální postoj reprezentovaný například J. S. Millem nachází svobodu v možnosti prosadit se proti státu. Jako měřítko svobody chápe míru ovládnutí jedince ze strany státu, jehož moc je skrytá v právu. Právo, by též dle něj, mělo maximalizovat sféry ničím neomezovaných voleb. J. Locke rozlišuje pojmy svoboda a svévole. Svévůli si

vysvětleme jako jednání, jež zasahuje do svobody jiných. Omezení svévole tedy neznamená omezení svobody, nýbrž naopak její posílení. Konzervativní postoj se vymezuje proti postoji liberálnímu protože tvrdí, že toto pojetí je nutné uvést do rovnováhy s hodnotami. Svoboda je složitější jev, než pouhé svolení a existuje pouze za přítomnosti hodnoty. Například svoboda, jež nám umožňuje dělat pro nás bezvýznamnou věc, nemá žádnou cenu. Dle socialistického pojetí mají li být lidé svobodni, musí strpět opatření vedoucí k přerozdělování jejich produktů, aby mohli plně rozvinout svou přirozenost. Vychází z teze, že jestliže vás právo k ničemu nenutí, nedává vám ještě žádnou moc cokoli dělat, chybějí li vám vhodné podmínky. V demokratické společnosti je obecně zajištěna možnost svobodné volby rozhodnutí v hranicích daných zákonem, přičemž její omezení může nastat pouze ve veřejném zájmu.

Samospráva

Samospráva umožňuje **řízení místních záležitostí těmi, jichž se nejvíce a přímo dotýkají**. Významná je též její výchovná a rekrutivní (výběrová) funkce, protože poskytuje praktický kurs politiky v demokracii. Řada politiků zavedených demokracií v různých částech své kariéry pracovala v samosprávných místních orgánech, než se propracovala na vrcholné funkce.

Práva menšin

Jedním z důležitých prvků demokratického státu je zajištění práv menšin ať již národnostních, rasových či náboženských. V zásadě se můžeme setkat s **dvěma základními pojetími** menšinových práv. První vychází z teze, že **občanům menšinových národností je nutné zajistit stejná práva**, jimiž disponují ostatní občané a tím zamezit jejich diskriminaci. Druhé staví na úvaze, že by **menšiny měly požívat v některých oblastech větších práv** (vlastní školy, televizní a rozhlasové vysílání, zvýhodněný volební systém...) než zbytek společnosti.

Právní stát

Problematika právního státu je mladší než výše zmíněné ideje charakterizující demokratický stát. Společné mají ovšem to, že vychází z mnoha starších filozofických koncepcí. Koncepce právního státu vychází z vázanosti státu právem. F. A. von Hayek charakterizuje panství práva jako stav, jenž individuu umožňuje plánovat vlastní záležitosti díky skutečnosti, že **vláda je vázána předem vyhlášenými pravidly, která umožňují s dostatečnou jistotou předvídat, jak státní autorita svou legitimní moc použije.** Znemožňuje se tím mařit vládě individuální iniciativu ad hoc. Základním rysem právního státu je předvídatelnost státních zásahů, které ovšem musí mít oporu v zákonech. Stát by se měl vyvarovat zejména závaznému stanovení morálních norem, protože ty nemusí být vlastní celé společnosti.

3.4. Demokratické systémy vlády

Jak jsme si již výše uvedli, je systém státní moci (vládní systém) jedním z důležitých prvků politického systému. V současném světě můžeme rozlišit celou řadu vládních systémů a proto je obvyklé, že se politologové snaží o jejich třídění na základě různých kritérií. Jedním z nejjednodušších je dělení na **demokratické a autokratické**, z nichž stojí v popředí zájmu politologie systémy totalitární.

Bylo by mylné se domnívat, že demokratické systémy vlády představují jakousi homogenní kategorii. Také tyto systémy můžeme na základě různých kritérií dále členit a třídít. **Nejužívanějším kritériem je, jak se v příslušné zemi naplňuje základní znak demokracie, tedy princip suverenity lidu.** Teoreticky lze podle tohoto kritéria členit tyto politické systémy na **přímou demokracii**, kde je suverenita lidu vykonávána bezprostředně a **zastupitelskou**, kdy jde o její zprostředkované působení. V praxi však téměř všechny demokratické systémy spadají do kategorie zastupitelské demokracie. Jedinou výjimku představuje Švýcarsko.

3.5. Přímá demokracie Švýcarska

To, že suverenity lidu je vykonávána bezprostředně v praktické rovině znamená, že **všechny důležité zákony mohou být podrobeny zkoušce ve všelidovém referendu**, jež s konečnou platností rozhodne o jejich osudu. Na rozhodování se lid ve Švýcarsku podílí na celostátní úrovni a na úrovni kantonů. To však neznamená, že by země nedisponovala běžnými mocenskými a legislativními mechanismy.

Švýcarsko je reprezentantem federálního uspořádání s 26 kantony. Místem pro reprezentaci jejich zájmů je ve dvoukomorovém parlamentu (Spolkové shromáždění) Stavovská rada, ve které se účastní každý kanton dvěma členy. Volby do stavovské rady probíhají dle volebního práva jednotlivých kantonů, tedy většinou většinově. První komora (Národní rada) je volena naopak poměrným systémem a má 200 členů. Exekutivní funkce vykonává ve Švýcarsku vláda (Spolková rada) se sedmi členy, kteří řídí jednotlivá ministerstva. V čele stojí z jejich členů na jeden rok volený prezident, jenž ovšem nedisponuje žádnými speciálními pravomocemi. Rozhodnutí vláda přijímá kolegiálním způsobem a v politickém procesu je prosazováno všemi jejími členy.

Jako systém přímé demokracie bývá charakterizován proto, že důležité zákony schválené parlamentem musí projít v obligatorním (povinném) referendu a také určitý počet občanů může vyvolat hlasování o jakémkoli přijatém zákonu, což moc legislativy a exekutivy výrazně omezuje.

3.6. Zastupitelská demokracie

Kategorii zastupitelské demokracie však též můžeme dále členit. Kritériem nám v tomto případě je, jakým způsobem je řešeno rozdělení všech tří mocí. Z tohoto úhlu pohledu pak rozeznáváme **prezidentský a parlamentní typ demokracie**. Rozdíl je především ve způsobu získání legitimacy výkonné a zákonodárné moci. Pro prezidentský

system je typická vlastní legitimita výkonné moci i zákonodárné moci, zatímco pro parlamentní systém naopak její propojení. Moc soudní je v obou případech zcela nezávislá.

Prezidentská demokracie USA

Pro **prezidentskou demokracii je charakteristické rozdělení suverenity lidu mezi exekutivu a legislativu**, protože obě vytvářejí samostatné ústavní orgány. Nejčastěji hovoříme o prezidiálním modelu **amerického a francouzského typu**.

Tvůrci americké ústavy byli silně ovlivněni teorií o dělbě mocí, jak ji formulovali J. Locke a Ch. Montesquie. Americká ústava vytváří systém oddělených a personálně i legitimačně nezávislých, ovšem institucionálně propojených mocí. V souvislosti v americkým politickým systémem se často hovoří o principu brzd a protiváh. V praxi je naplňován tím, že kompetence jednotlivých institucí se v některých oblastech překrývají, aby bylo umožněno vzájemné ovlivňování a kontrola politické moci před zneužitím.

V americkém prezidentském systému je prezident volen prostřednictvím sboru volitelů (538), kteří jsou od 19. století voleni přímo lidem. Jejich hlas pro prezidentského kandidáta je touto volbou stanoven. **Prezident je současně hlavou státu, stojí v čele vlády, řídí zahraniční politiku a je vrchním velitelem ozbrojených sil**. Disponuje právem suspenzivního veta, které mu umožňuje vrátit návrh zákona předložený Kongresem. K jeho překonání je při dalším hlasování v Kongresu nutná dvoutřetinová většina. Jeho moc však není neomezená, jelikož je v personálních a organizačních záležitostech do jisté míry závislý na rozhodnutí Kongresu.

Americký parlament (Kongres) se skládá ze Sněmovny reprezentantů a Senátu. Sněmovna reprezentantů je volena přímým hlasováním každé dva roky. Počet poslanců je odvislý od počtu obyvatel a mění se při každém sčítání lidu. V současné době zasedá v Kongresu 435 poslanců. Senát je stočlenný, kdy každý stát unie zastupují dva senátoři. Volební systém je mírně komplikován faktem, že každé dva roky se jedna třetina senátorů obměňuje. Kongres má zákonodárnou moc omezenou prezidentským vetem, které však může za výše uvedených podmínek překonat. Pracovními orgány Kongresu jsou

výbory a podvýbory. V současnosti jich existuje přibližně 100. Postavení obou komor je až na drobné výjimky stejné. Jelikož politické strany neuplatňují pevnou stranickou disciplínu, jsou rozhodnutí v americkém Kongresu z převážné části utvářena vyjednáváním neformálně vytvořených koalic.

Třetí složku moci představuje **Nejvyšší soud**, který může od roku 1803 prohlásit jakékoli rozhodnutí moci výkonné a zákonodárné v případě, že odporují Ústavě za nezákonné a tím zasahovat do kompetencí exekutivy i legislativy, z jejichž strany je minimálně kontrolovatelný. Významné je, že se jedná o prakticky využívanou kompetenci.

Pro americký vládní systém je typické, že kontrola státní moci je realizována především skrze institucionální struktury a postupy. **Významným prvkem kontroly moci v USA je též federativní uspořádání státu**, kdy 50. členských států federace disponuje širokými pravomocemi (vlastní zákony), do kterých nepřísluší federální vládě zasahovat.

Prezidentská demokracie francouzského typu

Odlišný typ prezidentské demokracie představuje francouzský politický systém takzvané páté republiky. Byl **vytvořen v roce 1958 na popud Ch. de Gaulla** se záměrem nastolit silný prezidentský systém, který by nahradil dosavadní nestabilní parlamentní. Proto vznikl takzvaný dualistický (zdvojený) systém exekutivy, kdy je výkonná moc koncentrována v rukou prezidenta a premiéra. **Francouzský prezident je od roku 1962 volen na sedm let přímo lidem**, čímž získává vlastní legitimitu. Na rozdíl od prezidenta USA je pouze hlavou státu a ne též šéfem vlády. Disponuje však **značnými kompetencemi**, což mu umožňuje významně ovlivňovat politický proces. Prezident předsedá ministerské radě, velí ozbrojeným silám, jmenuje vládu, může vracet Národnímu shromáždění (NS) zákony, případně po konzultaci s premiérem Národní shromáždění rozpustit. Přesto, že francouzský prezident hraje dominantní roli, není nucen se zabývat všedními problémy vlády, protože tuto praktickou, každodenní politiku za něj obstarává premiér. Předseda vlády je jmenován prezidentem a bez spolupráce s ním je jeho další setrvání v úřadu prakticky nemožné, avšak na druhé straně je závislý na důvěře parlamentu, jelikož prezident

ho musí odvolat, pokud je mu absolutní většinou vyjádřena nedůvěra. Pro francouzský politický systém prezidentské demokracie je charakteristické, že zásadní rozhodnutí strategického významu nejsou většinou činěna premiérem, nýbrž prezidentem.

Roli legislativy hraje v politickém systému Francie **dvoukomorový Parlament**. Ten se skládá ze **Senátu a Národního shromáždění**. Do Národního shromáždění se volí na pětileté funkční období pomocí absolutního většinového systému. Senát je konstituován na základě regionů na 9 let, kdy se každé tři roky jedna třetina obnovuje. Zákonodárnou iniciativou disponuje nejen člen parlamentu, ale i, což je poněkud nezvyklé, premiér. Parlamentní zákonodárná iniciativa je omezena ve velmi podstatné věci. **Parlament totiž nemůže přijímat zákony, jež by nějakým způsobem působily na státní rozpočet.** Parlament je též omezen možností prezidenta obrátit se v některých případech přímo na lid prostřednictvím referenda. Nejedná se sice o institut využívaný naprosto běžně, avšak při projednávání zásadních otázek svou roli plní. Jak vyplývá z těchto skutečností, dominuje v politickém systému Francie exekutiva a role parlamentu je oslabena

Silnou pozici exekutivy podporuje též **mimořádné postavení francouzské byrokracie**. Její silná pozice se vyvinula v průběhu několika staletí a v současné době je dána především její stabilitou, vysokou kvalifikací a vynikajícím systémem výběru. Někdy se tvrdí, že byrokracie uzavřela v páté republice s exekutivou jakousi tichou alianci o spolupráci, aniž by její faktická moc byla narušena.

Ochranou ústavního pořádku se zabývá **Ústavní rada**. Je složená doživotně z bývalých prezidentů republiky, pokud nezastávají neslučitelnou funkci (poslanec) a z devíti dalších členů jmenovaných na devět let. Tři jmenuje prezident, tři předseda Národního shromáždění a tři předseda Senátu. Opětovné jmenování je nepřipustné.

Pokud bychom měli srovnat francouzský systém vlády s americkým, můžeme konstatovat, že zatímco v případě USA se jedná spíše o slabý stát a vše je podřízeno kontrole a decentralizaci moci, tak ve **Francii jde spíše o stát silný, za cenu relativně nižší demokratické kontroly politických rozhodnutí.**

Parlamentní demokracie Velké Británie

O parlamentní demokracii hovoříme obvykle tehdy, představuje li **parlament jediného reprezentanta suverenity lidu**. V praxi to znamená, že žádný jiný státní orgán neodvozuje svou legitimitu ze svobodných voleb a proto veškeré státní orgány musí být s parlamentem nějakým způsobem spojeny. V tomto smyslu i moc, kterou disponuje vláda vychází z parlamentu. Za **klasický parlamentní systém bývá považována Velká Británie** (kolébka parlamentarismu) přesto, že je formálně monarchií. Hlavním důvodem je především skutečnost, že **parlament není podroben kontrole žádného jiného státního orgánu**, ani psanou ústavu a je omezen pouze právně nevynutitelnými (ale dodržovanými) zvykovými pravidly a tradicemi.

Britský parlament je klasickým příkladem dvoukomorového parlamentu. Skládá se z **Dolní a z Horní sněmovny**. Suverenita parlamentu je odvozena od suverenity **Dolní sněmovny, jelikož pouze ta je volena lidem ve většinovém volebním systému**, který si přiblížíme v následující kapitole. Počet jejích členů se v uplynulých desetiletích měnil a v současnosti (1996) se ustálil na 650 poslancích. Díky většinovému systému získá obvykle jedna politická strana většinu nutnou pro sestavení vlády. Menšina se potom stává oficiální opozicí s tradicí danými nezadatelnými právy, k nimž patří zejména sestavení stínového kabinetu. Významnou roli hrají v současnosti výbory parlamentu, které mohou podrobit šetření státní výdaje, správu, případně práci ministerstev. Nezanedbatelnou rolí je působení při jednání o příslušných problémech v rámci Dolní sněmovny.

Sněmovna lordů, neboli **Horní sněmovna** ztratila v průběhu historického vývoje většinu pravomocí. **Není volena a skládá se z dědičné šlechty, členů jmenovaných králem a církevních hodnostářů**. Počet členů Horní sněmovny je nestálý a pohybuje se kolem 1000. Z pravomocí lze zmínit zejména jisté funkce v oblasti soudnictví, protože pracuje jako nejvyšší odvolací orgán vůči některým rozhodnutím Odvolacího soudu a Vrchního soudu. V uplynulých desetiletích můžeme pozorovat jistou zvýšenou aktivitu Horní komory, jež se však v žádném případě nemůže vyrovnat legitimně zvolené Dolní sněmovně.

Vláda v klasickém parlamentním systému vychází z parlamentu. **Propojení vlády s parlamentem je ve Velké Británii natolik úzké**, že bývá někdy označována za **výbor parlamentu**. Vymezit pojem vláda je v britském politickém systému poněkud komplikované. Vládu v žádném případě nemůžeme zaměňovat s kabinetem. Kabinet je možné zhruba charakterizovat jako vedoucí grémium vlády, jehož členy jsou pouze nejdůležitější ministři a mohou to být i ministři bez portfeje. **Počet členů vlády se pohybuje zhruba kolem 100 členů**. **Kabinet je však značně štíhlejší**, jelikož v něm pracuje málo kdy více než **25 lidí**. Britský parlamentní systém je typickým příkladem propojení legislativy a exekutivy, protože vláda je naprosto závislá na parlamentu, od něhož také odvozuje vlastní legitimitu a který je většinou ovládán jednou politickou stranou. Proto je moc parlamentní většiny mimo volební období pouze obtížně kontrolovatelná. Ve vztahu vlády a parlamentu je zajímavé uplatňování takzvaného delegovaného zákonodárství, kdy vláda může vydávat prostřednictvím panovníka nařízení se silou zákona.

Kancléřská demokracie SRN

Specifický typ parlamentního systému je uplatňován v SRN. K jeho základním pilířům patří **Spolkový sněm, Spolková rada, vláda, prezident a Spolkový ústavní soud.**

Ve Spolkovém sněmu zasedá v současnosti 662 poslanců, i když jejich počet je stanoven na 656. Větší počet poslanců je způsoben principem takzvaných přesahujících volebních mandátů. Spolkový sněm je volen smíšeným volebním systémem, kdy jedna polovina mandátů je rozdělena na základě poměrného zastoupení a druhá je rozdělena v jednomandátových volebních obvodech podle většinového principu. **Spolkový sněm disponuje zejména zákonodárnou a kontrolní pravomocí.** Není ani bez významu, že se podílí na ustavování různých dalších orgánů, ať již na parlamentní, nebo mimoparlamentní úrovni. Poslanci politických stran jsou ve Spolkovém sněmu rozděleny do frakcí. Při sestavování výborů se bere ohled na vzájemný poměr sil mezi frakcemi. Do poslaneckých frakcí nezařazení poslanci mají ve výborech poradní hlas.

Zvláštností je naprosto **odlišná legitimační báze**, ze které čerpá **Spolková rada.** Její **členové** nejsou voleni, nýbrž **jmenování vládami jednotlivých spolkových zemí,** které také zastupují. Počet hlasů je odvislý od počtu obyvatel jednotlivých zemí. Spolková rada disponuje poměrně rozsáhlými pravomocemi, protože například může přijmout stanovisko k předlohám zákonů předložených vládou, předložit vlastní návrh zákona a zejména změna ústavy není možná bez dvoutřetinového souhlasu Spolkové rady a Spolkového sněmu.

V čele vlády stojí ve SRN kancléř, který navrhuje prezidentovi jmenování a propouštění jednotlivých ministrů. O takzvané kancléřské demokracii hovoříme v případě SRN zejména díky jeho specificky silnému postavení, které spočívá v možnosti vydávat politické směrnice vymezující obecné priority při fungování ministerstev. V případě, že kancléř odstoupí, padá automaticky i celá vláda. Odvolání vlády Spolkovým sněmem je komplikováno principem **konstruktivního vyjádření nedůvěry**, na základě kterého může kancléře odvolat pouze v případě, že do 48 hodin zvolí většinou svých členů jeho nástupce. V praxi tento princip podporuje stabilitu vlády a vynucuje si odpovědné a opatrné

počinání parlamentu v případě, že je s vládou jeho podstatná část nespokojena a uvažuje o jejím odvolání.

Spolkový prezident má pouze reprezentativní funkce, což je i jeden z důvodů, pro který je požadována jeho **politická neutralita**. Svůj úřad může vykonávat maximálně po dvě volební období, každé na dobu pěti let. K jeho volbě se ustanovuje zvláštní orgán, Spolkové shromáždění, tvořené z jedné poloviny poslanci Spolkového sněmu a z druhé poloviny poslanci Spolkové rady.

Na ochranu ústavy dbá v politickém systému SRN Ústavní soud. Je složen z dvanácti soudců volených z jedné poloviny Spolkovým sněmem a z druhé Spolkovou radou na 12 let. Přestože nemůže zahájit řízení z vlastní iniciativy, je jeho postavení poměrně vlivné. Podávat návrh Ústavnímu soudu může třetina poslanců Spolkového sněmu, spolková vláda a zemské vlády.

Pro dělbu moci v SRN je též významná její federativní struktura s poměrně širokými kompetencemi členských zemí spolku.

3.6. Autokracie

Demokratické politické systémy představují pouze část politických systémů vyskytujících se na Zemi v průběhu dlouhého historického vývoje lidstva. Na druhé straně stojí nedemokratické politické systémy různých typů reprezentované v extrémní podobě systémy, jež bývají nazývány jako totalitární. My pro jejich souhrnné označení budeme používat termín autokracie. V. Čermák uvádí, že **autokracie je protipólem demokracie**, protože „je neomezenou vládou individua či určité společenské skupiny...“

Obecné znaky autokracie

Pokusme se však již nyní nalézt některá kritéria, umožňující nám politické systémy alespoň zhruba klasifikovat do těchto dvou poměrně širokých kategorií. Problémy spojené s klasifikací jsou staré jako věda o politice sama. A v otázce zařazení konkrétního

politického systému do té či oné kategorie nabývají zvláště na významu. Obecně můžeme konstatovat, že politologové tyto klasifikace hojně provádějí. My se nyní na problém podíváme z obecnějšího a spíše teoretického, než praktického hlediska. Jelikož již známe obecné znaky demokracie, pokusíme se ukázat typické znaky autokratických systémů právě na jejím pozadí, kdy využijeme typologie německého politologa A. Müllera.

Prvním kritériem je politická struktura a počet politických center. Pro demokracii je z teoretického hlediska typická pluralistická struktura a pro nedemokratické systémy (autokracie) **dominance jednoho politického centra**. Pluralismus mocenských center však nemůže být pouze formální, nýbrž musí být skutečný a není možné ho zužovat pouze na politické strany, protože v některých zemích mohou být těmito centry například zájmové skupiny. Jedná se však především o pluralitu názorů (teprve potom institucí), jelikož umožňuje názorovou a praktickou konkurenci.

Druhým podstatným kritériem je **způsob tvorby politických názorů**. Pro demokratické politické systémy je typický konkurenční způsob tvorby a pro autokratické **monopolizovaný**. Při naší analýze však musí sledovat, nejen to zda jsou politické svobody, právo na informace atd. formálně zaručeny, nýbrž především, zda jsou i v praxi naplňovány. Pro některé antidemokratické politické systémy je totiž typické, že politické svobody formálně zaručují, avšak v praxi dělají vše, aby je nebylo možno uplatnit.

Třetím kritériem je koncentrace moci. Pro demokracii je typické její rozdělení různými způsoby a mechanismy, jak jsme si již stručně naznačili, zatímco v nedemokratických politických systémech dochází k její **koncentraci**, jež je někdy faktická i formální a v jiných případech je formálně zajištěna její dělba, avšak praxe je odlišná. Monopolní mocí může disponovat panovník, charismatický vůdce, armáda, církev, i politická strana.

Čtvrtým kritériem je kontrola politické moci. Pro demokratické systémy je nezbytně nutná, zatímco v jejich protipólu **potlačená a ve vyjimečných případech naprosto znemožněná**. Někdy však i ve státech, které se samy považují za apoštoly demokracie, je kontrola moci prostřednictvím opozice omezena, například díky jejímu omezenému přístupu k informacím.

Pátým kritériem je průběh mocenských změn. Pro demokracii je typická prostřednictvím voleb. Autokratické systémy disponují větší škálou instrumentů (dle konkrétního typu), jako jsou například **vojenské puče, sesazení z trůnu, či tradiční forma nástupnictví, převraty a v některých případech i revoluce**. Při analýze konkrétního systému je zejména nezbytné sledovat, jakým způsobem volby probíhají. Jde o to, zda je zaručena svobodná soutěž názorů, zda volební omezení nepřekračují obvyklé meze, jaký je charakter volebního zákona, jakou roli hraje tisk atd. Bohužel častou chybou při klasifikaci, zejména zemí třetího světa, je podcenění těchto znaků. Výsledným efektem je zařazení i silně autoritářských režimů mezi demokracie. Příkladem je například Kuvajt (1990), kdy tato účelová manipulace měla před veřejností zdůvodnit nesporně legitimní zásah OSN a USA proti agresi Iráku.

Šestým důležitým kritériem je zdroj, z kterého čerpá moc svou legitimitu. Pro demokracii je typická orientace na racionální argumenty, kdy je nutné přesvědčit lid, jako zdroj legitimacy, zatímco nedemokratické systémy se opírají zejména o **charisma, tradice, prostou sílu či dějinnou zákonitost**. Uvědomme si však, že i demokratické politické systémy se někdy odvolávají na tradice, případně v nich hrají velkou roli charismatičtí vůdci.

Sedmým kritériem je způsob naplnění ústavy a právního řádu. V demokracii je, s výjimkou Velké Británie, ústava normativní, pro všechny srozumitelná, jednotně vykládaná, aplikovaná v praxi a přijatá legitimními zástupci lidu, zatímco nedemokratické systémy ústavu buď postrádají, případně je pouze nominální a **praktický život se podle ní neřídí**, nebo se řídí pouze minimálně.

Na tomto základě lze za obecné znaky všech autokratických systémů považovat:

- 1) Existenci jednoho dominantního, případně monopolního politického centra.
- 2) Nekonkurenční způsob tvorby politických názorů.
- 3) Koncentraci moci v rukou jednoho centra.
- 4) Ztíženou, případně znemožněnou kontrolu politické moci vedoucí k používání násilí při regulaci společenských konfliktů.

- 5) Oslabený, případně žádný vliv voleb na průběh mocenských změn.
- 6) Zdroj legitimacy systému je hledán mimo lid, případně je reprezentována pouze jeho část.
- 7) Ústava a právní řád je pouze formální, případně neplatí pro každého stejně a bez rozdílu již z hlediska záměru zákonodárce.

Typy autokracií

Výše uvedené znaky platí obecně pro všechny typy autokratických politických řádů a společenských systémů, které se v průběhu dlouhé historie lidstva objevily. Jejich obecnost na straně jedné zaručuje univerzální platnost, avšak zároveň znemožňuje bližší typologii a členění. Například V. Čermák řadí pod termín autokracie orientální despotie, starověké a středověké městské tyrannis, absolutní monarchie, novověké diktatury a totalitní systémy. Avšak z metodologického i didaktického hlediska je možné uvedený přístup považovat za příliš široký a proto se jeví vhodné rozlišovat v ideálně typické podobě následující základní typy autokracií: **monarchie, diktatury a totalitní systémy**. Věnujme jim nyní bližší pozornost.

Monarchie

Jedná se o typ autokratického systému v němž všechna **moc náleží monarchovi**, jenž užívá nejčastěji titulu král a předává ji **na základě dědičného práva**. Svou moc často zdůvodňuje prostřednictvím transcendentního elementu. Zde má původ a uplatnění všeobecně známá formule „**z boží vůle král**“. Dalším zdrojem legitimacy panovníka je ve společnosti obecně uznávaná tradice. Právě důraz na transcendentní element a tradici při legitimaci moci odlišuje monarchie od ostatních typů autokracií. Pravidla vydaná prostřednictvím zákonů se na monarchu v ideálně typické monarchii obvykle nevztahují, avšak ostatní společnost se dle nich řídí a může na jejich základě předvídat, jak se státní moc zachová.

Rozlišujeme dva základní typy monarchií, **absolutní a omezené**. V případě omezení ústavou, případně ústavní zvyklostí a odsunutím role monarchy do formální roviny se jedná o demokracie, jak ostatně ukazují příklady Velké Británie, Švédska, Norska a některých dalších států v Evropě.

Diktatury

Diktatury různého ražení jsou poměrně častým způsobem vlády a výkonu státní moci s velmi velkou variabilitou forem. Pokusme si jejich podstatu objasnit ve světle srovnání s monarchií. Pro každou autokracii, tedy i pro diktaturu, je charakteristická existence jednoho mocenského centra, které si vyhrazuje právo disponovat monopolně s politickou mocí. Ve srovnání s monarchií je ovšem rozdílný zdroj, kterým se tato moc legitimuje. Zatímco pro monarchii je typický důraz na transcendentní element a tradici, diktatura se musí bez tohoto zdůvodní obejít a obvykle **staví pouze na síle, často síle vojenské**. Diktatury obvykle netouží po zbožňování ze strany zbytku společnosti, ale stačí jim, když je společnost respektuje a uznává. S použitím násilí si často nedělají příliš velkou hlavu, avšak obvykle je směřují pouze proti vlastním nepřátelům. Nemusí automaticky platit, že by jeho intenzita byla slabší než v případě dalšího typu autokracií, totalitních režimů. Například počet obětí v období diktátora Franka několik let po skončení občanské války ve Španělsku značně převyšoval počet zmarněných lidských životů ve srovnání s totalitní (fašistickou) Itálií.

Totalitní systémy

Fenomén hojně se vyskytující ve 20. st. představují především totalitní systémy. V ideálně typické rovině můžeme za hlavní znaky totalitních systémů, odlišující je od ostatních autokracií, považovat existenci jediné **ideologie, snahu o celostní ovládnutí společnosti a užívání násilí nejen proti vlastním protivníkům**, avšak často prakticky iracionálně i proti **oddaným stoupencům režimu**.

Ideologie režimu je v totalitních státech považována za univerzální nástroj schopný vysvětlit, pochopit případně změnit realitu světa. Přisuzuje se jí vědecký obsah a všechny další možné výklady společenského dění jsou v lepším případě odmítány jako nevědecké, obvykle však velmi tvrdě potírány. Jejím hlavním cílem je legitimovat a zdůvodnit existenci systému.

Totalitní režimy neusilují o pouhé podřízení společnosti. Jde jim zejména o ztotožnění společnosti s režimem. Lidé musí s režimem, dle jeho představ, nejenom souhlasit, nýbrž mu i věřit, absolutně a nekriticky se s ním identifikovat a podílet se, rádo by z vlastní iniciativy, v jím vymezených mantinelech na jeho fungování. Totalitní systém usiluje zejména o vniknutí do soukromé a intimní sféry obyvatelstva, aby před ním nebylo žádného úniku. Snaží se absolutně kontrolovat veškeré dění ve společnosti. Infiltruje a aktivně zasahuje do ekonomiky, kultury, umění, soukromé sféry, zkrátka do všech oblastí, kde by se člověk mohl těšit jisté autonomii. Ostatní typy autokracií vymezují pro člověka oblasti, kde se může autonomii těšit a ve kterých se může seberealizovat, výměnou za politickou podporu, nebo alespoň indiferentní vztah k politice. Nikoli však režimy totalitní.

Specifické úkoly plní v těchto systémech násilí. Neslouží pouze k pacifikaci nespokojenců a odpůrců jako v diktaturách, nýbrž dává režimu vnitřní dynamiku a udržuje jeho funkčnost. Když již nejsou žádní zjevní nepřítelé, obrací se do vlastních řad, mezi své vlastní příznivce, nevyjímaje nejvyšší posty. Právě existence nepřítelů, ať již domnělého či skutečného, udržuje soukmenovce a soudruhy v ostražitosti a jeho likvidace zastrahuje zbytek obyvatel. To, že se v procesu iracionálního násilí, kdy „revoluce požírá své vlastní

děti“, řeší prostřednictvím čistek mocenské spory mezi elitou režimu je jeho dalším charakteristickým znakem.

Z hlediska obecné teorie politiky rozlišujeme **dva základní typy totalitních režimů, fašismus a komunismus**. Přesto, že u nich najdeme v různé podobě všechny obecné znaky autokracie a jejího typu, totalitního systému, existují mezi nimi nezanedbatelné diference. Rozdíly musíme hledat například v idejích, na kterých jsou postaveny. Původní ideje komunismu usilující o vybudování sociálně spravedlivé společnosti, i přes jejich utopický charakter vynucující si použití násilí, nelze z hlediska tradice evropského způsobu myšlení považovat na rozdíl od fašismu apriori za zločinné. Další podstatné rozdíly můžeme hledat i v sociálních strukturách společnosti ve kterých hledají režimy svou oporu. Komunismus těžil spíše z přízně nižších sociálních skupin, zatímco fašismus se dostal k moci do značné míry díky podpoře středních vrstev.

Přesto, že totalitarismus je považován za typický projev našeho století, lze se oprávněně domnívat, že značná část jeho rysů se vyskytovala v různých společnostech i dříve (inkvizice).

Kontrolní otázky

Charakterizuj jednotlivé koncepce demokracie.

Jaké znáš znaky demokracie?

V čem spočívá rozdíl mezi přímou a zastupitelskou demokracií?

Charakterizuj presidentskou a parlamentní demokracii.

Co je to autokracie?

Popiš jednotlivé typy autokracií!

Rozšiřující studijní literatura

Aron, R.: Demokracie a totalitarismus, Praha 1993.

Čermák, V.: Otázka demokracie, Díl 1) Demokracie a totalitarismus, Praha 1992

Karpinski, J.: Slabikář demokracie, Praha 1993.

Rupnik, J.: Jiná Evropa, Praha 1992.

4. Volby a volební systémy

4. 1. Volby a demokracie

Metody výběru

Způsob, jakým jsou ve společnosti vybírány osobnosti, které ji mají řídit, o ní mnohé vypovídá. **Pro demokratické politické systémy je nejcharakterističtější výběr pomocí voleb.** Není však v žádném případě jediným. S různou intenzitou a v různých společenských situacích je používáno též dalších instrumentů výběru. Musíme však rozlišovat pozici, na kterou je jedinec vybírán. Výběr pomocí voleb **do reprezentativních orgánů je jedním ze základních znaků demokracie.** Ani zdaleka však ne jedinou metodou při výběru na nereprezentativní, ale mnohdy významné společenské posty. V demokratických systémech se můžeme, jak uvádí O. Krejčí, ještě setkat s následujícími způsoby:

Dosazením **ex offio**, když je jednotlivec do funkce ustanoven **z titulu jiné funkce.** V demokracii může být tímto způsobem například vybrán obhájce obžalovaného u soudu. Je také ještě dodnes používán při výběru části členů parlamentu v některých zemích. Uváděn je příklad Velké Británie, kde se jedná o **takzvané virilisty, kteří se stávají členy Horní sněmovny z titulu svého církevního úřadu.**

Další možností je **dosazení.** Jedná se o starý aristokratický princip vycházející z představy o legitimním a spravedlivém rozhodování **nejschopnějších elit**, které z jistých obecně uznávaných důvodů obsazují ve společnosti vyšší pozice než ostatní a z tohoto titulu ji reprezentují. I tento způsob výběru na reprezentativní posty (vyjíměčně) ještě v demokracii přežívá. Například opět ve Velké Británii se člověk povýšený panovníkem do šlechtického stavu stává automaticky členem Horní sněmovny.

Známou metodou je též **konkurs**, kdy je funkcionář na pozici vybírán na základě určitých předem známých a pro všechny stejně **platných kvalifikačních kritérií**. V demokracii je hojně používán při obsazení míst na vysoké škole.

Při dosazení **aklamací** se výběr provádí kolektivním hlasitým **projevováním souhlasu či nesouhlasu**. V minulosti byl užíván v antickém Řecku.

Při dosazení **koopací** vybírá **uzavřená skupina svého dalšího člena**. My jsme se s ním setkali například v průběhu událostí let 1989 - 90, kdy byl touto formou obměněn parlament, jenž nebyl zvolen způsobem obvyklým v demokracii.

Dosazení **plebiscitem** se užívá tehdy, kdy jde o to vyjádřit **souhlas či nesouhlas s jediným kandidátem**.

Dosazení **losováním** je jeden z nejstarších způsobů výběr vládnoucích, jenž je v demokratických systémech užíván. Například Platón jej považoval za typický pro demokracii, jelikož výběr nejlepšího označoval za průvodní jev aristokracie. **Losování se dodnes v demokraciích uplatňuje (shoda hlasů, výběr předsedy volební komise)**.

V některých demokraciích dodnes působí i kritérium dědictví. Jedná se o státy, které jsou formálně monarchiemi a v nichž tento starobylý princip nachází uplatnění při změnách panovníka.

Znaky svobodných voleb

Získání pozice volbou je nejtypičtější znakem výběru reprezentantů společnosti v demokratických politických systémech. Od ostatních uvedených způsobů se liší tím, že využívá hlasování jako způsob přijímání rozhodnutí při hledání nejvhodnějších kandidátů a tím, že v tomto hlasování mezi kandidáty vybírá skupina, která volbou přenáší na budoucího funkcionáře nějaké své původní pravomoci. Jedná se tedy o **výběr zdola na horu**.

Samotný akt voleb však ještě nic nevyovídá o jejich demokratičnosti. Vždyť z historie známe nepřeberně příkladů, kdy takzvané volby probíhaly různými prapodivnými

způsoby. K zajištění spravedlivého a svobodného podílu všech občanů na správě státu a společnosti je třeba naplnění následujících kritérií:

1) Existence neosobních pravidel která vymezí podmínky a průběh voleb.

Volby jsou v dnešních demokratických systémech spojeny se složitým systémem pravidel, jež upravují proces ustanovení do funkcí. Obecný princip je obvykle, vyjma Velké Británie, **upraven ústavou** a jejich konkrétní aplikace je přenechána **systému volebních zákonů, volebních řádů a předpisů**. Tato pravidla určují zejména způsob hlasování a sčítání hlasů. Jejich cílem je umožnit realizaci a koordinaci voleb dle všem předem jasných neosobních kritérií, čímž se dosahuje reprezentativních výsledků. Hovoříme v této souvislosti o takzvaném **volebním systému**.

2) Svobodné rozhodnutí o kandidatuře pro každého člena skupiny podle těchto pravidel.

Volby nelze považovat za svobodné, pokud není zajištěna **možnost kandidatury na funkce všem občanům, kteří vyhoví nárokům** kladeným volebními zákony, řády a předpisy. Jedná se o pasivní volební právo (právo být volen). Historie ukazuje, že některé nedemokratické politické systémy formálně zajišťují možnost kandidovat, avšak na straně druhé činí vše pro to, aby zůstala občany nevyužita. Nelze též považovat za slučitelné s demokracií, aby byl někdo pod nátlakem nucen přijmout kandidaturu na konkrétní funkci.

3) Svobodná a rovná soutěž kandidátů o funkce.

Kandidátům musí být umožněno **vést volební kampaň a ucházet se o mandát všemi metodami, které volební systém výslovně nezakazuje**. Je též třeba zajistit, aby někteří kandidáti nebyli znevýhodněni menšími prostředky, jež mohou věnovat na volební kampaň. Proto se v některých státech přistupuje ke stanovení maximální hranice finančních prostředků, které se mohou za tímto účelem vynaložit. Často užívaným pravidlem je i

stanovení stejného prostoru ve veřejnoprávních sdělovacích prostředcích pro jednotlivé skupiny kandidátů (obvykle pro politické strany).

4) Přístup k nezávislým informacím.

Bez svobodného působení sdělovacích prostředků ve společnosti, což zaštiťuje svoboda slova, **nemá smyslu hovořit** ani o demokracii a ani **o svobodných volbách**

5) Všeobecné volební právo.

Obsahem tohoto principu je zákaz bezdůvodného vyloučení jednotlivých občanů z účasti na volbě jejich zástupců. K nabytí aktivního volebního práva (právo volit) i pasivního volebního práva (právo být volen) je třeba splnit několik následujících podmínek obecně považovaných za slučitelné s demokracií: **určitý věk, způsobilost k právním úkonům, státní občanství a trvalý pobyt na území státu**. Většina dalších dříve používaných censů (omezení volebního práva) jako majetku, pohlaví, daně či gramotnosti postupně mizí a nejsou dnes považovány v demokracii za legitimní.

6) Rovné volební právo.

Rovnost volebního práva rozhoduje o míře spoluúčasti každého občana. Rovné volební právo je výsledkem demokratických hnutí 19. a 20. století. Princip rovného volebního práva spočívá v zásadě, že **každý volič má stejný počet hlasů**. Vylučuje se tím situace, že by někdo například z titulu majetku či své funkce disponoval více hlasy. Není proto pravdou, jak se někdy tvrdí, že při naplnění principu rovnosti volebního práva se jedná o zásadu jeden volič - jeden hlas.

7) Tajné volební právo.

Tento princip spočívá ve vytvoření **podmínek znemožňujících zjistit výsledek hlasování konkrétního voliče**. V praxi je v některých volebních systémech uplatněn způsobem, že volič se musí povinně odebrat za plentu, jinak mu volební komise vůbec neumožní hlasovat.

8) Periodicita při výběru funkcionářů.

Pravidelnost voleb slouží zejména jako **prostředek kontroly moci**, která ví, že bude nucena znovu projít za určitý okamžik volební procedurou, což působí jako velmi vlivný korekční mechanismus. Není možno stanovit nějaký přesný interval, ve kterém by měly volby probíhat. Obecně platí, že nesmí být ani příliš dlouhý, aby moc nezdegenerovala a ani příliš krátký, jelikož by se omezovala funkčnost systému. V demokratických státech se interval mezi řádnými volbami pohybuje nejčastěji v rozmezí dva až osm let.

Volby a politické strany

Soudobá demokracie klade těžiště rozhodování na zvolené zástupce lidu, přičemž předvýběr provádí zejména politické strany. Část politické teorie a zejména politická praxe rezignuje na možnost realizovat suverenitu lidu přímo jím samým. **Rysy demokratického politického systému se spatřují v otevřenosti přístupu do funkcí a v demokratickém způsobu jejich kontroly**. Ze všech používaných instrumentů jsou volby pravděpodobně nejdůležitější a nejvýznamnější. V těchto mechanismech přísluší velmi významná role politickým stranám. Například A. Gerloch se domnívá, že v soudobé demokratické společnosti jsou volby způsobem demokratické obměny politické elity. Neměly by být jedinou formou politické participace lidu a neměly by být omezeny jen na volbu politických stran do parlamentu. Významná je též decentralizace politické moci, lidové hlasování a samospráva.

4.2. Počátky voleb

Tradice získávat moc ve společnosti prostřednictvím instituce voleb, kterou začala antická demokracie a období republiky v Římě, byla následujícím vývojem na relativně dlouhou dobu přerušena. V období středověku, jak je všeobecně známo, byla legitimita panovníka a jeho uvádění do úřadu odvozována od jiných principů. Za skutečnost, že v současných demokraciích představují volby nejdůležitější instrument, pomocí kterého společnost vybírá své budoucí vládcy vděčíme několika okolnostem.

V období novověku se přetvářejí se středověké stavovské sněmy v zárodky současných parlamentů a pozvolna se snaží získat vliv neomezovaný vladařem. V jejich rámci se počínají uplatňovat prvky voleb, jako mechanismus výběru. Druhým faktorem byl tlak na modernizaci politického systému, který můžeme sledovat v průběhu 18. st. (osvícenství) a zejména 19. st. nejprve ve Velké Británii, Spojených státech a Francii. Jistý vliv měl pravděpodobně i ideový odkaz antické demokracie. **Současné pojetí svobodných voleb, jejich mechanismů, principů i pravidel lze považovat za výsledek procesů, vrcholících v našem století zavedením rovného volebního práva i pro ženy a odstraněním různých dříve hojně užívaných censů a omezení (majetek, gramotnost, původ).**

4.3. Funkce voleb

Demokratické volby plní řadu důležitých úkolů. Mají zejména zprostředkovat rozložení názorů ve společnosti do zastupitelského orgánu (parlamentu), které odpovídá mínění většiny občanů, na tomto základě sestavit vládu a poskytnout legitimitu politické moci. Hovoříme o takzvané **legitimační funkci voleb**. **Vytváří se tím situace, kdy ovládní uznávají svoje postavení ve společnosti a také i pozice a role vládců.** Vládcové tím získávají legitimitu.

S legitimační funkcí úzce souvisí funkce **reprezentační**. Její smysl spočívá ve výběru osob reprezentujících občany v zákonodárném sboru, na které občané předávají část své suverenity v rozhodování o politických otázkách .

Legitimační funkce voleb je sice nejdůležitější, avšak není ani zdaleka jedinou. Významnou i funkce **integrační**, jelikož v každých volbách dochází k integraci částí společnosti kolem několika politických gravitačních pólů, převážně samozřejmě politických stran, které usilují o co možná největší zisk voličských hlasů. Toho mohou docílit jedině za předpokladu, že naleznou vhodná témata, problémy a jejich řešení oslovující a přesvědčující voliče. Jev integrace však můžeme pozorovat i mezi vlastními soutěžícími subjekty, protože často dochází k vytváření různých stranických volebních či povolebních koalic a seskupení.

Opačnou tendencí a funkcí voleb může být polarizace společnosti do navzájem antagonistických táborů, jelikož politické strany jsou do jisté míry nuceny nacházet rozdílné body ve svých politických programech. Vzniklé odlišení umožňuje voliči vybrat si politickou stranu, kterou bude nakonec volit.

Kontrolní funkce voleb je pro demokracii nesmírně významná. Teprve při volbách stvrzují voliči svůj souhlas či nesouhlas s praktikovanou nebo nabízenou politikou. Politické strany a politická reprezentace s ní musí chtě nechtě počítat, jelikož pro demokracii je typické, že mandát na vládnutí je propůjčen na pevně stanovenou dobu. Proto také obvykle určité období před volbami nedochází k prosazování opatření negativně se dotýkajících občanů a naopak jsou zvyšovány důchody, slibovány různé reformy atd. Výše popsaný způsob získávání voličů však mohou uplatnit pouze vládní politické strany a proto mají na rozdíl od opozice jistou výhodu. Otázkou zůstává, zda tato výhoda vyvažuje nutnost politicky se zodpovídat nejen za pozitivní, ale i za negativní výsledky jejich vlády.

4.4. Typy mandátů

Na tomto místě je snad čas seznámit se s dvěma typy mandátů poslance. Moderní politologické koncepte demokracie zpravidla hovoří o dvojím typu politické reprezentace. Jsou jimi představitelé s **volným a vázaným mandátem**.

Volný mandát

V praxi se nejvíce prosazuje představa volného mandátu poslance. O obhajobu této ideje se nejvíce zasloužil jeden ze zakladatelů konzervativní politické teorie E. Burke ve své studii z roku 1790 Úvahy o revoluci ve Francii. Poslanec je pokládán buď za nezávislou osobu nebo za zástupce všeho lidu bez přímé a okamžité odpovědnosti svým voličům. Poslanci se musí **odpovídat pouze svému svědomí a nesmějí od nikoho přijímat žádné příkazy spojené s výkonem funkce**. Jejich kontrola probíhá pouze v období voleb, kdy jsou nuceni se podrobit této proceduře a voliči rozhodnou o jejich případném znovuzvolení. **Volné pojetí poslaneckého mandátu v současnosti v demokratických státech převládá.**

Vázaný mandát

Idea vázaného mandátu se odvozuje od představy svrchované a nezastupitelné moci. Poslanec je ve svém rozhodnutí **vázán vůlí voličů**, kteří mu dali svůj hlas a příkazy, jimiž se musí řídit. Vázané pojetí mandátu se blíží koncepci plebiscitní demokracie založené na maximálním přímém rozhodování lidu v široké škále politicky relevantních otázek.

4.5. Volební systémy

Volební systém můžeme definovat různými způsoby. Dle klasické definice a sociologického pojetí chápeme pod tímto pojmem všechny vztahy jednotlivců a institucí, které se účastní voleb. **V užším pojetí je volební systém souhrnem všech pravidel či sociálních norem regulujících volební vztahy.** U volebních systémů lze sledovat celou řadu charakteristik, které mohou sloužit jako kritéria pro jejich systematizaci. Tak se například dělí podle toho, zda je využit většinový či poměrný princip, jaký je vztah poslanců k voličům, jaký se jejich celkový počet, jsou li volby přímé či nepřímé, zda je využita uzavírací klauzule a řada dalších, s nimiž se později ještě seznámíme.

Problémy spojené s aplikací volebních systémů přitahují velký zájem řady teoretiků. Je tomu tak proto, že jde o část norem volebního chování, jež je z centra nejnáze ovladatelná, čímž může dojít i k ovlivnění výsledků voleb. Laickou veřejností je někdy vliv volebního systému na konečné výsledky voleb jistou měrou opomíjen. Je však nutné mít na zřeteli, že výběr volebního systému ovlivňuje volební právo, zvláště pak otázku rovnosti hlasů. Proto je nutné při zkoumání každého volebního systému brát zřetel nejen na jeho filozofické kořeny, nýbrž i reálný poměr sil na politické scéně daného státu. Francouzský politolog M. Duverger se domnívá, že každá politická strana zpravidla upřednostňuje ten volební systém, jenž je pro ni výhodnější.

Jako kritérium pro členění a typologii volebních systémů lze použít:

- 1) Charakter a teritoriální členění volebních obvodů.
- 2) Možnosti voličů ovlivňovat pořadí na kandidátních listinách.
- 3) Způsob sčítání hlasů a jejich převádění na mandáty.

Dle charakteru a teritoriálního členění volebních obvodů rozdělujeme volební systémy podle toho, zda jsou poslanci či jejich část voleni v kuriích, zda jsou vybíráni dle jiných funkcí (virilisté) či v teritoriálních okruzích. Pro velikost jednotlivých okruhů může platit pravidlo jeden mandát - jeden okruh, to znamená **jednomandátový volební obvod**

nebo může být v jednom okruhu voleno více poslanců a potom se jedná o **vícemandátové okruhy**. V mezních případech může být celý stát jedním vícemandátovým volebním obvodem, jak je tomu například v Nizozemí či Izraeli.

V případě členění dle **možnosti voličů ovlivňovat pořadí na kandidátní listině** jde zejména o to, zda volič smí či nesmí měnit pořadí kandidáta na kandidátní listině a tím narušovat vůli politických stran ohledně preference jednotlivých kandidátů. V zásadě můžeme vymežit tři hlavní pojetí kandidátní listiny. Rozlišujeme **přísně vázanou kandidátní listinu, vázanou kandidátní listinu a volnou kandidátní listinu**.

Při použití přísně vázané kandidátní listiny nesmí volič nikterak s listinou manipulovat, což znamená, že v ní nesmí škrtnat, přepisovat či jakkoli měnit pořadí kandidátů. Byla například používána v Československu v období 1. republiky. V extrémní podobě se s ní můžeme setkat v Izraeli, kde volby probíhají bez jmen kandidátů a hlasuje se pouze o stranických kandidátkách.

V případě **vázané kandidátní listiny** smí volič na jím vybrané kandidátní listině dělat **dílčí úpravy principem preferenčního hlasování**, který umožňuje voliči označit na kandidátní listině jím podporované osobnosti. Pokud konkrétní kandidát získá předem stanovený počet preferenčních hlasů, posune se v pořadí kandidátů směrem dopředu, což zvyšuje jeho šance na získání mandátu. Tento způsob je například využíván v současnosti v ČR. Dochází tím k zásahu do vůle politické strany, která rozhoduje o pořadí kandidátů na listině, z čehož vyplývají šance na zvolení. Z hlediska jistého omezení role politických stran a zejména jejich nepřímé kontroly představuje preferenční hlasování jeden z užívaných instrumentů (nástrojů).

Při využití **volné kandidátní listiny** disponuje volič poměrně **rozsáhlou autonomií při výběru z kandidátů**. Může provádět zásadní úpravy na kandidátní listině jedné politické strany, hnutí či koalice, které se rozhodl odevzdat svůj hlas, formou škrtnání a přepisování nových kandidátů nebo v extrémnějších případech provádět volbu přímo výběrem kandidátů z různých hnutí, stran a koalic. Volné pojetí kandidátní listiny se používá například ve Finsku.

Třetím kritériem pro typologii volebních systémů je způsob převádění hlasů na mandáty. Ve výzkumech volebních systémů jsou samozřejmě v praxi všechna tato kritéria kombinována a zohledňována. V našem výkladu se však z jistých metodologických a didaktických důvodů budeme držet především kritéria třetího. V jeho rámci můžeme rozlišovat v podstatě dva hlavní typy volebních systémů: **většinový systém a systém poměrného zastoupení.** Již předem musíme předeslat, že samozřejmě existují jejich různé varianty a podvarianty a výše uvedené členění je užíváno především z didaktických důvodů.

Zajímavý je problém, který volební systém je v demokraciích upřednostňován. O. Krejčí v Knize o volbách například uvádí, že při výzkumu provedeném v polovině osmdesátých let v 82 zemích bylo zjištěno, že v 35 zemích je užíván systém relativní většinový, v 11 zemích systém absolutní většinový, ve 3 zemích takzvané preferenční hlasování, ve 30. zemích systém poměrný a ve 3 zemích systém smíšený. Z těchto výsledků vyplývá, že je spíše **preferován systém většinový a to zhruba v poměru 1,5 - 1.**

Většinový systém

Většinový volební systém je historicky starší než systém poměrného zastoupení. Jeho základní princip je celkem prostý: **mandát při volbách získává kandidát, jenž obdržel ve volebním obvodu nejvíce hlasů.** Volby podle tohoto principu se z pravidla odehrávají v **jednomandátových volebních obvodech**, což v praxi logicky znamená, že probíhají v tolika obvodech, kolik je poslanců zákonodárního sboru. Uvedené pravidlo vyžaduje vytvoření menších volebních obvodů než při volbách dle principu poměrného zastoupení. Z hlediska principu reprezentace je významné, že zástupce v parlamentu získávají občané, kteří volili zvítězivší stranu v obvodu a ostatní zůstávají bez reprezentanta, jelikož se přiklonili k jinému kandidátu. Většinový volební systém je poměrně tvrdý, protože již při rozdílu jediného hlasu vítěz bere vše a poražený nezíská nic. Věda o politice v praxi rozlišuje **dvě varianty** většinového systému: relativní většinový systém a absolutní většinový systém.

Relativní většinový systém předpokládá, že zvítězí kandidát, jenž získal **nejvíce hlasů bez ohledu** na skutečnost, **jak velký je tento zisk konkrétně**. Kandidátovi na poslance proto stačí pouhá prostá většina hlasů a nemusí usilovat o většinu absolutní, což je v praktické politice mnohem větším oříškem. Poslancem se také často stává kandidát, který získal pod 50% hlasů všech voličů či též ten, jenž získal méně hlasů než je součet jeho protikandidátů. Je běžnou metodou užívanou v Anglii a USA.

Absolutní většinový systém předpokládá, že kandidát pro obdržení mandátu musí získat **nadpoloviční počet odevzdaných platných hlasů**. Naplnění tohoto pravidla v prvním kole voleb je obvykle velmi obtížně dosažitelné. Proto bývá tato zásada spojena s požadavkem konat v případě, že většinu žádný kandidát nezíská, **další kola hlasování**. Ve většině těchto volebních systémů je proto zakotven dvoukolový výběr, kdy do druhého kola postupují dva kandidáti s největším počtem hlasů a mezi nimi si potom volič opět vybírá. Často stačí **ve druhém kole většina relativní**. Absolutní většinový systém je v praxi aplikován zejména ve Francii.

Systém poměrného zastoupení

Poměrný systém je mladší než systém většinový. Jeho kořeny najdeme v roce 1789 v období Francouzské revoluce. Jeho zastánci proti systému většinovému argumentují otázkou, kdo reprezentuje v zákonodárném sboru voliče, kteří nedali hlas vítěznému kandidátovi. Poměrný systém vychází z principu, že koalice, strany a hnutí získávají **mandáty podle vzájemného poměru získaných hlasů**. Volby probíhají ve větších volebních obvodech, kde je také rozdělován větší počet mandátů a hlasuje se o kandidátních listinách politických stran.

V poměrném volebním systému obecně platí zákonitost, že čím je počet mandátů ve volebním okruhu větší, tím více jejich rozdělení odpovídá názoru voličů. Z tohoto hlediska je významný rozptyl v počtu mandátů rozdělovaných ve volebních obvodech v zemi. Jako kritérium bývá obecně užíván počet obyvatel. Například ve Švédsku se pohybuje

od 2 do 49, zatímco v Nizozemí je jeden volební okruh a volič rozhoduje o 150 mandátech. Jde nejen o problém volebního práva, ale jedná se i významný technický problém.

Před volbami je často ve sdělovacích prostředcích skloňován termín volební aritmetika a volební geometrie. Méně však již bývá ozřejmováno, co fakticky znamenají. V případě volební aritmetiky se jedná o řešení problému, jakým způsobem budou rozděleny zbývající mandáty nepřidělené v prvním kole. Skutečnost, že může značně ovlivnit rozložení sil v parlamentu, zejména při těsném výsledku voleb není snad nutné více zdůrazňovat. Při řešení problému se postupuje dle různých metod neboli formulí. Jejich přesný výklad ovšem značně přesahuje požadavky kladené na tuto stať a proto si vyjmenujeme pouze tři nejdůležitější. Nejčastěji bývá používána Hareova metoda, D'Hontova metoda a Hagenbach - Bischoffova metoda a jejich modifikace.

Volební geometrie se naopak zaměřuje na okruh otázek spojených s rozsahem volebních obvodů. Může být zneužívána vládnoucími skupinami, které v některých případech manipulují s jejich rozsahem tak, aby sociální složení voličů v obvodech bylo pro ni co nejvýhodnější. Jde zejména o to, postavit volební obvody způsobem, aby nejmenší možný počet obvodů zahrnoval pokud možno co nejvíce voličů konkurenční strany, čímž se zvýší šance vlastní strany ve většině ostatních volebních obvodů. Ke zneužití těchto praktik jsou náchylné zejména systémy většinové s větším počtem volebních obvodů.

Srovnání systémů

Neexistuje obecná shoda v otázce, zda je lepší systém poměrného zastoupení či systém většinový, protože vždy záleží především na preferencích některé z funkcí voleb. Shoda však panuje v popisu rozdílů těchto dvou systémů. Upřednostňování mezi nimi potom spíše záleží na zájmu mocenských struktur, které jejich výběr provádí.

Většinový systém je z technického hlediska **jednodušší** než systém poměrného zastoupení a obvykle **přispívá ke stabilitě vlády**. Stabilita je odvozována z představy, že většinový systém vytváří parlament s absolutní většinou poslanců z jedné strany. Je zde ale otázka, za jakou cenu je tato stabilita vykoupena. Musíme se též zamyslet nad tím, zda je smyslem demokratických voleb stabilní vláda za cenu, že vítězná strana může disponovat většinou mandátů, aniž by získala většinu hlasů ve společnosti. Druhá otázka zní, zda je nestabilita vlády identická s nestabilitou režimu. Nejznámějším **problémem většinových volebních systémů je reprezentativnost zvoleného parlamentu**. Zejména při použití zásady relativní většiny je možné, že jasnou **většinu** v zastupitelském sboru **získá politická strana, jež nezískala absolutní a někdy též ani relativní většinu**. V tomto systému též neplatí rovnost hlasů při jejich faktickém působení a systém je macešský k menším stranám. Uvedme si následující příklad. Ve volbách ve Velké Británii v roce 1992 získala Konzervativní strana 41,9% hlasů, ale 336 mandátů, což bylo 51,6%, Labur party 34,4% hlasů, ale 271 mandátů, což bylo 41,6% a Liberální strana 17,8% hlasů a pouze 20 mandátů, což bylo něco přes 3%. Obě dvě hlavní strany samozřejmě podporují dosavadní volební systém, zatímco Liberálové logicky prosazují systém poměrného zastoupení. Většinový volební systém tedy formuluje přesná pravidla vzniku pevné parlamentní většiny, avšak tato většina nemusí být nutně totožná s přáním většiny voličů. Neméně důležitým rysem většinového systému je jeho orientace na osobnosti. V jednomandátových volebních obvodech je personifikace politických stran a osobností poměrně častým jevem. Jako ideální vzor bývá opět uváděna Velká Británie, případně i USA. Většinový systém též napomáhá v zájmu stability vlády snížit počet politických stran. Spojení většinového systému a dvou politických stran (bipartismus) je vázáno například anglosaskou tradicí, kde

hovoříme o systému dvou, případně dvou a půl stran. Tato tendence k redukci počtu stran vyplývá mimo jiné i z toho, že lidé vyhledávají silné politické strany, protože vědí, že reálný vliv mají pouze hlasy odevzdané pro vítěznou politickou stranu. Jelikož je volič veden touhou odevzdat hlas efektivně, hledá politickou sílu, jež mu to umožní.

Systemu poměrného zastoupení se často vyčítá, že přispívá k **politické atomizaci parlamentu** a tím k nestabilitě vlády. Proto existují tendence a procedury tuto jeho schopnost minimalizovat. Nejznámější a též nejčastěji používané je zanesení **omezovací klauzule** do volebního zákona, která zamezí politickým stranám s malým počtem hlasů přístup do parlamentu. K hlasům pod tuto hranici se nepřihlíží při rozdělování mandátů čímž vlastně propadnou. Existují však i další používané a do jisté míry již sporné metody. Například jistý počet podpisů voličů nutný k registraci strany, povinnost zajistit nemalé výlohy spojené s rozmnožením kandidátních listin a z hlediska teorie demokracie pravděpodobně nejvíce sporný moment v podobě vysokých volebních kaucí. Ukazuje se však, že systémy poměrného zastoupení jsou i přes tato omezení relativně vhodné pro země, které se snaží přejít od nedemokratických systémů vlády, jelikož umožňují integraci rozdílných skupin a zájmů do společnosti. Za poměrně velký problém tohoto systému je však považována skutečnost, že vede k **odosobnění při výběru stranických kandidátek a nepodporuje volbu osobností**. Této tendenci se však může bránit pomocí volných kandidátních listin, které přece jen preferenci osobností umožňují.

Jelikož oba dva tyto volební systémy mají své výhody a nevýhody existují snahy o jejich kombinaci. Například v Německu se polovina poslanců Spolkového sněmu volí v jednomandátových volebních obvodech a polovina v systému poměrného zastoupení. Proto má volič dva hlasy přičemž v každém z těchto systémů jeden užívá. Ze vstupu do parlamentu jsou vyřazeny ty politické strany, které nezískaly alespoň 5% v systému poměrného zastoupení a nebo přímou volbou nejméně tři mandáty. Jelikož se tato kombinace relativně osvědčila, byla též například zakomponována do volebního zákona Ruské federace. Také v Rusku je polovina Dumy volena poměrným systémem a druhá polovina většinově.

Rozdíly a shody mezi volebními systémy

Sledovaná oblast	Poměrný	Většinový
Složitost	Složitý	Jednoduchý
Reprezentativnost výsledků	Reprezentativní výsledky	Nereprezentativní výsledky
Tvorba politické většiny	Vytváří roztržičnost	Podporuje
Podpora volby osobností	Nepodporuje	Podporuje

Volební kampaň

Jedním ze stádií volebního procesu je volební kampaň. Pravidla jejího vedení prošla za uplynulých 100 let mimořádně složitým vývojem, jenž byl způsoben obecným rozmachem techniky a rozvojem masové demokracie. Na rozdíl od minulého století musí kandidát počítat s existencí masových sdělovacích prostředků, agentur pro výzkum veřejného mínění a celou řadou dalších faktorů, které výsledný efekt mohou do značné míry ovlivnit. Taktikou a strategií volební kampaně se zabývá celá řada vědců z oblasti psychologie, sociologie a politologie. Někdy se konstatuje, že byla vytvořena nová poddisciplína politologie, jejíž doménou je výzkum faktorů spjatých s volební kampaní.

Protože **správně a cíleně vedená volební kampaň může významným způsobem rozhodnou o výsledku voleb** je celkem logické, že o jejich poznatky je u praktických politiků nesmírný zájem a například v USA dosahují špičkoví volební manažeři i na tamní poměry nemalého ocenění.

Kontrolní otázky

Vyjmenuj znaky demokratických voleb.

Jaké jsou funkce voleb v demokracii?

V čem spočívá rozdíl mezi volným a vázaným mandátem poslance?

Charakterizuj většinový volební systém.

Charakterizuj systém poměrného zastoupení.

Rozšiřující studijní literatura

Klokočka, V.: Politická reprezentace a volby v demokratických státech. Praha 1991

Krejčí, O.: Kniha o volbách, Praha 1994.

Šimíček, V.: Volby v demokracii, Brno 1995.

5. Hlavní směry politického myšlení

Výzkum politického myšlení patří k nejstarším a nejdůležitějším disciplínám politologie. Přestože v současné době museli jeho příznivci do jisté míry vyklidit dřívější pozice ve prospěch behaviorismu, jejich význam je nepominutelný.

V oblasti výzkumu politického myšlení se velmi **úzce střetává politologie a filozofie**. V našem výkladu zvolíme poněkud odlišný přístup, než jaký bývá obvyklý. **Politologii** obvykle nezajímá celé spektrum problémů, které studuje konkrétní filozof, nýbrž se **orientuje pouze na výzkum jeho myšlení v oblasti politiky**. Nebudeme postupovat od filozofie antického Řecka směrem k mladším dobám, nýbrž postavíme výklad na několika velkých myšlenkových (ideologických) směrech a pokusíme se objasnit jejich typické znaky.

5.1. Ideologie a význam idejí

Jelikož hodláme v našem výkladu postupovat podle jednotlivých ideologií, je nutné si objasnit, co můžeme pod tímto termínem chápat. Ne všichni političtí teoretikové se přiklání k názoru, že ideje (prvotní myšlenky) mají v politice velký význam. Příkladem takového přístupu jsou například pravověrní konzervativní marx - leninisté, kteří tvrdí, že politické ideje lze pochopit a vysvětlit pouze na základě ekonomických a třídních zájmů těch, kteří je hájí. Aspekt ekonomické podmíněnosti idejí však nelze zcela pomíjet, ovšem pouze za předpokladu, že na tento ekonomismus není kladen extrémní důraz. Toto stanovisko zastával například J. Schumpeterer. Také konzervativní myslitelé se staví k ideám s despektem, jelikož se u nich politické soudy zakládají spíše na zkušenosti a tradici než na ideologickém přesvědčení. Opačné spektrum názorů zastával například J. M. Keynes, jenž tvrdil, že svět není řízen ničím jiným než idejemi ekonomů a politiků.

O tom, že ideje ovlivňují politický život různými směry nemůže být pochyb. Například poskytují stanovisko, z něhož je svět vykládán a chápán, určují cíle, jež inspirují

politické kroky a pomáhají formovat či udržovat politické systémy. Například ve středověku ideje křesťanství pomáhaly legitimovat tehdejší politický řád, liberalismus má své ideje, na kterých staví model ideální společnosti a své vlastní ideje má i socialismus. Všechny ideje svým způsobem působily jako tmel společnosti. Ideje se mohou vyvinut ve společnosti přirozenou cestou, nebo jí mohou být vnuceny.

Pokud hovoříme o politických idejích, často je řadíme pod termín ideologie. Tento výraz je výplodem Francouzské revoluce a jeho autorství je připisováno D. de Tracymu, jenž jej použil k pojmenování nové vědy o idejích. Význam tohoto termínu je však mnohoznačný a jak je již ve vědě o politice obvyklé, bývá vykládán různými způsoby. Například M. Selinger definuje ideologii jako „soubor idejí, kterými člověk postuluje, vysvětluje a zdůvodňuje cíle a prostředky organizovaných sociálních akcí, bez ohledu na to, zda se tyto akce snaží zachovat, změnit, svrhnout či přebudovat daný společenský řád.“ U marxistů se pohled na ideologie postupně měnil. Například u Marxe měl tento pojem negativní význam. Proto také jeho známý výrok o náboženství jako opiu lidstva. U pozdějších marxistů, například V. I. Lenina, se přístup mění. Dle jejich názoru si každá společenská třída vytváří svou vlastní ideologii, přičemž ideologie dělnické třídy je samozřejmě nejlepší, čímž se vytrácí Marxův kritický pohled na všechny ideologie bez rozdílu. Také liberální autoři se však vyjadřují negativně k ideologiím. Například K. Popper a D. Bell považují ideologie za uzavřené myšlenkové systémy, které si nárokují monopol na pravdu a odmítají tolerovat jiné myšlenkové světy. Právě z těchto úhlů pohledu je hodnotná Selingerova definice, jelikož je neutrální a značně široká.

Jak uvádí **R. Scruton** má v současnosti pojem ideologie dva základní významy. **Ideologie je „ jakákoli systematická a všezahrnující politická doktrína, která má ctizádost poskytnout úplnou a všeobecně použitelnou teorii člověka a společnosti, a z ní pak odvodit program politického jednání ... .“ V marxistické definici je pod pojmem ideologie chápán „jakýkoli soubor idejí a hodnot, jehož společenskou funkcí je konsolidovat, upevňovat určitý ekonomický řád a jenž je vysvětlitelný právě jen touto skutečností a nikoli svou vlastní pravdivostí či logičností.“** My se v našem výkladu budeme držet prvního způsobu.

5.2. Liberalismus

Liberalismus se jako systematické politické učení zrodil v průběhu 18. a 19. st. vycházejí ze starších politických teorií. Liberální ideje byly jednak výsledkem pádu feudalismu v Evropě a zároveň k němu značnou měrou napomohly. Jelikož liberalismus do jisté míry odrážel aspirace rodících se středních vrstev spjatých většinou s podnikáním, můžeme v řadě revolucí 17. a 18. století (Anglie, USA, Francie) nalézt liberální prvky, ačkoli se termín liberalismus ještě příliš neužíval. Proto byl **liberalismus v jisté fázi společenského vývoje učení značně radikálním.**

Století 19. bývá někdy označováno za století liberalismu, jelikož se jeho ideje a hodnoty dostaly do základů západních politických systémů natolik, že se pro ně někdy používá termín liberální demokracie. Často také liberalismus splývá s euroamerickým civilizačním okruhem, což se projevuje v obtížném odlišení dalších západních politických ideologií, jako je například konzervatismus.

Znaky liberalismu

Pro liberalismu je především **typické zaměření na jednotlivce.** Tato jeho orientace je reakcí na feudalismus a jeho nezájem o individuum. Někteří liberálové proto pohlížejí na společnost jako na soubor jednotlivců, kteří usilují o uspokojení vlastních zájmů a cílů a přehlíží, že každý jedinec je ve společnosti nějakým způsobem ukotven. Liberálové usilují o vytvoření společnosti, ve které by se jedinec mohl svobodně realizovat.

Orientace na jednotlivce vede logicky k **důrazu na jeho osobní svobodu,** která je pro liberály nejvyšší politickou hodnotou. Pro ranné liberály je svoboda přirozeným právem a předpokladem pro lidskou existenci. Pozdější liberálové považují svobodu za jediný stav, kde lidé mohou realizovat svůj potenciál. Jedinec však má právo pouze na takovou míru svobody, jež neomezuje svobodu jiných. J. S. Mill napsal, že „moc smí být oprávněně uplatněna na kterémkoli příslušníku civilizované společnosti proti jeho vůli jen

za jediným účelem a tím je zabránit mu, aby škodil jiným.“ Existují dvě koncepce svobody negativní a pozitivní. **Negativní**, klasická koncepce, požaduje **nezasahovat do činnosti jedince** a nechat na něm jak se rozhodne. Modernější, **pozitivní koncepce svobody zahrnuje především vytváření podmínek k autonomní realizaci jedince**.

K centrálním bodům liberální politické teorie patří otázka rovnosti. Liberálové tvrdí, že všichni lidé jsou vybaveni určitými právy, které mohou užívat proto, že jsou lidé. Jedná se o takzvaná **přirozená lidská práva**. Liberálové ve svém učení hlásají rovnost, nikoli však rovnost majetkovou, nýbrž **rovnost příležitostí**. Uznávají, že lidé nejsou všichni stejní a proto rovnost pro ně znamená možnost jedince rozvíjet své nerovné dovednosti a schopnosti. Jejich postoj v extrémní podobě vede k tezi, že všechny nerovnosti ve společnosti jsou založeny na nerovných schopnostech jedinců. Liberálové se domnívají, že bohatství by mělo vyplývat z práce a píle jednotlivce. Do této jejich koncepce však zcela nezapadá instituce dědictví. Přesto jej uznávají, jelikož jeho zrušení by znamenalo omezení možnosti nakládat se svým majetkem. Klasičtí liberálové se domnívají, že tržní vztahy umožňují nastolení rovnosti v jejich pojetí. Oponují jim ovšem moderní liberálové kteří cítí, že neomezený liberalismus vedl k nastolení nových forem sociální nespravedlnosti.

Liberálové uznávají prvotnost jedince a druhotnost společnosti. Domnívají se, že **ve společnosti neexistují diametrální rozpory znemožňující různým sociálním skupinám spolupracovat**. Jejich protichůdné zájmy se střetávají a navzájem doplňují. Proto liberálové vítají zdravou rozmanitost různých názorů a přístupů, jež by mezi sebou měly ve společnosti tolerantně soutěžit. Liberálové často užívají Voltairův výrok „nesouhlasím s tím co říkáte, ale budu až k smrti bránit vaše právo to říkat.“ Proto také vystupují **proti jakékoli cenzuře a omezování svobody projevu**.

Liberálové se domnívají, že rovnovážná a tolerantní společnost vznikne přirozeně jako výsledek svobodného jednání jednotlivců. Je proto nutné **zajistit, aby svoboda jednoho jedince nenarušovala svobodu druhého**. Ochranu svobod může zajistit **pouze suverénní stát ustavený z vůle občanů na základě smlouvy**. Tuto koncepci rozpracovali již v 17.st. **J. Locke a T. Hobbes**. Stát dle jejich soudu vytvářejí jedinci proto, aby sloužil jejich potřebám a zájmům. Vláda se proto zakládá na souhlasu ovládaných a ti mají právo

nelegitimní vládu třeba i svrhnout. Stát má plnit pouze dozorčí a smírčí funkce a relativně neutrálně rozhodovat spory ve společnosti. Autoři smluvní teorie přirozeně vědí, že státy ve skutečnosti takto nevznikly a ani takto nefungují, avšak požadují na jedinci, aby se choval jako by tomu bylo. Jelikož liberálové v otázce vlády vycházejí z kritiky absolutních monarchií, pokládají za důležité **vládu omezit**. Za nejdůležitější ze všech instrumentů považují ústavu a princip dělby moci. Ústava jako základní zákon státu, jíž se musí podříditi každá vláda, aby mohla být uznána za legitimní, může být v psané formě, což je zvykem na kontinentu či v USA, nebo nepsaná, zakládající se na zvyku tradici, jak je tomu například ve Velké Británii. **Princip dělby moci, jak již bylo nejednou zmíněno je vynálezem J. Locka, který byl rozvinut Ch. Montesquiem**. Proti dělbě moci se ve svém díle O společenské smlouvě vyslovil J. J. Rousseau, jelikož suverenita lidu diktuje, aby vláda vycházela z obecné vůle, tedy z kolektivních zájmů společnosti a proto odmítá jak principy ústavní tak zastupitelské vlády. Od jeho učení se však hlavní liberální proud v podstatě distancoval.

K základním principům liberalismu patří **těž teorie volného trhu vypracovaná A. Smithem (Bohatství národů 1776) a D. Ricardem**. Svoboda trhu znamená svobodu volby podnikatele, co bude vyrábět, za jakou cenu prodávat a možnost dělníka vybrat si za jakou odměnu a v jakých podmínkách je ochoten pracovat. Trh má být dle Smitha oproštěn od zásahů státu a má se řídit autonomně. Klasičtí ekonomové se domnívají, že jedinci jsou především vedeni přáním dosáhnou co největší majetek a ve svém jednání vycházejí zejména z ekonomických kalkulů. V extrémní formě vede tento princip k odmítání všech zásahů státu do podnikání, včetně například stanovení právních norem, upravujících pracovní dobu a pracovní podmínky dělníků. Z těchto základů se také odvíjí odmítání omezování a regulace obchodu. Poukazují na to, že zhroucení ekonomik obvykle předchází zavádění protekcionistických opatření.

Moderní liberalismus

Moderní liberalismus bývá též někdy nazýván liberalismem 20. století. Je reakcí na všeobecně se rozrůstající pocit, že příchod průmyslové společnosti nepřinesl blahobyt a svobodu pro všechny. Začíná proto **obhajovat ideu intervencionistického státu**. Mostem mezi klasickým a moderním liberalismem se stalo učení J. S. Milla, jenž ve své knize O svobodě považuje svobodu za pozitivní a konstruktivní sílu umožňující jedincům řídit své osudy a získat autonomii, neboli dosáhnout seberealizace. **Ideu pozitivní svobody předložil T. H. Green. Svoboda je podle něj možnost jedince rozvinout svou osobnost, což ovšem neomezený trh neumožňuje všem bez rozdílu. Negativní svoboda v klasickém liberálním pojetí umožňuje jedincům myslet a jednat jak se jim zlíbí, kdežto pozitivní svoboda vytvářející podmínky pro lidskou realizaci osvobozuje lid od sociálních zlořádů. V praxi se toto pojetí projevilo například v politice F. Roosevelta.**

Moderní liberálové zastávají názor, že stát má plnit celou řadu všeobecně prospěšných funkcí bez toho, aby jej stavěli nad jednotlivce. Stát má dle jejich soudu povinnost znevýhodnění jednotlivců v možnosti rozvinout své schopnosti odstranit nebo alespoň zmírnit. Toto rozšíření vlivu státu však nemá za úkol zkrátit svobody jednotlivce, nýbrž je rozšířit o taková práva na vzdělání, práci, podporu v nemoci a nezaměstnanosti či bydlení. Klasičtí liberálové se naopak domnívají, že občan má pouze práva na omezení pravomocí vlády.

V **ekonomice** prosazují moderní liberálové teze **J. Keynese**, který v práci **Obecná teorie zaměstnanosti, úroků a peněz** (1936) prosazuje myšlenky na státní ovlivňování ekonomiky prostřednictvím vládních investičních výdajů. Tvrdil, že neomezené soukromé podnikání je ve složitých průmyslových společnostech nefunkční. Toto učení bylo v 50. a 60. letech oslavováno jako klíč k dlouhé a dosud nevídané konjunkturu. V souvislosti s těžkostmi let sedmdesátých však můžeme pozorovat odklon k teoriím a praxi klasické liberální politické ekonomie.

4.3. Konzervatismus

Termín konzervatismus byl poprvé použit k pojmenování samostatné politické ideologie ve druhé polovině 18. st. **Klasický výklad konzervativních principů obsahuje kniha E. Burka Úvahy o revoluci ve Francii z roku 1790**, ve které nad touto událostí projevil lítost a nesouhlas. Konzervativci sami pro sebe spíše než označení ideologie používají termín způsob myšlení, případně životní postoj. Pokud celý problém hodně zjednodušíme můžeme konstatovat, že konzervatismus **vznikl jako negativní reakce na Francouzskou revoluci**. a stál proti modernizaci společnosti jak ji poznalo 19. století. Následující analýza je platná pouze pro konzervatismus euroamerický a není možno ji aplikovat například na konzervatismus jiných civilizačních okruhů (islámský).

Jako jeden z nejvýznamnějších argumentů proti změnám ve společnosti používají příznivci tohoto politického učení tradici a **touhu uchovat zavedené zvyky a instituce**. Časté je též používání náboženské argumentace s tím, že svět je dílo boží a pokud jej chceme měnit stavíme se proti jeho vůli. Konzervativci **ctí tradici** také proto, že poskytuje lidem pocit sounáležitosti a stability. Zahrnuje zvyky a sociální postupy, které jsou známé a vytváří pocit bezpečí a spolupatříčnosti.

Své teorie opírají o názor, že **lidé jsou nedokonalí a nezdokonalitelní**. Jednak se jedná o psychologicky závislá stvoření, jež jsou odrazována neznámým a o morálně nedokonalé bytosti s převahou špatných vlastností. Jako odstrašující prostředek k omezení špatné přirozenosti člověka slouží zákon a především vědomí trestu při jeho přestoupení. Právo nemá za úkol podporovat svobodu, nýbrž zachovávat pořádek a řád. Postoj konzervativců k možnosti řešit problémy společnosti reformou vyjadřuje snad nejlépe výrok M. Oakshotta v tom smyslu, že je pro konzervativce lepší nedělat nic, než dělat něco, protože konzervativce bude chtít vždy jistotu.

Dle konzervativců jsou lidé závislé bytosti, které hledají bezpečí a proto nemohou žít mimo společnost. Jedince nelze od společnosti oddělit, jelikož **je součástí přirozeně vzniklých sociálních skupin (rodina, přátelé, stavovská skupina, národ)**. Tyto sociální skupiny se vytváří přirozeně a ne na základě nějaké vědomé smlouvy. Svoboda je dobrovolné přijetí společenských povinností a vazeb mezi jedinci. Společnost chápou jako živoucí organismus, jehož všechny části se navzájem doplňují a spolupracují. Jedná se

proto o **organickou společnost**, vytvořenou přirozenými silami a proto je nutné zachovávat její strukturu. Konzervatismus klade **důraz na přirozeně vytvořenou funkční rodinu**. Velkou **roli** přikládají též **církvě a křesťanské víře**. Morálka dle jejich soudu není záležitostí jedince jako u liberálů, nýbrž společnosti, jelikož na ní spočívá společenský řád. Zvláštní úctu chovají konzervativně smýšlející lidé k národu, jako další přirozeně vyvinuté lidské instituci.

Mimořádnou pozornost věnují konzervativní myslitelé problémům spojených s autoritou. Neakceptují liberální názor, že autorita vyplývá společenské smlouvy mezi svobodnými jedinci. Domnívají se, že **autorita vzniká přirozeně**, podobně jako společnost a její podstata je v jejich kořenech (například autorita rodiče - děti). Autorita je dle jejich soudu potřebná a nutná. O společnosti se domnívají, že je členěna ze své přirozenosti hierarchicky a proto odmítají sociální rovnost. Nerovnost je dle jejich soudu zákonitý jev organické společnosti. Téměř **mystický význam přikládají majetku**, který zrcadlí zásluhy poctivě pracujících občanů. Majetek také dává v nejistém světě jistotu a podporuje rozvoj i dalších celospolečenských hodnot, jelikož ten kdo majetek vlastní, bude pravděpodobně respektovat i majetek druhých a proto je žádoucí, aby každý nějaký majetek vlastnil.

Směry konzervatismu.

Konzervativní politická teorie samozřejmě nepředstavuje naprosto homogenní učení. Také v ní můžeme rozlišit minimálně tři, ale spíše čtyři směry. Tradice **autoritativního konzervatismu** sahá již do období Řecka k Platónovi. V 19. století tuto nauku rozvinul **J. de Maistere**, jenž kritizoval Francouzskou revoluci a prosazoval obnovení moci dědičného monarchy. Jeho filozofie se zakládala na uvědoměném a úplném podřízení pánovi. V podstatě po celé 19. st. zůstali konzervativci v kontinentální Evropě věrni tradicím autokratické vlády, která vyžaduje poslušnost, místo aby se snažila o souhlas ovládaných.

Tradice **paternalistického konzervatismu sahá až k E. Burkemu**. Je pro něj charakteristický umírněný a opatrný pragmatický styl připouštějící změnu v zájmu uchování tradičních hodnot (autorita, řád, majetek). V praktické politice je tento styl spojován se jménem britského premiéra 2. pol. 19. st. B. Disraeliho. Za jeho vlády bylo například v roce 1867 rozšířeno volební právo na pracující vrstvy. Paternalistická koncepce ovládla britskou konzervativní stranu i v padesátých letech 20. století, kdy se uplatněním Keynesovy ekonomické teorie a jiných reforem se podařilo dosáhnout téměř plné zaměstnanosti a výrazného ekonomického růstu.

Libertariánský konzervatismus čerpá četné, zejména ekonomické podněty z liberalismu. V ekonomické rovině sleduje především uplatnění volně tržních principů v ekonomice. Na rozdíl od liberálů však prosazují silný stát, jež je nutný k udržení veřejného pořádku a k zajištění respektování autority.

Konzervatismus nové pravice zaznamenal vzestup koncem 70. let v souvislosti s vyčerpáním principů státních zásahů do ekonomiky. Tento proud je velice nejednotný a termín nová pravice **značně široký**. Například věhlasný britský konzervativcec **R. Scruton** tvrdí, že princip volného trhu nemá v konzervatismu místo, zatímco **M. Thatcherová** je jím přímo fascinována. Hlavním terčem kritiky se staly Keynesovy teorie o částečném řízení poptávky v ekonomice ze strany vlády. Kritiky byli zejména **M. Friedman (Svoboda volby)** a **F. Hayek (Cesta to otroctví)**. Usilují naopak o minimální vládní výdaje a

minimální státní zásahy do hry tržních sil. Pro novou pravici je také typické negativní chápání koncepce svobody požadující odstranění všeho, co jedinci brání v rozvoji. Část nové pravice, její konzervativní složka se silným náboženským cítěním, je také do jisté míry ochotná obětovat svobodu ve prospěch Boha, jelikož extrémní tolerance může vést ke tvorbě špatných názorů, což se projevuje například v růstu kriminality.

5.4. Socialismus

Socialismus představuje ze všech ideologií nejrozsáhlejší a nejspletitější téma. Jeho počátky jsou kladeny do první poloviny 19. st. a pojí se především s jmény Ch. Fouriera a R. Owena, kteří v reakci na neutěšené poměry nižších sociálních vrstev (při popisu tehdejší společnosti lze užít termín třídy) obhajovali myšlenky utopických komunit založených na spolupráci a vzájemné lásce.

Podstatně komplexnější systém socialistického učení vypracovali **K. Marx a B. Engels**. Charakter hnutí se ve druhé polovině 19. st. v souvislosti se zlepšováním poměrů dělnické třídy (tehdy o ní můžeme hovořit) a rozvojem všeobecných občanských a politických práv, zejména však jejich postupným rozšiřováním, mění. Socialistické strany vyspělých průmyslových zemí se tomuto proudu přizpůsobují a vyvíjejí činnost více méně v rámci ústavních pořádků. V této souvislosti provedl **obrat německé sociální demokracie K. Kautský**.

Odlišná situace ovšem nastala v Rusku, kde postupně získali na vlivu **revoluční socialisté pod vedením V. I. Lenina** a později přijímají název komunisté. Dochází tím k rozštěpení socialistického směru na dva velké tábory, sociální demokraty, orientující se na postupnou reformu v rámci systému a komunisty, usilující o revoluční přeměnu společnosti, což byla dovršeno vznikem Komunistické internacionály.

Obecné znaky

Přes značnou roztržičnost socialistického hnutí můžeme najít několik jednotících základních principů. Musíme však brát ohled na to, že tyto prvky se v jednotlivých směrech vyskytují s různou intenzitou, což znamená, že jednotlivé směry vždy některý zvýrazňují.

K nejvýznamnějším obecným znakům **patří důraz na pospolitost a kolektiv**. Socialisté zdůrazňují schopnost lidí jednat kolektivně a navzájem spolupracovat. Ve sporu, zda lidské chování determinuje primárně přirozenost člověka, jak tvrdí konzervativci i liberálové nebo výchova a proces socializace jedince (proces získávání vzorců společenského jednání), se spíše přiklánějí ke druhé tezi. **Dle K. Marxe jsou lidé v kapitalismu odcizeni od své podstaty**, kterou viděl v touze rozvíjet své dovednosti, protože vyrábí ne statky, jež potřebují, nýbrž to, co jim přináší zisk a musí pracovat pod dohledem předáků a řídit se jejich pokyny. Právě fenomén odcizení se od lidí i práce je v Marxově teorii velmi výrazný a přežívá i v dalších směrech.

Socialisté se domnívají, že **konkurence staví lidi proti sobě** a podporuje v nich fenomén odcizení, čímž působí proti jejich sociální přirozenosti. Proto naopak razí myšlenku spolupráce, při které se spíše vyvine porozumění a vzájemná náklonnost. Ideu spolupráce se socialisté snaží realizovat v praxi, nejčastěji prostřednictvím družstevního hnutí.

Důležitá je pro socialisty otázka rovnosti. Nejsou obvykle ochotni vysvětlovat nerovnost mezi lidmi jejich rozdílnými a nerovnými schopnostmi. **Nerovnost chápou jako produkt společnosti a proto je možné ji reformou společnosti odstranit**. Mezi různými směry socialistického učení se vede spor zejména míru a způsob reform.

Sociálně demokratický proud

Pojem sociální demokracie je vykládán různými způsoby. Ve svém původním významu znamenalo oddanost myšlence kolektivního vlastnictví výrobních prostředků a budování beztřídní společnosti. Během velmi krátké doby však dostal poněkud odlišný

význam. Původcem se o to zejména **Gothajský program německých sociálních demokratů přijatý v roce 1875, jenž vypracoval K. Kautský**. Program hovoří o přechodu k socialismu pokojnou cestou za využití parlamentní demokracie. Tento program podrobil K. Marx drtivé kritice. V současné době pod pojmem sociální demokracie v žádném případě nemůžeme chápat snahu odstranit tržní hospodářství a již vůbec ne demokratický systém, protože sociální demokraté ve své praktické politice snaží o jeho humanizaci prostřednictvím státních zásahů, což se snaží zdůvodnit i teoreticky.

Podstatným rysem sociálně demokratického myšlení je **moralismus**. Soustřeďuje se na kritiku negativních tendencí společenského řádu a usiluje o prosazení principů spolupráce a solidarity. Sociálním demokratům nejde o revoluční svržení daného společenského pořádku, nýbrž o jeho reformu za použití ústavních forem politického boje. V sociálně demokratickém hnutí můžeme také pozorovat neustále probíhající proces revizionismu. Koncem 19. st. byly revidovány představy revolučního nastolení nového řádu, teorie tříd, třídního boje a zespolečnění výrobních prostředků. Jako metoda rovnoměrnějšího rozdělení společenského bohatství začalo být prosazováno progresivní zdanění a státní zásahy do ekonomiky. Zajímavé je, že koncem tohoto století se objevují teoretické práce sblížující sociální demokracii s moderním liberalismem. Například B. Gould ve knize Socialismus a svoboda z roku 1984 definoval jeho cíle spíše jako rovnost moci než rovnost majetkovou.

Komunismus

Komunisté zastávají **tezi o střídání společensko ekonomických formací vynuceném proměnami ve způsob výroby, což ovlivňuje i nesmiřitelný boj mezi třídami uvnitř nich**. Pod třídou rozumí skupinu lidí se stejným přístupem k výrobním prostředkům. Jejich učení se nazývá historický materialismus.

Dle komunistů **vyplývá nerovnost z existence soukromého vlastnictví** a proto je nutné je **odstranit** jako princip fungování společnosti.

Obraz komunismu 20. století namalovali především dva mužové, **V. I. Lenin a J. V. Stalin**. Lenin byl nejenom velmi aktivní praktický revolucionář, nýbrž i relativně plodný teoretik. Princip demokratického centralismu stavící na tuhé podřízenosti nižších článků vyšším je ze značné míry jeho dítětem. Stalin byl naopak především praktický politik, jelikož jeho teoretické práce nijak závratně k rozšíření teoretické základny komunismu nepřispěly. Komunisté zůstali **věrní teorii revolučního převzetí moci za pomoci úzké strany profesionálních revolucionářů, totálního postátnění ekonomiky (používají termín znárodnění), jejího direktivně plánovaného řízení bez tržních korektivů a odstranění parlamentarismu**. Jejich teze o postupném odrůstání státu se v praxi ukázala jako iluzorní, jelikož komunistické státy byly daleko více centralizované a autoritativní, než byl stav před jejich konstituováním. Komunistické teze o nastolení říše svobody konfrontované se skutečným stavem působily více méně pokrytecky, i když je nelze apriori odsoudit jako zločinné.

Shody a rozdíly mezi hlavními směry politického myšlení

Oblast	Liberalismus	Konzervatismus	Sociáldemokratismus
Individuum	Důraz na individuum	Spíše podpora individua	Důraz spíše na kolektiv
Křesťanství	Neutrální postoj	Podpora	Spíše neutrální postoj
Stát	Minimum zásahů	Podpora státu hájícímu konzervativní hodnoty	Podpora státu přerozdělovajícímu bohatství společnosti
Nerovnost	Vyplývá z rozdílných schopností jedinců	V organické společnosti přirozená	Možno ji odstranit reformou společnosti
Majetek	Ochrana majetku	Ochrana majetku	Možnost zestátnění za náhradu
Svoboda	Spíše pozitivní pojetí	Negativní pojetí	Pozitivní pojetí

5.5. Fašismus

Zatímco předcházející politické doktríny jsou všechny myšlenkovým výplodem minulých století, je fašismus mnohem mladšího data, protože jeho vznik je kladen do období mezi dvěma světovými válkami. **Kořeny fašismu můžeme hledat ve složitých politických a historických procesech souvisejících s radikálními proměnami společnosti na přelomu století.**

V Itálii vznikla fašistická strana v roce 1919 a již v roce 1922 byl její **vůdce B. Mussolini** jmenován premiérem. Pomalejší nástup, ovšem tragičtější konec, měl fašismus v Německu. NSDAP byla založena v roce 1919 a **A. Hitler** převzal moc v roce 1933.

Fašismus je někdy chápán jako vzpoura proti hodnotám revoluce roku 1789 a sami fašisté také často vyhlášovali, že tento rok je černým rokem historie lidstva. Fašismus je učením **antiliberálním, antitradicionalistickým, antikomunistickým, antikapitalistickým** atd. Není racionální a soudržnou ideologií, spíše než myšlenky vyznávali činy.

K typickým znakům fašismu patří nacionalismus jistým způsobem navazující na učení F. Nietscheho a G. Sorela. Myšlenkovým životem pohrdá jako méněcenným a obrací se k emocím, duši a instinktům. Výrazným rysem je mysticismus.

Značný vliv na fašismus měl zejména **sociální darwinismus**, což znamená aplikaci teorie Ch. Darwina o vývoji druhů na lidskou společnost. H. Spencer vyjádřil názor, že v soutěži jedinců uspějí pouze nadaní a schopní. Právě **důraz na boj** je významným rysem fašismu. Fašismus je jediná ideologie, jež považuje válku za dobro samo o sobě. Známy je výrok B. Mussoliniho, že válka je pro muže totéž co mateřství pro ženy. Z téhož důvodu fašismus **uctívá moc a opovrhne slabostí**. Staví se proti většině hodnot humanismu a křesťanství. Z fašistické ideje věčného boje logicky vyplývá silně expanzivní charakter.

Pro fašismus je také typická **idea nejvyššího a nezpochybnitelného vůdce**. Inspiraci našel v Nietschově učení o nadčlověku. Fašismus je elitářský v tom smyslu, že vládu elity považuje za jedinou přirozenou. Společnost se dle nich skládá z vůdce,

nadaného neotřesitelnou autoritou, z elity, pro niž je typický heroismus a sebeobětování a z mas, jež touží po řízení a ovládní. Základním principem je však vůdcovství a jeho nezpochybnitelná autorita. Veškeré zprostředkovatelské instituce jsou proto zbytečné, jelikož by mohly autoritu vůdce narušovat. Fašismus dává naprosto nový obsah čteným termínům a posunuje je do nových významových hodnot, jelikož například skutečná demokracie je dle fašistů absolutistickou diktaturou a svoboda absolutním podřízením.

B. Mussolini i A. Hitler označili své ideje za socialistické. Do značné míry se jednalo o pokus získat chudé předměstské dělníky. Symptomem stejného jevu je i zuřivý antikomunismus. Fašismus se na jedné straně snažil podřít kapitalismus svým mocenským záměrům a zapojil velkopodnikání do své vojenské mašinérie a na straně druhé, sliboval středním vrstvám před ním ochranu.

Fašisté se v nacionální rovině nespokojili s pouhým patriotismem, nýbrž podporovali **silný a militantní smysl pro národní spolupatřičnost**. Chápali **ostatní národy za méněcenné**, přičemž za **nejhorší považovali Židy a Slovany**, kdy první je třeba zničit a druhé donutit k práci v jejich prospěch. Vzestup fašismu v Německu byl umožněn příslibem obnovení národní hrdosti po prohrané válce, což však v praktické rovině znamenalo novou expanzi.

Velký význam přikládali fašisté státu. **Jejich ideálem bylo absolutní podřízení jednotlivce státní mašinérii**. Od občana je požadována bezpodmínečná poslušnost a stálá oddanost. Specifickou **ideou byl korporatismus**, jakási třetí cesta mezi kapitalismem a socialismem. Byl založen na názoru, že podnikatelé i zaměstnanci jsou svázáni do organického a duchovně jednotného celku a společenské třídy navzájem spolupracují. V roce 1927 došlo v Itálii ke zřízení 27 korporací se zastoupením vlády, podnikatelů a zaměstnanců, které měly dbát o rozvoj všech průmyslových odvětví. V praxi se vyvinul v nástroj, jímž fašistický stát kontroloval vlivné podnikatelské kruhy.

Fašismus je také ideologií **rasismu**. To však neznamená, že každý rasista musí být automaticky fašistou. Musí být totiž naplněny i jiné znaky fašismu jako vůdcovský princip, ideologie války atd. Jak je známo, nejtěsnější vazby mezi fašismem a rasismem bylo dosaženo v Německu. Německý nacismus jako odrůda fašismu vystupovala s učením o

nadvládě nordické rasy a líčil svět jako boj dobra (Němci) proti zlu (Židé). Nacisté se domnívali, že Německo nebude nikdy bezpečné, pokud bude existovat jejich úhlavní nepřítel v podobě Židů a proto musí být pronásledováni a zničeni. Všechny zrudnosti nacismu jsou vyjádřeny v **Hitlerově knize Mein Kampf**. Fašisté ve svém protizidovském tažení využili obecné averze vůči tomuto národu, na které má jistý díl vinny i křesťanství. Simulovali tím nepřítele, vůči kterému je třeba semknutě bojovat.

5.6. Nacionalismus

Nacionalismus je poněkud odlišný než ostatní politické doktríny. Především není ideologií v pravém slova smyslu, jelikož se nejedná o soubor vzájemně propojených idejí a hodnot a obvykle se **s nějakou další ideologií spojuje**. Nacionalismus může mít v různých dobách rozporuplný charakter. Tu je pokrokový či liberální, demokratický nebo reakční. Samotná **doktrína se zrodila v průběhu Francouzské revoluce**, která proti principu sounáležitosti s monarchií postavila princip národní. Tato vzedmutá vlna nacionalismu se potom výrazně **podepsala na mapě Evropy, zejména v roce 1848**. Ke konci 19. byl skutečně lidovým hnutím, jak může dokumentovat například nacionalismus český s řadou nacionalistických spolků (Sokol). Ve dvacátém století se postupně šíří do celého světa a stojí též u kolébky řady protikoloniálních hnutí (Vietnam).

Základní principy nacionalismu

Nacionalismus je **založen přirozeně primárně na národu**, jako jediném oprávněném nositeli státní moci. Problém však je s definicí národa. Abychom se mohli pokusit nacionalismus pochopit, musíme si jasně vymežit termíny národ a stát. Pod termínem **národ musíme chápat především skupinu lidí spojenou společně silnými hodnotami jako je jazyk, tradice, náboženství či dějiny** a pod termínem stát jistou politickou institucí, což vyvolává řadu komplikovaných otázek. Jestliže je cílem

nacionalismu, aby se státy jako politické instituce nadané vlastní suverenitou a národy co možná nejvíce stýkaly, vyplývá automaticky z toho, že se určitá skupina prohlásí národem i právo na státní sebeurčení? Vždyť jsou třeba Korsičané či Bosňané národem?

Často jsou zaměňovány pojmy patriotismus a nacionalismus. Zatímco nacionalismus je především politickou doktrínou s názorem, že národy si mají vládnout samy, představuje **patriotismus spíše pocit lásky k vlasti a věrnost zemi**. Lze jej však proto považovat za jednu z podstatných podmínek nacionalismu, jelikož bez něj by lidé nepožadovali právo na národní sebeurčení. Tento subjektivní pocit spolupatřičnosti k národu je vlivnou silou, jež je schopná zplodit sociální soudržnost velké skupiny lidí.

Role nacionalismu v politice

Nacionalismus může hrát v politice různé a často diametrálně odlišné role. Nejstarší formou je nacionalismus liberální pocházející od dob Francouzské revoluce obhajující mnoho z jejích hodnot. **Liberální hodnoty a nacionalismus se přiblížily v učení J. J. Rousseaua**, který tvrdil, že francouzský lid tvoří občané a ne žádní poddaní, kteří mají jistá práva a svobody z toho titulu, že jsou příslušníky francouzského národa. Liberalismus s nacionalismem mohl v průběhu 19. st. splynout hlavně proto, že bojoval proti mnohonárodním říším, které byly zhusta též silně autokratickými státy. Liberální nacionalisté také hlásali myšlenky o rovnoprávnosti národů, alespoň v tom smyslu, že mají stejné právo na sebeurčení. Dosažení národního sebeurčení je pro ně prostředkem k vytvoření stabilního mezinárodního řádu. K zastáncům tohoto přístupu patří například prezident USA W. Wilson, který prosazoval po 1. sv. válce vybudování demokratické Evropy složené z národních států.

Konzervativní nacionalismus má tendenci vyvíjet se spíše ve stabilizovaných národních státech než tam, kde tento proces ještě nebyl dokončen. Základním cílem je udržení národní jednoty podporováním vlastenectví a hrdosti na svou zemi. Udržuje se odvoláváním na tradici a dějiny a stává se tak obranou tradičních institucí a způsobu života. Vystupuje do popředí zejména v případech, že hrozí rozpad národní identity. Příkladem je

třeba politika Velké Británie v 80. letech v souvislosti s vývojem Evropských společenství, nebo De Gaulova snaha o upevnění tradičních hodnot ve Francii v letech padesátých.

Pravděpodobně **nejnebezpečnější odnoží nacionalismu je takzvaný nacionální šovinismus často s agresivním a militantním zaměřením**. Prestiž národa je spojována s velikostí říše a proto je podporováno budování impéria či rozsáhlých kolonií. V postatě stál u kolébky 1.sv. války, jelikož zejména ve Velké Británii a Německu měl jistý vliv. Od liberálních forem nacionalismu se liší právě vírou v nadřazení vlastního národa nad ostatními. Nepovažuje národy v oblasti sebeurčení za rovnoprávné, jelikož některé jsou z různých důvodů (barva pleti, kultura...) méněcenné. V angloamerické literatuře bývá tradičně bývá uváděn především panslavismus Ruska a nacionalismus Německa jako typický příklad. Skromně bývá přecházen vlastní vklad do pokladnice tohoto druhu reprezentovaný rozsáhlými koloniálními výboji přinášejícími „nejvyšší civilizaci Bílého muže“ porobeným zemím v případě Velké Británie. **V poslední době bohužel sehrál šovinistický nacionalismus velmi smutnou roli ve válce na Balkáně.**

Kontrolní otázky

Co je obsahem pojmu ideologie?

Srovnaj rozdíly mezi konzervatismem a liberalismem.

Porovnej sociál demokratismus a komunismus.

Charakterizuj fašismus.

Jaký je rozdíl mezi patriotismem a nacionalismem?

Rozšiřující studijní literatura

Heywood, A.: Politické ideologie, Praha 1994.

Locke, J.: Dvě pojednání o vládě, Praha 1965.

6. Mezinárodní vztahy

Výzkum mezinárodních vztahů patří nesporně k vůdčím disciplínám vědy o politice. Čas od času se též můžeme setkat s názory, které hovoří o nutnosti osamostatnění této disciplíny a jejího nezávislého vývoje na politologii. Jejich zdroj lze hledat například ve skutečnosti, že se **mezinárodní vztahy konstituovaly do jisté míry nezávisle na politologii**, o čemž svědčí zejména souběžný vznik kateder politologie a mezinárodních vztahů na přelomu století a přetrvávání tohoto stavu dodnes. Dosud je však tato disciplína v politologii do jisté míry zakotvena, i když se těší poměrně značné autonomii. I v jejím případě se jedná o disciplínu na hranici dalších sociálních věd, jelikož hojnou mírou využívá poznatky ekonomie, psychologie, sociologie, právní vědy, historie i některých dalších.

6.1. Vymezení mezinárodních vztahů

Mezinárodní vztahy můžeme definovat jako **souhrn interakcí, které se vytvořily mezi státy, mezinárodními organizacemi a dalšími relevantními subjekty**. Mezinárodní vztahy zahrnují v současnosti celou řadu oblastí, hovoříme například o vztazích ekonomických, politických, vojenských, kulturních, sportovních atd.

Z hlediska postupující globalizace světa, čímž rozumíme, že stále menší počet problémů je řešitelných v hranicích národních států, nabývají stále větší význam a počínají se i proměňovat. **Dosavadní chápání mezinárodních vztahů se omezovalo pouze na mezistátní styky**. Zahrnovalo pouze takové interakce, které se odehrávaly na úrovni suverénních státních celků, případně oficiálních mezinárodních organizací. Pomíjelo četné neformální vztahy celé řady nevládních organizací a jednotlivců, které díky všeobecnému rozvoji cestovního ruchu nabývají stále více na významu. Dalším faktorem působící na proměny dosavadního chápání mezinárodních vztahů je **rozvoj nadnárodních organizací a institucí**, jako je například OSN, EU či NATO, které po 2. sv. válce získávají stále větší

vliv. Přesto se až dosud výzkum v oblasti mezinárodních vztahů dominantně orientuje na mezistátní styky realizované pomocí zahraniční politiky.

6.2. Zahraniční politika

Zahraniční politiku politického systému (státu) můžeme chápat jako snahu prosadit vlastní národní (státní) zájmy mimo území své suverenity, při které se střetává s obdobnými iniciativami jiných státních celků, případně mezinárodních organizací. Spornou otázkou zůstává, zda zahraniční politika musí být nutně pokračováním politiky vnitřní, či zda se od ní může odlišovat. V každém případě zahraniční politika konkrétního subjektu mezinárodních vztahů je v jistém vztahu s politikou vnitřní. Nelze se ovšem domnívat, že by existovala přímá závislost mezi metodami, cíly a idejemi politiky vnitřní a zahraniční. Jedná se vždy spíše o kompromis, kdy se stát snaží obhájit především své národní zájmy. Státy se v zahraniční politice chovají poněkud odlišně než v politice vnitřní. Kladou více důraz na vzájemnou nedůvěru a z její tvorby je ve větší míře vyloučena veřejnost.

Subjektem zahraniční politiky je stát jako celek a za své činy nese nedílnou odpovědnost. Stát je monopolním subjektem, opírající se z hlediska mezinárodního práva o svou suverenu a rovnoprávnost s jinými suverénními celky. Ve vzájemných interakcích se tyto suverenity střetávají a často působí proti sobě, protože státy soutěží o prosazení vlastních ekonomických, mocenských či ideologických zájmů.

Předpoklady úspěšnosti v zahraniční politice

Na úspěšnost zahraničně politické soutěže má vliv celá řada faktorů mocensko politických, ideologických, bezpečnostních, ekonomických i čistě prestižních. Možnosti vlastní zahraniční politiky určuje především celková **ekonomická úroveň země, zakotvení v mezinárodních strukturách, geopolitické postavení a vojenská síla.**

V současnosti lze pozorovat, že **zahraniční politika státu a jeho postavení v systému mezinárodních vztahů stále více závisí na jeho ekonomické síle**. Ekonomická úspěšnost státu nejenom že vytváří podmínky pro další faktory (vojenskou sílu), ale stává se stále více vlivným činitelem sama o sobě. Vliv Německa a Japonska v systému mezinárodních vztahů je podstatně větší, než by se mohlo zdát například z jejich zakotvení v mezinárodních strukturách, případně vojenské síly. Ani jeden stát není stálým členem Rady bezpečnosti OSN, Japonsko má minimální armádu, armáda Německa je sice relativně silná, avšak bez jaderných zbraní a přesto dnes již nelze alespoň bez tichého souhlasu těchto států řešit žádný závažný mezinárodní problém.

Zakotvení státu v mezinárodních organizacích je dalším významným faktorem ovlivňujícím úspěšnost státu při prosazování vlastních národních zájmů. Příčiny lze hledat především ve skutečnosti, že **mezinárodní organizace v současném světě rozhodují o stále větším počtu otázek**, z čehož vyplývá, že je pro stát důležité umět se na jejich půdě prosadit. Zvláště při **řešení problémů, které přesahují hranice a možnosti národních států**, například znečištění životního prostředí, šíření zbraní hromadného ničení, případně otázek spojených s potíráním hladu ve světě, se ukazuje vliv státu v mezinárodních institucích řešících příslušný problém jako determinující činitel jeho úspěšnosti.

Role geopolitické pozice státu je sice nezanedbatelná, avšak v souvislosti s globalizací světa její **význam klesá**. Termín geopolitická pozice zahrnuje zejména geografickou polohu státu, surovinové zdroje, klima, poměr počtu obyvatel k sousedům, polohu státu z hlediska zájmů ostatních států atd. Například geopolitická poloha USA, ze které vyplývala až do poloviny 50. let tohoto století možnost stát stranou dění v Evropě, pokud to uznají za žádoucí, se rozvojem vědy a techniky změnila a ztratila na významu, protože již jsou i z Evropy zasažitelné ekonomicky i vojensky.

Obdobný klesající trend můžeme vypočítat i u významu vojenské síly jako faktoru ovlivňujícím úspěšnost státu. Příčina je jednak ve skutečnosti, že **v současném systému mezinárodních vztahů je iniciativní prosazování vlastních zájmů vojenskou silou považováno za nelegální (nikoli ovšem sebeobrana)** a ne nevýznamný je i faktor faktického **dosažení jistých vojenských limitů, jejichž překračování nemá smysl**. Je

zbytečné budovat vojenský potenciál, kterým mohu, díky jaderným zbraním, zničit protivníka desetkrát, když to stačí jednou. Pokud stejnými možnostmi disponuje i protivník, neřeší válka zhora nic a je proto prakticky nepoužitelná. Je logické, že obdobný mechanismus platí zejména u velmocí, které ovšem v mezinárodních vztazích dominují.

Závislost vojenské síly na ekonomice je všeobecně uznávaná. Naše pozornost by se měla soustředit na míru této závislosti. V souvislosti s technickou a vědecko technickou revolucí získává rozhodující roli technologická a industriální vyspělost země, jelikož nové zbraňové systémy se stávají stále více technologicky náročnější. Vyrábět obdobnou výzbroj vyžaduje vyvinutou ekonomiku schopnou konkurovat v mezinárodním měřítku. Paradoxní však je, že čím více prostředků je vydáváno na zbrojení a války, tím méně je možno investovat do rozvoje civilní ekonomiky a tím méně je také stát schopen do vojenství investovat. Může tak dojít k paradoxu, že **čím více stát zbrojí, tím je v mezinárodním srovnání slabší**. Přesto hraje i v současnosti vojenská síla jistou roli.

Období rozhodující role vojenské síly pro mezinárodní postavení státu pravděpodobně skončila rozpadem SSSR, i když zejména jaderný potenciál je nutné brát i nadále v potaz, ale případné obnovení pozice Ruska jako supervelmoci bude pro příště závislé na schopnosti jeho ekonomiky.

Nástroje zahraniční politiky

Zahraněční politika států využívá celé řady rozličných nástrojů. K tradičním patří především **diplomacie, obchod a válka**.

Diplomacií rozumíme úřední činnost státních činitelů vztahující se k zahraniční politice státu. Vzájemná **diplomatická vyjednávání** o různých otázkách představují **dominantní formu** interakcí v současném systému mezinárodních vztahů. Tento stav se vyvinul po druhé světové válce, kdy se v důsledku vyrovnaného poměru sil mezi bloky jeví řešení sporů tradičními prostředky (válka) nepoužitelným. Vliv měla i skutečnost, že právě díky bipolárnímu systému vymizely války mezi demokratickými státy navzájem, protože získaly společného protivníka. Klíčovou zásluhu na tomto jevu má ale

především přijetí jistých **závazných pravidel chování států v systému mezinárodních vztahů**, která jsou obsažena především v Chartě OSN z roku 1945, Úmluvě o diplomatických stycích a imunitách a Úmluvě o konzulárních právech z 60. let a dalších dokumentech.

Zahraníční obchod je velmi **důležitým nástrojem zahraniční politiky** každého **státu**, kterým je možné významně zasahovat do poměru sil v mezinárodní politice. Zahraníčním obchodem **lze podporovat vztahy s přátelsky naladěnou zemí**, nebo obchodním embargem naopak **škodit protivníkovi**. **Právě obchodní embargo je velmi často užívaný nástroj**. Přibližme si jej na příkladě Spojených států, protože v jejich případě jde o standardní nástroj zahraniční politiky.

V období studené války USA používaly proti SSSR a jeho spojencům celé řady obchodních omezení. K nejznámějším patří zejména omezení v oblasti vývozu špičkových technologií, nad čímž dohlížel speciální výbor zvaný COCOM. Spojené státy využívaly a využívají i takzvanou doložku nejvyšších výhod, což v praxi spíše znamená záruku normálního obchodního styku, protože ji vlastní většina států. Její poskytování je teoreticky vázáno na dodržování jisté úrovně lidských práv, což ale nebránilo, aby nemohla být učiněna výjimka, pokud si to okolnosti vynucují. Doložkou nejvyšších výhod disponovalo jistou dobu například Rumunsko N. Ceauseska, přestože poručování lidských práv bylo v této socialistické zemi daleko nejmarkantnější (kromě Albánie). Smyslem jejího udělení bylo zejména vnést rozkol do Varšavské smlouvy a RVHP. Doložkou nejvyšších výhod i v současnosti disponují země, které se principy euroamerického chápání lidských práv řídí pouze ojedinele, například Čína. Lze proto usuzovat, že standardní obchodní styky jsou navazovány tehdy, pokud je to v souladu s národními zájmy USA.

Jiným typem obchodního embarga jsou **obchodní sankce vyhlašované mezinárodními organizacemi** proti státu, jenž se nějakým způsobem, nejčastěji agresí, proviní vůči platným pravidlům mezinárodních vztahů. Pokud je vůle světového společenství opravdová, mohou být mimořádně účinné.

Válka je tradiční nástroj zahraniční politiky. Těsné spojení politiky a války si uvědomoval již **Clausewitz** konstatující, že **„válka je pokračování politiky jinými**

prostředky.“ Ve válce jde zejména o přinucení protivníka užitím vojenské síly vykonat naši vůli. N. Machiavelli zastával názor, že válka je hlavním úkolem a posláním panovníka. V současnosti je **útočná válka Chartou OSN vyloučena** z legálních prostředků sloužících k prosazování národních zájmů státu, protože se připouští pouze obrana při napadení. Války lze klasifikovat na základě různých kritérií. Nejčastěji bývá používáno členění na útočnou a obrannou, i když je do jisté míry sporné.

Jednání států v mezinárodní aréně je do značné míry determinováno tím, co bývá označováno za národní zájmy a proto se nyní budeme tomuto termínu blíže věnovat.

6.3. Národní zájmy

Výzkumu národních zájmů je největší pozornost věnována v angloamerické literatuře, což mimo jiné souvisí s postavením této politologie ve světě. Národní zájmy jsou v anglosaském pojetí definovány jako **zájmy politického státního národa, jsou jednotné pro celý stát (tedy i pro etnické skupiny) a identické se zájmem státu**. Pod termínem politický státní národ je třeba chápat národ, který je tvůrcem státní svrchovanosti. Například politickým státním národem, což je ovšem teoretická a nikoli právní konstrukce, jsou ve Francouzské republice Francouzi. Jako problematické se ovšem jeví hovořit o národních zájmech v národnostně nejednotných státech, což je například případ podstatné části států ve střední a východní Evropě (Slovensko, Rusko, částečně Rumunsko, Bulharsko, Jugoslávie i Chorvatsko). Proto se zde jeví jako vhodnější termín státní zájmy.

Diskuse o národních zájmech jsou v USA velmi časté a někdy i politicky nesmírně zajímavé. Probouzejí národní sebevědomí a nutí přemýšlet o klíčových národních problémech a prioritách. Přispívají ke vzniku národního konsensu a umožňují jeho obnovu v nových zahraničně politických podmínkách. Například USA mají za sebou po ukončení 2. sv. války tři významné diskuse týkající se jejich národních zájmů. První, která se zabývala zejména problémy spojenými s růstem vlivu SSSR po válce vyústila k přijetí doktríny (Trumanova) zaměřené na zvyšování amerického vlivu v západní Evropě a několika dalších

regionech, čímž byl popřen izolacionismus 30. let. Jako jistou reakcí na tento globalismus zahraniční politiky USA můžeme chápat druhou vleklou diskusi o jejich národních zájmech proběhnuvší v 70. letech v souvislosti s tažením ve Vietnamu. Takzvaná Nixonova doktrína potom upustila od přehnaného globalismu ve prospěch obhajoby životně důležitých oblastí. Vyústěním třetí diskuse v souvislosti s angažováním SSSR v Afghánistánu (agrese) bylo přijetí doktríny R. Reagana. Národní zájmy v jejím pojetí zahrnovaly nepřímou ekonomickou a vojenskou podporu všem silám, které se definovaly jako antikomunistické. V případě nutnosti bylo ovšem možné sáhnout i k přímému uplatnění vojenské síly, o čemž svědčí například agrese v Grenadě.

Národní zájmy v pojetí státních zájmů můžeme nalézt i v SSSR. Na rozdíl od USA nebyly veřejně diskutovány a ani jasně deklarovány. Přesto lze na základě některých zveřejněných dokumentů, projevů státníků a zejména chování SSSR v systému mezinárodních vztahů dojít k závěru, že hlavním obsahem takzvané Brežněvovy doktríny omezené suverenity socialistických států bylo zamezit v jejich vnitřním vývoji všem jevům, které se z hlediska SSSR jeví jako neslučitelné s „reálným socialismem.“ Veřejná diskuse o národních (státních) zájmech vypukla až v souvislosti se společenskými změnami (přestavba). Přestože nebyla díky rozpadu Sovětského svazu nikdy dovedena do nějakého jednoznačného vyústění, lze za její výsledek považovat prosazení principu rozumné obranné dostatečnosti, který se projevil postupným omezováním jaderného i konvenčního zbrojení.

6.4. Základní teoretické přístupy k národním zájmům

K národním zájmům existují v angloamerické literatuře v podstatě tři klíčové teoretické přístupy reprezentované školou **idealistickou, realistickou a jejich syntézou**, které se snaží interpretovat vztah mezi morálkou, národními zájmy a politikou.

Idealistická škola národních zájmů

Idealistická, někdy též nazývána jako moralistická škola národních zájmů, převládala v USA po 1. sv. válce. V zahraniční politice klade **akcent na prosazování demokratických ideálů a principů, morálku, mezinárodní právo a mírně opomíjí reálnou moc státu** determinovanou zejména ekonomickou a vojenskou silou. Představitelem této školy je především **W. Wilson**, jenž byl dle svých kritiků v některých případech ochoten obětovat morálce hmotné zájmy v politice. Jeho oddanost idealistickým principům vedla k politice izolacionismu let dvacátých i třicátých a idealistické rysy jsou některými autory spatřovány též v ostrém antikomunismu 80. let.

Realistická škola

Realistická škola národního zájmu je reprezentovaná především židovským emigrantem z Německa **H. Morgenthauem**. Národní zájmy jsou dle ní podmiňovány tendencí státu obstát v mezinárodním soutěžení mezi národy. Hovoří o takzvané objektivní síle národního zájmu. Za mnohem **důležitější než nějaké morální principy považuje v mezinárodní politice moc státu danou jeho ekonomickou a vojenskou silou**. Historická tradice realistického přístupu je nesporně velmi dlouhá. Vždyť sahá až ke Thukydidesovi, N. Machiavellimu a T. Hobbovi. V praktické politice je zastáncem obdobného názoru například H. Kissinger, který na základě analýzy mezinárodních vztahů 19. století odvodil závislost stability světového řádu na vybudování faktické rovnováhy mezi velmocemi.

Morgenthaueova koncepce národních zájmů rozlišuje **dva základní druhy**. Prvním jsou takzvané **základní či stálé národní zájmy**, které se vyznačují relativní stabilitou a musí se vždy obhajovat. Druhý typ je reprezentován **nestálými zájmy**, které je možné v případě nutnosti opustit. Pro přežití politické identity národa je dle H. Morgenthauea nutná obrana jistého základního minima národních zájmů. Domnívá se též, že nebezpečí ohrožující stálé národní zájmy jsou relativně konstantní a předvídatelná.

Národní zájmy definované na základě moci a morálky

Na realistické pojetí národních zájmů reagovali četní vědci značně kriticky. Někteří z nich se pokusili princip morálky a princip moci kombinovat. Klíčovým problémem pro ně je, jak mají tvůrci zahraniční politiky demokratického státu **sladit národní zájmy s demokratickými a morálními principy**. O řešení tohoto nesporně obtížného problému se nejvíce zasloužil **A. Wolfers**. Argumentuje tím, že tyto dvě složky nelze navzájem stavět proti sobě, jelikož **demokratický státník nemůže jednat amorálně**. Syntéza zájmů a morálních principů může být do jisté míry pokládána za odraz americké zahraniční politiky, která spoléhá na vlastní sílu a usiluje o rozšiřování svobody a demokracie ve světě, pokud je to pro ni výhodné.

6.5. Aktéři mezinárodních vztahů.

V mezinárodních vztazích se vyskytuje celá řada aktérů. Ke klasickým a nejstarším patří především **státy**. V minulém století se počíná objevovat nová kategorie, která po 2. sv. válce získala nepřehlédnutelný vliv. Máme na mysli **mezinárodní organizace** sdružující suverénní státy, kterým věnujeme celou následující kapitolu. V témže období nabývá jistého významu i další kategorie aktérů, **nestátní mezinárodní organizace** působící v širokém okruhu oblastí. Známá a velmi vlivná je například organizace na ochranu životního prostředí **Greenpeace**, nebo organizace sledující stav dodržování lidských práv na celé Zemi **Amnesty international**. My se v dalším výkladu zaměříme především na suverénní státní celky.

Kategorie států působících v mezinárodních vztazích

Státy působící v mezinárodních vztazích můžeme klasifikovat na základě různých kritérií. Z didaktického hlediska se jeví jako nejvhodnější **schopnost státu prosazovat svoje národní zájmy**, jež je výslednicí ekonomické síly, zakotvení v mezinárodních organizacích, geopolitického postavení a vojenské síly. Pokud celý problém poněkud zjednodušíme, můžeme rozlišit čtyři základní kategorie států: **globální velmoci**

(**supervelmoci**), **regionální velmoci**, **subregionální velmoci** a **běžně vlivné státy**. Je nutné mít ale vždy na paměti, že se jedná o kategorizaci teoretickou, nepodloženou mezinárodním právem, které z hlediska záměru platí pro všechny státy stejně, zakládající se ovšem na výsledcích chování relevantních státních útvarů v systému mezinárodních vztahů.

Globální velmoc má ambice, vymezuje a je schopná prosadit svoje národní zájmy na kterémkoli místě Země a jejím blízkém okolí, případně alespoň dosáhnout stavu, že jsou ostatními aktéry alespoň do jisté míry zohledňovány. V současném systému mezinárodních vztahů se jeví být takto dominantní zemí pouze **Spojené státy**, i když lze předpokládat, že v prvních desetiletích dalšího tisíciletí jim přibude zdatný konkurent, totiž Čína.

Regionální velmoc artikuluje, prosazuje a je schopná prosadit svoje národní zájmy pouze ve vybraných oblastech, což však může u některých zahrnovat i více kontinentů. Jako příklad si v současnosti můžeme uvést **Rusko, Čínu, Francii** a do jisté míry Německo, Velkou Británii, Indii, Japonsko i Brazílii. Přejít mezi výše uvedenými kategoriemi není z historického hlediska nic neobvyklého a může nastat i poměrně rychle.

Subregionální velmoc může prosadit své národní zájmy pouze ve svém blízkém okolí. Roli subregionální velmoci plní například **Izrael, Jihoafrická republika** a ambice na tuto pozici měl Irák nebo Kuba, **předpoklady disponuje Polsko.**

Běžně vlivný stát je, při samostatném sledování vlastních národních zájmů v případě, že jsou odlišné od zájmů okolních států, téměř bez naděje na úspěch. Patří sem většina státních útvarů, například **Finsko, Maďarsko, Česká republika** a celá řada dalších.

6.6 Systémy mezinárodních vztahů

Pod pojmem systém mezinárodních vztahů rozumíme určité uspořádání mezi jeho aktéry vykazující jisté znaky, na základě kterých je možná jeho typologie. My se především z didaktických důvodů opět omezíme na schopnost států prosadit vlastní národní (státní) zájmy. Z tohoto úhlu pohledu rozeznáváme v ideálně typické rovině, které se faktický stav

může vždy pouze přibližovat, **monopolární (jednopolární) systém, bipolární (dvupolární) systém a multipolární (vícepolární) systém.**

Monopolární systém

Pro monopolární systém mezinárodních vztahů je charakteristická **existence jednoho státu, který disponuje schopností dominantně prosazovat vlastní národní zájmy**, nebo alespoň docílit stavu, že na ně musí být brán ohled všemi ostatními aktéry. Jedná se o systém **relativně stabilní (nehrozí globální konflikt)**, protože existuje pouze minimální naděje, že by jakýkoli aktér mezinárodních vztahů mohl prosadit své zájmy vůči hegemonu ekonomickými nebo vojenskými prostředky.

Jako příklad tohoto systému si můžeme uvést současný systém mezinárodních vztahů, kdy dominantní pozice Spojených států znemožňuje řešení jakéhokoli relevantního problému, na němž mají zájem bez jejich účasti.

Bipolární systém

Bipolární systém mezinárodních vztahů je založen na existenci dvou přibližně stejně silných států (případně uskupení států), s obdobnými možnostmi prosazovat vlastní národní zájmy, které mohou, avšak nemusí stát přímo proti sobě. Vytvářejí si vlastní skupiny spojenců a „sféry vlivu“, v rámci kterých se chovají dominantně. Přeskupování mezi těmito spojenci není obvykle možné. Ve vztazích mezi sebou se navzájem respektují, což zaručuje relativní stabilitu systému. Obvykle soutěží, ale nutně nemusí, o získání jakékoli výhody nad konkurentem. Konflikty se také nejčastěji odehrávají dle bipolárního schématu.

Za příklad bipolárního systému bývá **uváděn systém mezinárodních vztahů, jenž se vytvořil po 2. světové válce s dominantním postavením USA a SSSR se vzájemnou permanentní soutěží. Je nutné mít ale na zřeteli, že od klasického bipolárního modelu vykazuje jisté diference. Patrně nejvýznamnější spočívá v existenci poměrně silné skupiny států, které se deklarovaly jako nezúčastněné, v jejímž rámci si činila nárok na dominantní postavení celá řada regionálních, případně subregionálních velmocí (ČLR, Indie).**

Multipolární systém

V multipolárním systému existuje **větší počet států, které disponují relativně srovnatelnými schopnostmi prosazovat vlastní národní zájmy.** Neexistence jednoznačného hegemonu umožňuje, aby státy mezi sebou intenzivně vyjednávaly, uzavíraly koalice a snažily se změnit existující poměr sil. Tato situace způsobuje, že se jedná o **velmi nestabilní prostředí**, ve kterém je vysoká pravděpodobnost vzniku konfliktu (nemusí být nutně pouze válečný), protože existuje reálná šance získat při úspěšném diplomatickém jednání momentální výhodu, kterou je třeba využít.

Příkladem multipolárního systému **je systém mezinárodních vztahů před 1. světovou válkou**, kdy mocnosti (Velká Británie, Francie, Německo, Spojené státy, Rusko, Rakousko - Uhersko a Itálie) disponovaly souměřitelnými schopnostmi prosazovat vlastní

národní zájmy. Tyto státy mezi sebou intenzivně vyjednávaly, intrikovaly, měnily koalice a připravovaly se cílevědomě na válečný konflikt. Výsledkem jejich snažení (pro řadu osudným) byla 1. světová válka se všemi důsledky.

Kontrolní otázky

Co je předmětem studia mezinárodních vztahů?

Jaké jsou předpoklady pro úspěšnost zahraniční politiky a jaké může stát využít nástroje?

Vysvětli pojem národní zájmy.

Charakterizuj základní teoretické přístupy.

Vyjmenuj jednotlivé aktéry mezinárodních vztahů.

Charakterizuj tři základní systémy mezinárodních vztahů.

Rozšiřující studijní literatura

Bierzinski, Z.: Bez kontroly, Praha 1996.

Gorbačov, M.: Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět. Praha 1987.

Kissinger, H.: Umění diplomacie. Praha 1997.

Krejčí, O.: České národní zájmy a geopolitika, Praha 1993.

Štýrský, J.: Mezinárodní vztahy I. - III., Hradec Králové 1993.

Valenta, J.: Máme národní zájmy?, Praha 1992.

7. Mezinárodní organizace

7.1. Základní teoretická východiska

Historické souvislosti vzniku mezinárodních organizací

Mezinárodní organizace v současném světě významně ovlivňují zahraniční politiku suverénních států. Jejich počátky bývají kladeny do 17. st. Nejprve působily v podobě ad hoc svolávaných mezistátních konferencí k významným politickým tématům. Jako příklad bývá uváděn Vestfálský mír uzavřený v roce 1648, který ukončil třicetiletou válku. V tehdejší politice byly prvkem relativně novým, užívaným především v případě nutnosti urovnat konflikty, jež se ukázaly tradičními metodami, tedy válkou, jako nerozhodnutelné. Skutečné **stálé organizace s pevným členstvím a aparátem vznikají až v 19. st.** v souvislosti s celkovým industriálním rozmachem. Za první mezinárodní organizaci moderního typu bývá považována Rýnská plavební komise založená v roce 1804. Koncem tohoto století se také objevily první pokusy o založení organizace dohlížející na mírové řešení sporných otázek a odzbrojení. Vznikla roku 1899 z iniciativy ruského cara Mikuláše II. a nesla název Mírová konfederace se sídlem v Haagu. O podobné cíle, avšak na kvalitativně vyšším stupni usilovala i **Společnost národů založená z iniciativy USA a Velké Británie na mírové konferenci ve Versailles**. V jejím rámci vznikl též Stálý mezinárodní soudní dvůr v Haagu. Své cíle se jí z různých příčin nepodařilo naplnit a proto musela po 2. sv. válce ustoupit nové organizaci která funguje dodnes a nazývá se **Organizace spojených národů (OSN)**.

Typologie mezinárodních organizací na základě faktoru suverenity členů

Při typologii mezinárodních organizací můžeme použít celou řadu kritérií. Velmi často diskutovanou otázkou je **zachování suverenity států uvnitř mezinárodní organizace**. Z tohoto úhlu pohledu rozlišujeme následující typy:

1) Mezinárodní organizace neomezující suverenitu zúčastnivších se státních celků

Jedná se o organizace, které se snaží „pouze“ **vytvořit prostor pro vzájemné vyjednávání mezi státními celky** o širokém spektru relevantních problémů bez ambicí vytvářet společné orgány nadané možností přijímat obecně závazná rozhodnutí. Jako příklad slouží například **Evropské sdružení volného obchodu (ESVO)**.

2) Organizace částečně omezující suverenitu členů

Tento typ mezinárodních organizací v některých aspektech potlačuje plnou suverenitu států. Patří sem například **Organizace spojených národů (OSN)**. Rysy částečného omezení suverenity můžeme najít například ve skutečnosti, že jisté **tradiční nástroje zahraniční politiky jsou v současné době považovány z hlediska mezinárodního práva za nelegální (útočná válka)**.

3) Mezinárodní organizace usilující překonat suverenitu členských států.

Jako typický a aktuální příklad nám může v současném systému mezinárodních vztahů posloužit **Evropská unie (EU), která si programově buduje vlastní suverenitu, při postupném omezování suverenity členských států**.

Typologie mezinárodních organizací dle programu

Použití programového kritéria pro typologii mezinárodních organizací se jeví jako velmi vhodné, protože mezinárodní organizace si kladou rozdílně strukturované cíle. Můžeme je proto rozdělit do následujících základních kategorií, kdy některé typy (kulturní, sportovní, humanitární, náboženské) záměrně opomíjíme.

1) Organizace kolektivní bezpečnosti

Tento typ mezinárodních organizací si klade za cíl **vytvořit určitou platformu, na které by státy spolupracovaly, vyjednávaly a mírovou cestou řešily své konflikty**. Mohou, ale nutně nemusí tvořit i jistá obecně závazná pravidla, jež budou chování států v mezinárodním prostředí regulovat. Jako příklad si můžeme uvést **OSN** nebo **Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE)**.

2) Organizace kolektivní obrany

Organizace zaměřené na kolektivní obranu vytváří mnohem užší vazby než organizace kolektivní bezpečnosti, jež spočívají zejména v různých **formách závazků k (vojenské) pomoci v případě napadení některého signatáře**. Do této kategorie patří například **Západoevropská unie (ZEU)**, **Severoatlantická aliance (NATO)** a **dříve i Varšavská smlouva (VS)**.

3) Ekonomické organizace

Z hlediska zaměření mezinárodních organizací je typické, že po válce se ustavují zejména organizace **zaměřené na ekonomickou spolupráci různými formami**. Do této kategorie patří například Světová banka, Mezinárodní měnový fond (MMF), Evropské

sdružení volného obchodu (ESVO) či dříve Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) a řada dalších.

4) Integrovaná seskupení

Pojem integrovaná seskupení je v užším výkladu vhodné užívat pro označení mezinárodních organizací, které usilují o **integraci zúčastnivších se státních celků prostřednictvím překonání hranic jejich suverenity**. V současném světě patří do této kategorie zejména **Evropská unie (EU)**

5) Ekologické organizace

Mezinárodní organizace zaměřené **na ochranu životního prostředí vznikají po 2. světové válce a zejména v 60. letech našeho století**. V této oblasti se velmi často angažují i nestátní mezinárodní organizace, k nimž patří například **Greenpeace**.

Nejdůležitější mezinárodní organizace

V současném světě působí více než **300 vládních mezinárodních organizací a přibližně 5 000 nevládních**. Seznámíme se proto s těmi, které jsou mimořádně důležité v systému mezinárodních vztahů. Obecná shoda panuje v názoru, že tento význam má zejména OSN, OBSE, NATO, ZEU, EU, a Rada Evropy.

7.2. Organizace spojených národů

Historické okolnosti vzniku OSN.

Kořeny OSN musíme hledat v období 2. světové války, kdy se začal řešit problém, jak vytvořit mezinárodní organizaci, jež by zabránila recidivě válečného běsnění. V Londýně byla 1.1. 1942 podepsána 26 zeměmi Deklarace Spojených národů navazující na Atlantickou chartu stvrzenou 14.8. 1941 zástupci USA a VB. Základní otázky členství v nové organizaci a zejména poměry v Radě bezpečnosti se podařilo vyřešit v průběhu Jaltské konference v únoru 1945. **Charta OSN** jako základní dokument nové organizace byla v návaznosti na výsledky složitých následných jednání mezi USA, SSSR, Velkou Británií, Francií a Čínou **schválena v San Francisku ve dnech 25. a 26.4. 1945**. Podepsalo ji 50 států, mezi nimi i Československo. Po ratifikaci nabyla Charta platnost 24.10. a tento den je také považován za oficiální datum vzniku OSN. **Prvním generálním tajemníkem** byl v Londýně 10.1. 1945 zvolen norský ministr zahraničí **T. Lie**. V roce 1995 měla organizace již 185 řádných členů.

Za hlavní cíle OSN lze považovat dosažení stavu, kdy **konflikty mezi státy budou řešeny mírovou cestou na základě mezinárodního práva, zajištění dodržování lidských práv, provedení dekolonizace a odstranění nejhorších projevů chudoby ve světě**.

Organizační struktura

Organizační struktura OSN je poměrně složitá, spleť a náročná na administrativu. Hlavními orgány se stalo **Valné shromáždění OSN, Rada bezpečnosti, Hospodářská a sociální rada, Poručenská rada, Mezinárodní soudní dvůr a Sekretariát**.

1) Valné shromáždění

Ve Valném shromáždění jsou **zastoupeni všechny členské státy, kdy každý disponuje jedním hlasem**. Jeho hlavním úkolem je vytvářet podmínky pro udržování mezinárodního míru a bezpečnosti, včetně předkládání doporučení k mírovému urovnání sporů, podporovat vzájemnou spolupráci členských států, přijímat a projednávat zprávy Rady bezpečnosti (RB), schvalovat a projednávat rozpočet OSN, volit nestálé členy RB a členy dalších orgánů.

Valné shromáždění řádně zasedá každý rok. Na žádost RB nebo většiny členských států se může sejít k mimořádnému zasedání. Valné shromáždění projednává velmi složitou agendu, což vynucuje existenci sedmi zvláštních výborů. Při rozhodování o otázkách míru a bezpečnosti, přijetí nových členů a rozpočtových otázkách je nutná dvoutřetinová většina hlasů, při všech ostatních prostá většina.

2) Rada bezpečnosti OSN

V Radě bezpečnosti můžeme rozlišit **dvě kategorie členů** s diametrálně rozdílnými možnostmi prosazovat vlastní národní zájmy. Z celkového počtu 15 členů patří 5 do kategorie **stálých členů s právem vetovat** jakékoli rozhodnutí v podstatných otázkách (**USA, Rusko, Čína, Francie a Velká Británie**) a 10 do kategorie **nestálých členů** volených Valným shromážděním na dobu dvou let. Při projednávání procedurálních otázek je nutná dvoutřetinová většina všech členů.

Pouze RB má **právo přijímat rozhodnutí obecně závazná pro všechny členské státy**. Ostatní orgány mohou přijímat jen doporučení. K hlavním **úkolům RB patří udržovat mezinárodní mír, urovnávat spory mezi státy, rozhodovat zda došlo nebo nedošlo k agresi a vyzývat ostatní členy k přijetí sankcí nevojenské povahy, provádět vojenské akce vůči agresorovi, vyslovovat se k přijetí nových členů OSN a doporučovat jmenování generálního tajemníka**.

3) Hospodářská a sociální rada

Hospodářská a sociální rada byla založena za účelem koordinace činnosti OSN v hospodářské a sociální oblasti. V radě zasedá 54 členů volených Valným shromážděním na dobu tří let, kdy každý rok je třetina členů obměněna.

K hlavním úkolům patří **vytvářet prostor pro diskuse o hospodářských a sociálních otázkách globálního rázu mezi státy a nevládními organizacemi**, předkládat doporučení k řešení problémů v relevantních oblastech, napomáhat dodržování lidských práv a poskytovat služby členským státům OSN.

4) Poručenská rada

Hlavním cílem Poručenské rady v době vzniku OSN bylo vytvořit **podmínky pro dekolonizaci** spočívající v přechodu bývalých závislých území k nezávislosti. V současnosti je členem Poručenské rady pouze pět stálých členů RB. Rozhoduje se prostou většinou.

Přesto, že se mnoho nových nezávislých zemí potýká se závažnými problémy, lze dekolonizaci považovat za úspěch OSN. Byla jeden z nejdůležitějších úkolů v době jejího založení a Poručenská rada se o ni významně zasloužila. V současnosti zůstává z bývalých 11 poručenských území pouze jediné, Palau v Tichomoří.

5) Mezinárodní soudní dvůr

Mezinárodní soudní dvůr je hlavním soudním orgánem OSN. Řešení sporů jeho prostřednictvím je umožněno všem členským státům a za jistých okolností i nečlenům. Pod jeho pravomoc přísluší **všechny státy předložené otázky a agenda vyplývající z Charty OSN**. Vynutitelnost jeho rozhodnutí je omezená. Členy Mezinárodního soudního dvora je 15 soudců volených Valným shromážděním a RB na základě kvalifikačních kritérií. V praxi je kladen důraz na zastoupení všech důležitých právních systémů světa.

6) Sekretariát

Úkolem Sekretariátu je **sloužit orgánům OSN a realizovat jejich závěry**. V čele sekretariátu stojí **generální tajemník**. Jeho jmenování přísluší do kompetence Valného shromáždění na základě doporučení RB OSN.

Přestože dle Charty OSN je pouze hlavním správním úředníkem faktická role a význam úřadu toto právní vymezení značně přesahuje. Jeho hlavním úkolem je prostřednictvím konzultací a vyjednávání napomáhat plnění cílů OSN.

Řešení mezinárodních konfliktů

V celém období své existence byla OSN nucena řešit celou řadu palčivých politických konfliktů, k čemuž ostatně také vznikla. Z nichž zvláště nebezpečná pro světový mír byla a je i v současnosti problematika Palestiny. Výbušná je i v současnosti situace vzniklá kolem Kašmíru v Indii. Velmi závažnou zkouškou pro OSN znamenala zejména Korejská válka (1950 - 53) vypuknuvší v souvislosti s eskalací konfliktu Východ - Západ, kdy americké a další západní jednotky mohly v Koreji díky diplomatické chybě SSSR bojovat pod vlajkou OSN. Po uzavření příměří ustavila OSN komisi pro sjednocení Koreje, avšak ta byla později rozpuštěna a otázka Koreje byla z programu OSN stažena. **Organizace spojených národů se celkově podílela na řešení celé řady mezinárodních konfliktů**, které bohužel nezmizely s koncem bipolarity. V poslední době se jednalo zejména o agresi Iráku vůči Kuvajtu (1990) a konflikt na Balkáně. Počátkem 90. let OSN organizovala celkem 13 mírových operací.

Organizaci spojených národů při snaze řešit konflikty a rozpory ve světě do značné míry omezovala permanentní studená válka mezi bloky. Proto byly její četné mírotvorné snahy některou z velmocí velmi často vetovány. Po jejím ukončení se však této organizaci otevřel prostor pro širší uplatnění pravomocí, což se projevila například při posledních mezinárodních krizích.

Aktivity OSN v oblasti lidských práv

Významnou oblastí aktivit OSN představuje okruh problémů spojených s lidskými právy. V této oblasti se podařilo dosáhnout jisté úspěchy, což se projevilo zejména přijetím **Všeobecné deklarace lidských práv v roce 1948**, Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech a Mezinárodního paktu o občanských a politických právech z 60. a 70. let.

Dle Všeobecné deklarace lidských práv můžeme rozlišit dvě základní kategorie: politická a občanská práva a práva sociální, kulturní a hospodářská.

Za základní politická práva a svobody je považováno:

- 1) Právo na život.
- 2) Právo na osobní svobodu a bezpečnost.
- 3) Právo na slušné zacházení při vyšetřování a výkonu trestu.
- 4) Svoboda pohybu a právo na azyl.
- 5) Svoboda myšlení, svědomí, přesvědčení, náboženství a projevu.
- 6) Svoboda shromažďování.
- 7) Právo účastnit se na vládě a správě země.

K základním hospodářským, sociální a kulturním právům patří:

- 1) Právo na přiměřené sociální zabezpečení zajišťující lidskou důstojnost.
- 2) Právo na práci a svobodnou volbu zaměstnání.
- 3) Právo na odpočinek a zotavení.
- 4) Právo na životní úroveň zajišťující základní životní potřeby.
- 5) Právo na vzdělání.
- 6) Právo na kulturní vyžití.

Perspektivy OSN

Organizace spojených národů je jedinečnou a **univerzální mezinárodní organizací**. Vzhledem ke svému velmi širokému záběru vyvíjí aktivity v celé řadě oblastí, což klade mimořádné nároky na organizační zajištění a zejména na rozpočet. Plánované výdaje na období 1992-93 činily přibližně 2,4 mld. amerických dolarů. Kvůli relativně vysokým nákladům a problémům s vybíráním příspěvků je finanční situace OSN již několik let mimořádně napjatá. Ze 163 členských států v roce 1992 zaplatilo příspěvky v plné výši pouze 39 zemí. Mezi významnými nepláťci se objevují i velmi bohaté a vlivné státy (např. USA).

Organizace spojených národů stojí v současnosti před reformou, která by měla zohlednit změny mezinárodního prostředí vyplývající z nové strategické situace ve světě. Intenzivně je diskutován problém rozšíření RB o některé země, které v uplynulých čtyřiceti letech získaly na významu a pozornost se věnuje otázkám souvisejícím s celkovou organizační reformou. Jako možní kandidáti stálého členství RB bývá neoficiálně uváděno Německo a Japonsko, případně i Brazílie a Indie. Reforma OSN jakkoli je složitá, je naléhavým úkolem blízké budoucnosti.

7.3 Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE)

Helsinská konference a následné schůzky

Kořeny OBSE můžeme najít v období studené války na přelomu 60. a 70. let, kdy socialistické státy usilovaly o uskutečnění celoevropské konference o bezpečnosti a spolupráci, která by ve svých výsledcích definitivně zakotvila stav vzešlý z 2. sv. války. Realizování jejich záměru napomohlo uvolnění na mezinárodně politické scéně projevující se například novou východní politikou SRN. Po předběžných jednáních v roce 1972 začala konference 3.7. 1973 v hlavním městě Finska, Helsinkách. Konference se zaměřila na tři podstatné oblasti:

- 1) Hledání cest spějícím k dohodě v bezpečnostních a politických otázkách.

- 2) Rozšiřování ekonomické spolupráce.
- 3) Rozvíjení spolupráce v humanitární oblasti a v ochraně lidských práv.

K podpisu Závěrečného aktu KBSE 1.8. 1975 se připojilo 33 států Evropy, USA a Kanada. K jeho hlavním bodům patří:

- 1) Uznání rovnosti a svrchovanosti všech států na mezinárodním fóru.
- 2) Zdržení se hrozby silou a užitím síly při řešení sporných otázek.
- 3) Neměnitelnost hranic všech států v Evropě.
- 4) Územní celistvost států.
- 5) Mírové řešení mezinárodních konfliktů.
- 6) Nevměšování se do vnitřních záležitostí druhého státu.
- 7) Respektování základních lidských práv a svobod
- 8) Právo národů na sebeurčení a jejich rovnoprávnost.
- 9) Rozvoj vzájemné spolupráce mezi signatáři.
- 10) Plnění závazků vyplývajících z mezinárodního práva.

Zejména začlenění otázek souvisejících s ochranou lidských práv se ukázalo velice významné pro další vývoj a představitelé socialistických zemí tehdy nedocenili, jakýže „trojský kůň“ se dostal do jimi tak toužebně očekávaného dokumentu. Právě těchto částí Závěrečného aktu začaly v socialistických státech hojně užívat organizace na obhajobu lidských práv a různá neformální sdružení, čímž se projevíly první příznaky krize socialismu a jejich nedodržování se stalo významným, i když možná zástupným bodem sváru mezi supervelmocemi (USA a SSSR).

Jako **nový prvek v bezpečnostní struktuře Evropy působily následné schůzky konference**. První proběhla v letech 1977-78 v Bělehradě, druhá 1980-83 v Madridu, třetí 1986-89 ve Vídni a mezi nimi se podařilo na rok 1984 svolat do Stockholmu Konferenci o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti.

Institucionalizace procesu

Pro období poloviny 80. let je již příznačná pozvolná změna zahraniční politiky SSSR (ale i USA vzhledem k ekonomickým potížím způsobených zbrojením) v souvislosti s nástupem M. S. Gorbačova a linií přestavby. Již na **jednáních ve Vídni**, přesto že ještě poznamenaných konfrontačním přístupem obou stran, našly zúčastněné strany společné body, které se v **Závěrečném dokumentu** projevíly v dohodě o lidské dimenzi mírového procesu v Evropě. Na jeho základě **začaly též oba bloky jednat v roce 1989 o omezení konvenčních ozbrojených sil**, čímž získal odzbrojovací proces výrazný impuls.

Ve vnitřní politice socialistických zemí se od druhé poloviny 80. let začaly projevovat stále zřetelnější příznaky krize socialistického systému a eroze sovětského bloku. V této atmosféře proběhla **listopadová schůzka signatářů Závěrečného helsinského roku 1990 v Paříži**. Ve společné deklaraci s podpisy 22 států (členové NATO a VS) signatáři prohlásili, že se již nadále nepovažují za protivníky a zavázali se usilovat o konvenční i jaderné odzbrojení. Na závěr schůzky schválily zúčastnivší se státy **Pařížskou chartu pro novou Evropu**. Dokument se zaměřuje nejenom na bezpečnostní otázky, nýbrž významnou pozornost věnuje i problematice lidských práv. Bylo též **rozhodnuto o institucionalizaci helsinského procesu** a o svolání následné schůzky do Helsinek v roce 1992.

První výsledek institucionalizace helsinského procesu představuje **Rada ministrů zahraničních věcí členských států**, jejímž úkolem je provádět politické konzultace v rámci KBSE. Došlo i ke zřízení **Střediska pro předcházení konfliktům ve Vídni, Úřadu pro svobodné volby ve Varšavě a Sekretariátu v Praze**.

Na následné schůzce KBSE v Helsinkách v červenci 1992 členské státy zřídily funkci **Vysokého komisaře pro národnostní menšiny** a začaly budovat nástroje sloužících k předvídání a prevenci konfliktů. Proces institucionalizace KBSE pokračoval prosinci 1993 zřízením Stálého výboru a vytvořením jediného Generálního sekretariátu se sídlem ve Vídni. Nejdůležitější role tohoto prvního stálého orgánu spočívala ve vytvoření prostoru pro politické konzultace mezi členskými státy.

K jistému posílení KBSE, pokroku v procesu institucionalizace a přeměny v mezinárodní organizaci přispěl **summit v průběhu prosince 1994 v Budapešti**. Z ryze formálního hlediska byla KBSE **přejmenována s platností od 1.1. 1995 na Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE)**. Změny proběhly i v institucionální struktuře OBSE. Ústředním rozhodovacím orgánem je nadále **Rada ministrů** ve které se provádí politické konzultace k závažným problémům, jež souvisí se zajištěním stability na teritoriu organizace, k čemuž se schází vždy na konci roku. Koncepční problémy v rámci působnosti organizace řeší **Rada zmocněnců**. Zasedá na úrovni náměstků nebo politických ředitelů dvakrát do roka v Praze. Operativní konzultace v aktuálních otázkách zabezpečuje **Stálá rada se sídlem ve Vídni**. Posílila i role Vysokého komisaře pro národnostní menšiny a některých dalších orgánů (generální tajemník, sekretariát).

Na summitu se zcela jednoznačně projevila **snaha Ruska o zvýšení role a prestiže OBSE v bezpečnostní architektuře Evropy**, což je konstantou jeho zahraniční politiky posledních několika let. Ruský návrh komplexně zpracoval záměry i harmonogram její další výstavby. Naopak **USA** vystoupily se značně obecným materiálem, **jenž odmítal podřízení již existujících bezpečnostních struktur pod pravomoc OBSE**, což je ostatně premisou zahraniční politiky USA první poloviny 90. let.

Na summitu OBSE v Lisabonu během prosince 1996 se jednalo především o vytvoření společného bezpečnostního modelu v Evropě, ve kterém by byly všechny státy rovnoprávnými partnery. Na základě Lisabonské deklarace začaly ve Vídni rozhovory o Evropské bezpečnostní chartě.

Funkce OBSE

V současnosti plní OBSE tři významné funkce:

- 1) Vytváří rámec pro odzbrojení a kontrolu zbrojení v Evropě.

Jedná se o oblast v níž se podařilo zaznamenat nejvýraznější výsledky. Klíčovou se jeví zejména **Smlouva o omezení konvenčních ozbrojených sil v Evropě (KOS)** podepsaná 19.11. 1990 na summitu v Paříži a vstoupivší v platnost 9.11. 1992.

Smlouva určuje pro státy NATO a Varšavské smlouvy následující limity v oblasti od Atlantiku po Ural: 20 000 tanků, 30 000 obrněných vozidel, 20 000 dělostřeleckých systémů, 6 800 bojových letadel a 2 000 bojových vrtulníků

2) Tvorba rámce pro normy mezinárodního práva a lidských práv.

Uznání nutnosti dodržovat lidská práva obsahuje celá řada dokumentů počínaje Helsinským závěrečným aktem z roku 1975, přes závěry následných schůzek, až k Pařížské chartě pro novou Evropu, považující jejich naplňování za významnou záštitu proti zvlí státní moci.

3) Přispívat k prevenci a řešení konfliktů.

V neklidném světě poloviny 90. let, kdy se ozbrojené konflikty opět staly metodou řešení sporů v Evropě se právě tato její role jeví jako neocenitelná, protože OBSE disponuje především **vynikajícími nástroji pro prevenci a předvídání konfliktů**, což se projevilo v celé řadě misí v Kosovu, Sandžaku, Vojvodině, Gruzii, Tádžikistánu, Albánii, Chorvatsku, Makedonii a řadě dalších neklidných regionů, ale méně již má nástrojů pro vojenské řešení.

Význam OBSE

OBSE je jedinečnou organizací především tím, že **sdružuje všechny státy Evropy, některé země Asie a má v sobě obsaženu i silnou transatlantickou vazbu na USA a Kanadu (v 1997 55 členů)**. To jí poskytuje mimořádnou legitimitu, ovšem vzhledem k nutnosti dospět ke všeobecné shodě při řešení konkrétního problému, se ukazují i jistá úskalí, spočívající zejména ve snížené akceschopnosti. Jako další omezení působí skutečnost, že

OBSE zatím nedisponuje orgány umožňujícími prosadit jednotně přijaté rozhodnutí a proto je nutné využívat nástroje dalších mezinárodních organizací (zejména NATO). Při hodnocení úspěšnosti této organizace a zejména její časté kritice způsobené nezvládnutím vývoje na Balkáně je ovšem nutné i zohlednit fakt do jaké míry jsou etnické a národnostní konflikty uvnitř konkrétního teritoria zmítaného občanskou válkou řešitelné pomocí jakéhokoli zásahu zvenčí.

7.4. Severoatlantická aliance (NATO)

Historické okolnosti vzniku Severoatlantické aliance

Počátky Severoatlantické aliance spadají do **období po skončení 2. sv. války**, pro něž je charakteristické bipolární chápání světa. Po porážce společného nepřítele (Německa, Itálie, Japonska a jejich satelitů) se projeví rozdílné zájmy USA a SSSR. Zájem Spojených států bylo **posílit svoje pozice ve světě podporou urychlené poválečné rekonstrukce tradičních demokracií, což se ukázalo zejména v koncepci Marshalova plánu** a snahou o zamezení dalšího zvětšování vlivu SSSR mimo sféru danou výsledky 2. sv. války. **Sovětský svaz usiloval zejména o upevnění pozic ve východní a střední Evropě**, k čemuž použil formu takzvané „sovětizace“ (**úplné uplatnění sovětského modelu**), při níž odmítl plány na třetí cesty k socialismu. Jeho dalším a pro bezpečnost západního světa mnohem nebezpečnějším cílem bylo **prosazení socialistického společenského zřízení i v dalších zemích světa**.

Vznik Severoatlantické aliance

Severoatlantická aliance je často chápána jako **reakce svobodného světa na posilování pozic SSSR v jeho zájmové sféře vlivu**, což byly vyhodnoceno jako potenciální nebezpečí pro demokratický vývoj v Evropě. Myšlenkou vojensko politické bezpečnostní organizace ze zabývaly vlády USA, Velké Británie a Francie zhruba od konce

roku 1947. Jako hlavní argument slouží hrozba sovětského expansionismu, v čemž západní země utvrdily i **události v ČSR v únoru 1948**. Všeobecně se tvrdí, že právě ony fungovaly jako katalyzátor urychlující následné dění.

Dne 11.4. 1948 proběhla schůzka G. Marshalla (ministr zahraniční USA), A. Vanderberga (senátor), T. Connally (senátor) ve Washingtonu s cílem projednat problémy související se vznikem vojensko politické organizace v severním Atlantiku, která by čelila hrozbě SSSR. Z hlediska právního řádu USA však byl její vznik v době míru značně problematický, jelikož se v něm odrážela izolacionistická politika předválečných let, což si vyžadovalo jeho úpravu. Úkolu se úspěšně **ujal A. Vanderberg, jenž prosadil v americkém Senátu 11. 6. 1948 rezoluci číslo 239 umožňující prezidentovi USA uzavírat vojenská spojení s neamerickými státy i v době světového míru**, čímž vytvořil v USA právní předpoklady pro vznik Severoatlantické aliance.

Severoatlantická aliance **vznikla 4.4. 1949 ve Washingtonu**. K zakládajícím členům patří **Belgie, Dánsko, Francie, Island, Itálie, Kanada, Lucembursko, Nizozemí, Norsko, Portugalsko, USA a Velká Británie**. Po ratifikačních procedurách v parlamentech vstoupila v platnost 24.9. 1949.

Charakteristika smlouvy

Washingtonská smlouva uzavřená 4.4. 1949 obsahuje celkem 14. článků. Smlouva je dle její preambule primárně určena pro obhajobu demokracie, svobody jednotlivce a právního řádu národů signatářských států a není zaměřena proti konkrétnímu protivníkovi. Celková koncepce dokumentu se z hlediska mezinárodního práva **opírá o Chartu OSN**. Z hlediska účelu smlouvy je **významný čl. 5**, jenž uvádí „smluvní strany se dohodly, že ozbrojený útok proti jedné nebo více z nich v Evropě nebo Severní Americe, bude považován za útok proti všem, a proto odsouhlasily, že dojde-li k takovému ozbrojenému útoku, každé z nich uplatní právo na individuální nebo kolektivní obranu uznané článkem 51 Charty Spojených národů, pomůže smluvní straně nebo stranám takto napadeným tím, že neprodleně podnikne sama a v souladu s ostatními stranami takovou akci, jakou bude

považovat za nutnou, včetně použití ozbrojené síly, s cílem obnovit a udržet bezpečnost severoatlantické oblasti.“

Ukončení těchto akcí je vázáno na kroky Rady bezpečnosti OSN, která by měla přijmout opatření směřující k obnovení mezinárodního míru. S přihlédnutím ke způsobu fungování OSN a jejím možnostem však v této části působí smlouva poněkud méně realisticky. Vzhledem k již probíhající studené válce a rozhodovacím mechanismům tehdy platným v OSN (zejména právo veta stálých členů RB OSN) se dala s velkou pravděpodobností předpokládat nefunkčnost naznačeného postupu.

Pod působnost Washingtonské smlouvy spadá v současnosti dle čl. 6.: 1) území kterékoli smluvní strany v Evropě nebo Severní Americe, území Turecka nebo ostrovy pod jurisdikcí kterékoli smluvní strany v severoatlantické oblasti severně od obratníku Raka. 2) ozbrojené síly, lodě či letadla kterékoli ze smluvních stran, jež se nacházejí na nebo nad jejich územím nebo v jakékoli oblasti v Evropě, kde byla rozmístěna vojska jakékoli smluvní strany po datu, kdy Severoatlantická smlouva vstoupila v platnost.

Jediným **orgánem aliance**, jenž odvozuje svou **legitimitu přímo z Washingtonské smlouvy je Rada NATO** zřízená na základě čl. 9. Přistoupení dalších stran je řešeno formou vyzvání na základě jednomyslného souhlasu členských států. Zajímavé je, že smlouva v této souvislosti hovoří výslovně o státu evropském. Odstoupení od smlouvy je možné rok poté, co je vyrozuměna vláda USA, jež má povinnost informovat o rozhodnutí státu ostatní signatáře.

Smlouva neupravuje způsob případného vyloučení členského státu, který neplní závazky z ní vyplývající (např. obhajoba svobody jedince a demokracie) ani mechanismy řešící spory mezi členskými státy.

Členské státy aliance

Členem aliance je v současnosti (1996) 16 zemí. K zakládajícím členům se **připojilo v roce 1952 Řecko a Turecko, v roce 1955 na základě Pařížských dohod (1954) mezi USA, Velkou Británií a Francií Německo a v roce 1982 Španělsko.**

Pohled na jednotlivé členské státy ukazuje, že můžeme rozlišit minimálně **dvě kategorie členů aliance: 1) plně zapojené, 2) částečně zapojené**. Kanadský autor zabývající se bezpečnostní problematikou N. Orvik definoval částečné zapojení jako stav, kdy stát je plnoprávným členem s explicitními omezeními, jež se nejčastěji týkají:

- 1) Přítomnosti jaderných zbraní cizích států na vlastním území
- 2) Omezení nebo vyloučení přítomnosti cizích vojsk.
- 3) Restrikcí při účasti na společných cvičeních.
- 4) Stanovení limitů výdajů na obranu.
- 5) Omezení nebo vyloučení členství ve strukturách integrovaného vojenského velení a plánování.

Ukazuje se, že obdobné prvky jsou přítomny v zapojení značné části států, **což však neznamena, že by disponovaly menšími bezpečnostními zárukami**. Pokusme si je proto nyní blíže charakterizovat

Dánsko se paradoxně s narůstajícím konfliktem mezi Západem a Východem dostalo do výhodné situace, jelikož vzhledem k jeho strategické poloze se pro USA ukázalo jako výhodné nabídnout mu ochranu. Dánsko chtělo zůstat stranou konfliktu a pokusilo se roku 1948 řešit svoji bezpečnostní situaci prostřednictvím spojení severských států. Jeho neúspěch je ovšem přiměl zapojit se do budování NATO.

Pro Dánsko bylo politicky nepřijatelné rozmístění cizích jednotek na svém území, což se muselo nějakým způsobem vyřešit. Sporným bodem byly především základny USA v Grónsku, na jejichž udržení měl zámořský spojenec mimořádný zájem. Problém vyřešilo formální převzetí některých základen pod kontrolu Dánska, potvrzení jejich obranného charakteru a záruky USA, že jejich rozšíření bude možné jen se souhlasem vlády severské země. Postoj Dánska souvisel s úsilím nedopustit zbytečné zhoršení vztahů vztahu se Sovětským svazem. Přesto byla v roce 1951, vzhledem k napjaté mezinárodně politické situaci související s válkou v Koreji, uzavřena dohoda o vojenském využití Grónska Severoatlantickou aliancí a roku 1953 došlo k rozmístění jednotek NATO na území

Dánska. V padesátých letech jako další problém vyvstalo (odmítnuté) rozmístění jaderných zbraní. Dánsko se po dobu konfliktu mezi NATO a VS snažilo svými kroky neriskovat jeho prohlubování, k čemuž přispěly i restriktce při účasti na cvičení NATO.

Island sloužil v období 2. sv. války jako důležité strategické zázemí USA. K Washingtonské smlouvě přistoupil za těchto podmínek:

- 1) V případě ohrožení požádá Island sám o dislokaci spojeneckých vojsk.
- 2) Všechny zainteresované strany chápou specifickou pozici Islandu.
- 3) Island nemá v úmyslu budovat armádu.
- 4) V době míru nebudou na jeho území cizí jednotky.

Při podpisu dohody byly podmínky akceptovány, avšak v roce 1951 Spojené státy prosadily umístění jednotek aliance na Islandu. Island se několikrát (neúspěšně) pokusil jednat o jejich stažení. Protože Island je ojedinělým příkladem země bez armády, není členem vojenských struktur a logicky nenese ani náklady spojené s udržováním ozbrojených sil NATO.

K zemím částečně zapojeným do struktur aliance patří dle typologie N. Orvika i Kanada, protože na jejím území nejsou přítomny jaderné zbraně a existují i restriktce ohledně účasti na společných cvičeních aliance.

Podobná je situace i v případě Norska. Tento stát vzhledem ke své strategické poloze a sousedství se SSSR musel v době projednávání přistoupení k alianci čelit odmítavému sovětskému stanovisku. V reakci na sovětskou nótu z 1.2. 1949 Norsko ujistilo Sovětský svaz o svém záměru nepřipojit se k alianci s agresivními záměry a nepřipustit pobyt ozbrojených sil druhých států na svém území, pokud nebude napadeno, nebo mu napadení nebude akutně hrozit. Norsko uplatňovalo po celou dobu studené války zdrženlivou politiku, což se projevilo tím, že v roce 1952 odmítlo umístění spojeneckých leteckých sil v jižním Norsku a roku 1957 umístění taktických jaderných zbraní. Stanovisko Norska bylo a je v NATO respektováno. Norské království přijalo i různá omezující opatření související s výcvikem vojsk aliance, která měla napomoci neprovokování SSSR.

Vzhledem k historickým zkušenostem nebylo jednotkám Bundeswehru umožněno účastnit se cvičení na území Norska. Armáda Norska má velmi dobrý výcvik i kvalitní výzbroj a je zajímavá poměrně těsnými styky s neutrálním Švédskem i ve vojenské oblasti.

Specifické je i postavení Řecka, které se stalo členem NATO v roce 1952. Členství v alianci společně s americkou ekonomickou pomocí se po létech okupace a občanské války významně podílelo na stabilizaci situace v zemi. Jako jistá kompenzace byl roku 1953 legalizován pobyt amerických jednotek na území Řecka. V souvislosti s kyperskou krizí roku 1955, kdy aliance zaujala proturecký postoj, se Řecko v suezské krizi roku 1956 postavilo proti zájmům Velké Británie. Přes jisté rozpory však nebylo Řecko ochotné naprosto přerušit vztahy s aliancí. K jejich utužení došlo v období diktátorské vlády plukovníků v letech 1967 - 74. Na vztahu k NATO se významně podepsala invaze Turecka na Kypr roku 1974, s níž spojené problémy přetrvávají dodnes. Řecko kladlo alianci za vinu nebránění Turecku v agresi a přistoupilo k odvetným opatřením spočívajících ve vystoupení z vojenské struktury aliance a revizi postavení amerických základen na svém území. V souvislosti s růstem napětí v oblasti začalo zásadně modernizovat armádu. Po nástupu socialistické vlády v roce 1981 sice nedošlo k radikální proměně politiky vůči alianci, avšak přesto začíná země provádět nezávislejší politiku zaměřenou především na své národní zájmy, což se projevilo v odmítnutí plánu na rozmístění raket středního doletu v roce 1983, úsilím o bezjadernou zónu na Balkáně, změnou statutu amerických základen i jistými kroky omezujícími účast na spojeneckých cvičeních. Pro Řecko je charakteristické, že část jeho armády je vyčleněna proti jednomu z členů aliance, Turecku.

Posledním členem se roku 1982 stalo za pravicové vlády Španělsko. Přestože stálo mimo hlavní zájmové sféry velmocí, opíralo se od roku 1953 o spojeneckou smlouvu s USA. Po nastolení demokratického režimu proběhla ohledně přistoupení v letech 1981 - 82 na vnitropolitické scéně rozsáhlá diskuse a španělská veřejnost byla v této otázce rozdělena. V říjnu téhož roku se k moci dostala socialistická vláda s úmyslem přehodnotit členství referendem. V něm v březnu 1983 52% voličů hlasovalo pro pokračování členství za následujících podmínek:

- 1) Neúčast ve strukturách jednotného velení.
- 2) Bez jaderných zbraní na území Španělska.
- 3) Redukce vojenské přítomnosti USA.

Vzhledem k tezi o značné dominanci USA v alianci existují ve Španělsku vlivné síly usilující o odstranění americké vojenské přítomnosti z jeho území a je to i jeden z důvodů, proč není Španělsko zapojeno do struktur integrovaného velení. Velmi pozitivní stanovisko je přijímáno k Západoevropské unii (ZEU). V souvislosti se změnou vnitropolitické situace ve Španělsku (dominance pravice v 90. letech) probíhá rozsáhlá politická diskuse o větší integraci do struktur aliance. Současná vláda ve Španělsku je odhodlána navrátit zemi do všech orgánů NATO.

Nejvýraznějším a nejznámějším případem specifického postavení v rámci aliance je příklad Francie. **Kořeny francouzského postoje musíme hledat jednoznačně v de Gaullově politice usilující o vybudování nezávislé a silné Francie vystupující na mezinárodním fóru jako velmoc** prvního řádu. K realizaci Gaullova cíle byly nutné dva významné kroky. První spočíval ve **výstavbě nezávislých jaderných sil**, což je nezbytné pro samostatnou mezinárodní politiku v jaderném věku. Druhý se zaměřoval na **vymanění země z vlivu USA** uplatňovaného na Francii, dle názoru jejích tehdejších představitelů, zejména prostřednictvím orgánů aliance. Francie, jaderná mocnost, zejména nesouhlasila, aby někdo jiný rozhodoval o celkové vojensko strategické koncepci, do níž by vyčleňovala část své armády, jež by tím podléhala cizímu velení.

Francouzský postoj vyústil roku 1966 ve vystoupení z vojenských struktur aliance, kdy Francie ukončila členství ve Vojenském výboru NATO, Mezinárodním vojenském štábu a Vrchním velitelství spojeneckých ozbrojených sil v Evropě. Vystoupení Francie z vojenských orgánů NATO nelze v hodnotit jako zpochybnění smyslu aliance, nýbrž jako **protest vůči vnitřním poměrům a dominantnímu postavení USA**.

Po odstoupení de Gaulla z politické scény zůstal francouzský postoj více méně konstantní. Přesto můžeme vyzorovat snahu navázat s aliancí bližší spolupráci jak v oblasti vojenské tak i politické. Otázka jejího postavení je v současnosti jedním z problémů,

jenž postupně dozrává k hlubší diskusi na politické scéně Francie i v orgánech aliance. Francouzský **president Chirak se ostatně rozhodl pro plné zapojení své země do Severoatlantické aliance.** Francie totiž dospěla k názoru, že pokud chce mít možnost relativně bouřlivé změny v alianci efektivně ovlivňovat ve směru vlastních zájmů, je nezbytně nutný návrat mezi plně zapojené členy. Otevřenou otázkou ovšem zůstává, kdy se tomu stane. Jako překážka na této cestě působí zejména některé názory na budoucí vývoj aliance, které nenalézají pochopení ve Spojených státech. **Jedná se zejména o dlouhodobou snahu Francie získat velení nad jižním křídlem NATO.**

Vybrané údaje o členských státech (v cenách 1985)

Stát	Rok vstupu	Výdaje na obranu % HDP z 1994	Výdaje na obr. na 1 obyvatele z 1994 (USD)	Vlastník jaderných zbraní
Belgie	1949	1,8	181	Ne
Kanada	1949	1,7	251	Ne
Dánsko	1949	1,9	244	Ne
Francie	1949	3,3	361	Ano
Velká Británie	1949	3,4	307	Ano
Island	1949	-	-	Ne
Itálie	1949	2,1	173	Ne
Lucembursko	1949	1,1	139	Ne
Německo	1955	1,8	184	Ne
Nizozemí	1949	2,2	227	Ne
Norsko	1949	3,2	464	Ne
Portugalsko	1949	3,0	80	Ne
Řecko	1952	5,6	204	Ne
Španělsko	1982	1,6	86	Ne
Turecko	1952	4,1	65	Ne
USA	1949	4,3	828	Ano

Civilní organizační struktura aliance

Velice složitá organizační struktura NATO je výsledkem dlouhodobého procesu jejího formování v uplynulých čtyřiceti letech. Pro naše potřeby je účelné rozlišovat civilní a vojenskou strukturu. I v rámci aliance samozřejmě platí, že **vojenské složky jsou podřízeny složkám civilním, které jim zadávají úkoly a provádí kontrolu.** Za nejdůležitější civilní orgány je obecně považována **Rada NATO, generální tajemník, Výbor pro obranné plánování a Skupina pro jaderné plánování.** Sídlem významných orgánů je od roku 1967 Brusel, protože vzhledem k vystoupení Francie z vojenských orgánů aliance musely vyklidit své dosavadní působiště (Paříž). Nyní si přiblížíme jejich kompetence.

1) Rada NATO

Rada NATO je jediným orgánem odvozujícím své kompetence přímo z Washingtonské smlouvy, konkrétně z čl. 9., jenž ji zároveň opravňuje vytvářet si pomocné orgány. Rada slouží především jako **prostor pro konzultace členských zemí,** které zde zaujímají stanoviska k širokému spektru problémů.

Rada se schází na dvou rozdílných úrovních. Na nižší úrovni jednají nejméně jednou za týden stálí zástupci všech členských zemí. Pro tento orgán se používá termín Stálá rada. Stálí zástupci členských zemí požívají stejných práv jako velvyslanci. Nejméně dvakrát do roka se Rada schází na úrovni ministrů zahraničních věcí, případně předsedů vlád. Teoreticky mají v obou úrovních její rozhodnutí stejnou váhu, avšak v praxi se závažná rozhodnutí přijímají přirozeně pouze na úrovni ministrů zahraničních věcí nebo předsedů vlád. Výše uvedený mechanismus funguje od roku 1952 na základě jednání v Lisabonu.

Rada diskutuje všechny otázky vztahující se k alianční spolupráci, kdy se opírá o zprávy a doporučení podřízených výborů. Projednávaná témata mohou navrhnout stálí zástupci a generální tajemník. Stálí zástupci se řídí instrukcemi svých vlád a informují o jejich názorech a stanoviscích. Zpětně potom podávají zprávy o postojích ostatních vlád. Rozhodnutí Rady musí být učiněno na základě jednomyslnosti a všeobecné shody. Není možné o sporné otázce hlasovat a řídit se rozhodnutím většiny. Každý členský stát si tím v teoretické rovině zachovává naprostou suverenitu, protože **k právoplatnosti výsledného rozhodnutí je nutný jeho výslovný souhlas.** Rada je i mimořádně důležitým prostředníkem mezi veřejností a aliancí, jelikož má za úkol objasňovat její politiku.

2) Generální tajemník.

Nejvyšším politickým představitelem aliance je generální tajemník. Do své funkce předsedy Rady NATO je delegován členskými zeměmi na základě rozhodnutí Rady v únoru 1952 a je vyhrazena **výlučně pro evropské členy aliance.** Nedávné události související se jmenováním J. Solany (1995) naznačují, že je nezbytné obsazení člověkem,

který vyhovuje politickým záměrům neevropských členů, jelikož kandidáta schvaluje Rada NATO na úrovni ministrů zahraničních věcí, kde je nutné jednomyslné rozhodnutí. Generální tajemník **řídí zasedání Rady** na úrovni ministrů zahraničních věcí a také jednání Výboru pro obranné plánování na úrovni ministrů obrany. Stojí též v čele Skupiny pro jaderné plánování. Generální tajemník **navrhuje otázky k diskusi a využívá své zprostředkovatelské role v případě sporů mezi členskými zeměmi**. Řídí mezinárodní sekretariát a je hlavním mluvčím aliance při styku s vládami a sdělovacími prostředky. Jeho funkční období není nikterak omezeno. Ve funkci se postupně vystřídali: Lord Ismay (Velká Británie, 1952-57), Paul-Henri Spaak (Belgie, 1957-61), Dirk Stikker (Nizozemí, 1961-64), Manlio Brosio (Itálie, 1964-71), Joseph Luns (Nizozemí, 1971-84), Lord Carrington (Velká Británie, 1984-88), Manfred Wöerner (SRN, 1988-94), Willy Claes (Belgie, 1994-95), Javier Solana (Španělsko, 1995).

3) Výbor pro obranné plánování

Také Výbor pro obranné plánování se schází na úrovni stálých zástupců a alespoň dvakrát ročně na úrovni ministrů obrany. **Projednává většinu záležitostí týkajících se společné obrany aliance**. Jsou v něm **zastoupeny všechny členské země vyjma Francie**. Poskytuje metodické vedení vojenským úřadům aliance a má v rámci své kompetenční působnosti stejnou odpovědnost, funkce i pravomoci jako Rada NATO. Je nadřazen všem regionálním vojenským velitelstvím i Kanadskoamerické regionální plánovací skupině a všem institucím a organizacím, které tvoří vojenské specializované agentury NATO.

4) Skupina pro jaderné plánování

Na její půdě se diskutují všechny otázky dotýkající se role jaderných sil v bezpečnostní a obranné politice aliance. Skupina **existuje od roku 1967** a částečně umožňuje nejaderným zemím aliance podílet se na koncipování jaderné politiky. Prakticky ovšem zůstává **kontrola jaderného arzenálu v rukou USA a VB**. Vyjma Francie a Islandu jsou zde zastoupeny všechny země. Island má pouze statut pozorovatele. Její činnost je těsně svázána s Výborem pro obranné plánování.

Vojenská struktura aliance

1) Vojenský výbor.

Roli vrcholné armádní instituce plní v alianci Vojenský výbor odpovědný Radě NATO, Výboru pro obranné plánování a Skupině pro jaderné plánování za všechny otázky, které souvisí s řízením vojenských záležitostí aliance. Jedná se o jednu z nejstarších institucí, jelikož vznikl z pracovní skupiny působící ještě před podpisem Washingtonské smlouvy. Jeho členy jsou náčelníci generálních štábů ozbrojených sil členských zemí, případně činitelé na stejné úrovni. **Francie je dosud (1996) zastoupena vedoucím vojenské mise při Výboru NATO**. Island je v případě zájmu účastnit se jednání reprezentován civilní osobou, protože nedisponuje ozbrojenými silami.

Funkce předsedy, který řídí každodenní práci a vykonává i reprezentační funkce na mezinárodním fóru, rotuje každoročně mezi členskými zeměmi podle anglického abecedního pořádku. Důležitá je jeho role při působení na veřejnost, jelikož je hlavním vojenským mluvčím aliance ve vojenských otázkách. Výbor se schází nejméně dvakrát ročně.

Hlavním posláním Vojenského výboru je **navrhovat Radě opatření k dalšímu upevňování ozbrojených sil aliance, zvyšování bojeschopnosti, modernizaci a**

přezbrojování. Rozpracovává do konkrétních směrnic úkoly vytyčené rozhodnutím nadřízených orgánů.

Výkonným orgánem je mezinárodní vojenský štáb skládající se z vojenského štábu národních vojenských organizací a pomocných civilních pracovníků. V čele stojí generálplukovník (minimálně) jmenovaný členskými zeměmi a vybraný Vojenským výborem. Platí pravidlo, že nesmí být ze stejného státu jako předseda Vojenského výboru. Podléhá mu šest náměstků a tajemník mezinárodního vojenského štábu. Základním úkolem mezinárodního vojenského štábu je praktická realizace rozhodnutí Vojenského výboru a příprava plánů, studií a doporučení pro otázky vojenské povahy svěřené národními orgány nebo orgány aliance Vojenskému výboru. Například v první polovině 90. let se velmi aktivně zapojoval do dialogu se zeměmi bývalé Varšavské smlouvy.

2) Integrovaná vojenská struktura.

Až do roku 1994 se integrovaná vojenská struktura skládala ze tří prvořadých velitelství: **Vrchního velitelství spojeneckých ozbrojených sil NATO v Evropě (velí vždy americký generál), Vrchního velitelství ozbrojených sil v Atlantickém oceáně, Vrchního velitelství v průlivu La Manche (velitelem vždy britský admirál).** V rámci reorganizace a přechodu na novou velitelskou strukturu bylo **Vrchní velitelství v průlivu La Manche k 1.7. 1994 zrušeno** a jeho pravomoci přešly na Velitelství spojeneckých sil v Evropě. Do integrované vojenské struktury patří v současné době i Regionální kanadsko americká plánovací skupina. Dvě hlavní vojenská velitelství aliance odpovídají především za vývoj obranných plánů pro oblasti vlastní kompetence, za definování požadavků ozbrojených sil a za dislokaci a výcvik sil jim podléhajících. Zprávy a doporučení předávají Vojenskému výboru NATO.

Nejdůležitější pozice v systému velení aliance náleží Vrchnímu velitelství v Evropě. Pod jeho pravomoc spadá území od Severního mysu v Norsku až po východní hranice Turecka. Není proto vůbec nelogické, že bylo jedním z prvních které se při formování aliance vytvořilo. Jeho počátky spadají už na bruselské zasedání Rady NATO

18.12. 1950. Funkci vrchního velitele zastává **vždy generál z USA** a jeho funkční období není nikterak omezováno. Je vybaven poměrně rozsáhlými pravomocemi a má i nezanedbatelný význam při obhajobě politiky aliance před veřejností. Odpovídá za obranu členských států v jeho podřízené oblasti. V době míru je zejména povinen zabezpečit řádný chod organizačních struktur, výzbroj a výcvik vojsk vyčleněných do jeho podřízenosti. Má právo obracet se na náčelníka generálního štábu či ministra obrany kterékoli členské země a projednávat s ním všechny vojenské otázky související s obranou jeho svěřeného regionu. Předkládá politickým a vojenským orgánům aliance doporučení ke všem vojenským záležitostem, za něž nese přímou odpovědnost. V případě zahájení vojenských akcí je odpovědný za přijetí vojenských opatření, jež náleží do kompetencí spojeneckého velení v Evropě. Pod jeho pravomoc patří tři hlavní podřízená velitelství:

- 1) Spojenecké síly severozápadní Evropy pod jehož velení spadá Norsko, Spojené království a přilehlá moře. Funkci velitele zastává vždy britský generál.
- 2) Spojenecké síly střední Evropy především v oblasti Německa a proto jim velí německý generál.
- 3) Spojenecké síly jižní Evropy zahrnující oblast Itálie. Vrchní velitelství je v Neapoli a pokrývá oblast Itálie, Řecka a Turecka a od Gibraltaru až po pobřeží Sýrie. Velitelem je vždy americký admirál.

Druhé nejdůležitější je **Velitelství spojeneckých sil v Atlantiku jehož sídlo je v Norfolku ve státě Virginia v USA**. Jeho pravomoci sahají od pólu k obratníku Raka a od pobřežních vod Severní Ameriky až po pobřeží Evropy včetně Portugalska, ale vyjma kanálu a Britských ostrovů.

Mechanismus aliance

Základním funkčním **principem aliance je společná politika a praktická spolupráce signatářů smlouvy zaměřená na to, aby v bezpečnostní oblasti nebyl žádný člen nucen spoléhat pouze na své vlastní síly.** Koordinace politiky vyžaduje mechanismy, na základě kterých je možné operativně řešit vzniknuvší problémy. Pouze v některých případech se členské země shodnou hned napoprvé v jednotném postupu. **Různost názorů** vyplývá především ze skutečnosti, že každá země má právo vyjádřit a obhajovat svůj názor na řešený problém a snaží se obhájit primárně své národní zájmy. V případě rozdílných přístupů se vyvíjí **diplomatické aktivity na jejich překlenutí.**

K možnostem států zasahovat do dění v alianci existují dva krajní přístupy. První hovoří o rovnoprávném postavení všech zemí ve smyslu, že Lucembursko má stejný vliv jako Spojené státy a druhý operuje s tezí diktátu USA. Je nutné mít na zřeteli, že právo hájit svoje národní zájmy v rozhodovacích mechanismech aliance mají všechny státy, avšak nedisponují stejnými možnostmi přesvědčit partnery, případně jim nabídnout kompromis. Proto vliv velmocí je logicky větší, než vliv menších států, i když i na jejich názor musí být brán zřetel a pokud jim není nabídnuto kompromisní řešení, je dosažení shody velmi obtížné, zdouhavé a někdy i nemožné. **Praktická politika má proto často podobu úporného vyjednávání shody,** často na principu obchodu něco za něco. Z jistého úhlu pohledu **můžeme hovořit o dominanci velmocí (zejména USA), avšak nikoli o jejich diktátu.**

Organizační struktura aliance z těchto důvodů musí umožňovat velmi pružné řešení problémů a smiřování ne vždy shodných stanovisek. Jako příklad pružnosti bývá uváděn způsob zastoupení členských států v některých orgánech. Island například nemá armádu a je proto na vojenských fórech reprezentován civilními zástupci. Ještě složitější je ovšem otázka Francie, která se od roku 1966 nepodílí na integrované vojenské struktuře aliance a proto není členem Výboru pro obranné plánování, Skupiny pro jaderné plánování a Vojenského výboru. Pravidelné konzultace se v jejím případě uskutečňují a shodu názorů vyjednávají představitelé Francouzské vojenské mise. **Pravidelné a rychlé konzultace**

mezi členskými zeměmi hrají mimořádnou **roli při řešení krizí**. Odehrávají se zejména na půdě **Rady aliance a Výboru pro obranné plánování**. K ověření průchodnosti a využitelnosti komunikačních kanálů probíhají pravidelná cvičení.

Obranná dimenze aliance je založena zejména na principech politické solidarity členských zemí a rozvoji všestranné spolupráce. **Kolektivní charakter obrany vyžaduje kolektivní spolupráci při jejím koncepčním zpracování i realizaci**. Proto v této oblasti může dojít i k jistému omezení členských zemí. Vzhledem k rozhodovacím mechanismům je ale nezbytné, aby s nimi **státy souhlasily**. Koncepce obranného plánování vychází zejména z platné strategické koncepce aliance, jež v obecné rovině definuje jak cíle obranné politiky, tak i prostředky k jejich dosažení. Těmto závěrům potom členské státy (samozřejmě vyjma Francie) přizpůsobují vlastní politiky v relevantních oblastech.

Nová strategická koncepce NATO

Pád socialistických systémů, sjednocení Německa v roce 1990, rozpad SSSR a další události v regionu střední a východní Evropy výrazně změnily strategické prostředí, v němž je aliance nucena operovat. Pád nepřítel (bez jediného výstřelu) způsobil v jistém smyslu **krizi legitimacy NATO** a vyvolal četné diskuse veřejnosti o budoucnosti aliance. Přesto nikdo z odpovědných politiků členských států nadaných legitimitou ani v této převratné době neuvažoval o jejím zrušení, protože se aliance během dlouhých desetiletí vyvinula v mimořádně hodnotné fórum pro politické konzultace a spolupráci mezi partnery.

S koncem studené války se změnily i požadavky na vlastní bezpečnost. Projevilo se to zejména na jednáních představitelů členských států a vlád na summitech v Londýně v červenci 1990, v Římě v listopadu 1991 a v Bruselu v lednu 1994. Aliance se snažila přizpůsobit svou strategii nově vzniklému prostředí, se snahou o posílení politické role a podílu při zajištění bezpečnosti Evropy v součinnosti s dalšími institucemi.

Prvním významným transformačním krokem aliance bylo ustavení řádných diplomatických styků s vládami dřívějších protivníků na základě závěrů summitu v Londýně v červenci 1990.

V listopadu roku 1991 schválili nejvyšší představitelé vlád členských zemí **v Římě Novou strategickou koncepci** (společně s Římskou deklarací jejímž přímým důsledkem bylo založení NACC) zaměřenou na velmi široké pojetí bezpečnosti a na udržování schopnosti použít v případě ohrožení mechanismy kolektivní obrany. Koncepce usiluje o **integraci politických a vojenských prvků bezpečnostní politiky aliance a rozvoj spolupráce s novými partnery**, tedy starými nepřáteli na východě Evropy. Přestože se bezpečnost (vojenská) evropského prostoru výrazně zlepšila a nehrozí již vojenský konflikt mezi bloky vedený na intenzivní úrovni, existují v Evropě jistá bezpečnostní rizika. Charakteristické je pro ně zejména to, že mají různorodou povahu a hrozí z více směrů. Nejméně pravděpodobným rizikem je promyšlená agrese vůči území spojenců. Pravděpodobněji hrozí důsledky různých politických, náboženských či etnických nestabilit v okolních regionech (nevojenská bezpečnostní rizika). Vzhledem ke konvenčnímu a jadernému potencionálu nástupnických států SSSR je nutné brát mimořádný zřetel na konflikty, jež by mohly na jejich území vzniknout. Mimořádně důležitá je stabilita a mír na periferiích Evropy, zejména na Středním východě a v severní Africe. Nejvýznamnější faktor, na který musí brát aliance ohled při své koncepci udržování strategické rovnováhy jsou bývalé státy SSSR, zejména pak Rusko.

Aliance v koncepci potvrzuje své dosavadní funkce, včetně udržování transatlantického spojovacího článku a celkové rovnováhy v Evropě. Vyjadřuje se ve smyslu, že bezpečnost je založena na politických, ekonomických, sociálních a ekologických faktorech majících stejnou důležitost jako faktory vojenské. Bezpečnostní politika aliance spočívá na třech vzájemně propojených prvcích: dialogu, spolupráci a udržování kolektivní obranyschopnosti. Celkovým smyslem je zabránit vzniku krizí a v případě, že to nebude z různých důvodů možné docílit jejich mírového řešení. Strategická koncepce vychází především z těchto premis:

- 1) Aliance má čistě obranný účel.
- 2) Bezpečnost členů je nedělitelná, útok na jednoho člena je útokem na všechny.
- 4) Pobyt amerických vojsk v Evropě je životně důležitý pro její bezpečnost.
- 5) Bezpečnost Evropy je neoddělitelně spjata s bezpečností Severní Ameriky.

- 6) Bezpečnostní politika aliance je založena na kolektivní obraně .
- 7) Je žádoucí zachování vhodného poměru jaderných a konvenčních sil v Evropě.
- 8) Bezpečnostní rizika mají diametrálně odlišnou povahu než v minulosti (terorismus, šíření zbraní hromadného ničení, náboženský fundamentalismus).
- 9) Pro bezpečnost aliance je důležitý klid a mír na jejích jižních hranicích.
- 10) Nové strategické prostředí nic nemění na původním poslání aliance.

V nových podmínkách se síly aliance přizpůsobují strategické situaci. Klade se důraz jednak na **snížování absolutních stavů**, což ostatně vyplývá z platných odzbrojovacích dohod, za současné pozornosti kvalitativním změnám a **zlepšování pružnosti jednotek**. Procesy omezování a kvalitativních posunů probíhají zejména v oblasti konvenčních sil, kdy je snižován stupeň jejich pohotovosti, při zvyšování důrazu na mobilitu a rychlou reakci v krizových oblastech i situacích. Projevuje se to například zvýšeným **důrazem na aeromobilitu (schopnost leteckého transportu)**, kterou můžeme pozorovat v uplynulých pěti letech. Významnější roli než v minulosti hrají mnohonárodnostní jednotky.

Významnou proměnou prochází jaderný potenciál aliance. Stažení jaderných zbraní krátkého dosahu z území celé Evropy bylo dokončeno v červenci 1992. Smlouva **START II** podepsaná v lednu 1993 B. Jelcinem a B. Clintonem vede k eliminaci mezikontinentálních řízených střel s vícenásobnými hlavicemi a **sníží celkový počet jaderných hlavic o dvě třetiny**. Problémem zůstává, že smlouva dosud (1996) nebyla ratifikována Ruskem a že i v případě snížení postačuje zbylý potenciál k několikanásobnému zničení naší planety. Základní politika v oblasti jaderných zbraní se však nemění. Jejím účelem je i nadále **pomocí odstrašení zachovat mír a zabránit válce**.

Strategická koncepce aliance zdůrazňuje nutnost brát v úvahu globální kontext. Upozorňuje na rizika širší povahy, ke kterým patří zejména šíření zbraní hromadného ničení v rozvojovém světě, narušení dodávek životně důležitých zdrojů a akty terorismu, jež se mohou dotýkat národních zájmů členských států. Potvrzuje důležitost opatření nutných k eliminaci těchto rizik a chce se přitom opřít o spolupráci i s ostatními státy světa.

Koncepce počítá především se snížením role jaderných zbraní, se změnami v integrované vojenské struktuře aliance, s omezením konvenčního potenciálu a jeho přizpůsobení novým podmínkám tak, aby byl schopen pružného nasazení v případě nepředvídatelných událostí. Došlo ke zjednodušení vojenské struktury a začal proces její reformy, tak aby umožňovala řešit budoucí krize, které již nemají nic společného s koncepty masivního vojenského střetu vysoké intenzity mezi státy NATO a Varšavskou smlouvou.

Na listopadovém setkání v Římě roku 1991 přijala aliance Deklaraci o míru a spolupráci vymezující politické souvislosti Nové strategické koncepce aliance. Římská deklarace vychází z názoru, že problémy které bude muset Evropa v budoucnu řešit není možné ponechat pouze jedné mezinárodní organizaci, nýbrž je nutný systém vzájemně spolupracujících institucí. Aliance se proto rozhodla usilovat o vzájemné doplňování NATO, KBSE (dnes OBSE), EU, ZEU a Rady Evropy a o zapojení některých dalších regionálních organizací. Pro jednání členských zemí měla být půda aliance i nadále hlavním forem pro zabezpečení politiky, jež vyplývá ze závazků Washingtonské smlouvy. Prohloubila se spolupráce s výše jmenovanými institucemi, jelikož v nově vzniklé situaci se vyhlídky na politické řešení sporů výrazně zlepšily. Závazek účinné kolektivní obrany členských států před napadením zůstává, je ovšem otázkou, jak může tato struktura novým formám ohrožení čelit.

Římskou deklarací byla potvrzena snaha o posílení role KBSE v nových podmínkách při udržení míru a stability. Tento přístup se však v pozdějších letech poněkud modifikoval. Členské státy NATO podpořily úsilí reformních států střední a východní Evropy a což je mimořádně důležité, přizvaly je k účasti na některých fórech aliance, aby jim bylo umožněno poučit se z jejich zkušeností. Jako instituce pro rozvoj vzájemné partnerské spolupráce vznikla **Severoatlantická rada pro spolupráci (NACC)**. Významným bodem tohoto jednání byly též otázky spojené s odzbrojením a možností kontroly tohoto nesporně velmi potřebného procesu.

V lednu 1994 proběhl v Bruselu další summit nejvyšších představitelů aliance. Na něm došlo zejména k vyjádření přesvědčení o nutnosti dalšího zachování existence aliance

a potřebě zachovat silné transatlantické vazby charakterizované jak rozvojem společné bezpečnostní politiky tak i ekonomické spolupráce. Tato schůzka je významná zejména tím, že po rozsáhlých diskusích, jež proběhly v roce 1993, byl vyhlášen program Partnerství pro mír (PřP). Reaguje zejména na snahu zemí střední a východní Evropy o získání bezpečnostních záruk ze strany aliance.

V roce 1993 došlo poprvé k nasazení jednotek NATO mimo oblast vymezenou Washingtonskou smlouvou, kdy aliance podpořila jednotky UNPROFOR na Balkáně při plnění rezolucí Rady bezpečnosti OSN. Po podpisu Daytonských dohod 14.12. 1995 poskytla aliance v rámci mise IFOR své jednotky k dohledu nad jejich naplněním. Z hlediska dalšího vývoje aliance se ukázalo jako významné, že v uvedené misi spolupracovaly jednotky aliance s vojsky zemí zapojených do PřP. V jejím rámci je velením NATO oceňován podíl České republiky.

Léta 1990 - 94 můžeme nejvýstižněji charakterizovat jako období přizpůsobování se nové politicko vojenské situaci jak z hledisek organizačních (NACC) tak i programových (Nová strategická koncepce aliance). Jako klíčové se ukázaly v podstatě tři problémy.

- 1) Jak přizpůsobit organizační strukturu, cíle a praktickou politiku aliance novému strategickému prostředí.
- 2) Jaký dát rámec vztahům mezi členskými státy NATO, zejména jak uchovat pevnou transatlantickou vazbu vzhledem ke snaze USA, aby evropské členské státy nesly větší část odpovědnosti za svou bezpečnost.
- 3) Jak vyřešit vztahy s transformujícími se zeměmi.

Právě problém zemí střední a východní Evropy je významným politickým tématem, jehož řešení je jak v alianci, tak i mimo ni často diskutováno a proto se mu budeme blíže věnovat.

Aliance a země střední a východní Evropy

První kontakty mezi zeměmi NATO a VS byly navázány v rámci KBSE. Mimořádnou důležitost a historický význam zejména jednání ve Vídni o snížení stavu konvenčních ozbrojených sil, která přinesla pozitivní výsledky. Situace se však záhy diametrálně změnila.

Zhroucení politických systémů států Varšavské smlouvy postavilo před členské země otázku, co s touto organizací. Záhy se ve většině z nich (vyjma SSSR), prosadil názor, že je nemožné uvažovat o její reformě ani o jejím naplnění novým obsahem a jediným východiskem je rozpuštění. Kořeny těchto názorů leží zejména v **dominantním vlivu (místy diktátu) SSSR**, který Varšavskou smlouvu využíval jako protiváhu Severoatlantické aliance a což bylo pro členské státy zvláště deprimující, jako **nástroje prosazování Brežněvovy doktríny** omezené suverenity socialistických států. Výsledky sovětské politiky dokumentují intervence „spojeneckých vojsk“ pod velením SSSR v ČSSR roku 1968 a přípravami na intervenci v Polsku roku 1980.

Na setkání nejvyšších představitelů aliance v Londýně v červenci 1990 nabídlo NATO vládám členských států VS navázání řádných diplomatických styků. Vedoucí představitelé členských zemí VS byli pozváni do hlavního stanu NATO v Bruselu a vyjednály se normální diplomatické styky. Oficiálně skončilo **nepřátelství mezi oběma seskupeními Pařížskou chartou pro novou Evropu, kterou v listopadu 1990 podepsaly všechny členské státy KBSE** a kterou se zřekly použití síly či hrozby silou ve prospěch mírových prostředků řešení konfliktů.

Nad budoucností Varšavské smlouvy v tomto období probíhají ostré diskuse, jelikož sílily hlasy volající po rozpuštění. Významnou roli v tomto procesu sehrálo především Polsko, ČSFR a Maďarsko. Jednání o jejím dalším osudu vyvrcholila **1.7. 1991 v Praze podepsáním protokolu o rozpuštění Varšavské smlouvy**. Najdeme pod ním podpisy viceprezidenta SSSR G. Janajeva, prezidenta ČSFR V. Havla, Bulharska Ž. Želeva, Polska L. Walesy, Rumunska I. Iliescu a předsedy vlády Maďarska J. Antalla. Pouze zástupce Sovětského svazu připomněl historickou roli Varšavské smlouvy, která dle jeho názoru významně přispěla ke stabilizaci a míru v Evropě. Všichni ostatní vyjádřili nad jejím rozpuštěním uspokojení. L. Walesa například prohlásil „nikdy jsem neměl rád pohřby, tento

je výjimkou.“ Skončila tím etapa bipolárního rozdělení světa a Evropy. Otázkou však zůstalo, jak bude vypadat nový bezpečnostní systém.

Země střední a východní Evropy po opadnutí počáteční euforie začaly řešit problém, jak zabezpečit svoje mezinárodně politické postavení a svou bezpečnost. **Vstřícnost aliance**, která z důvodů zajištění vlastní bezpečnosti má zájem na stabilitu v okolních zemích, se projevila v Římské deklaraci z listopadu 1991, která rozhodla o založení **Severoatlantické rady pro spolupráci (NACC) jako fóra pro vzájemné konzultace**. První zasedání proběhlo ve velmi problematickém období 20.12. 1991, jelikož se právě rozpadal SSSR.

Severoatlantická rada pro spolupráci (NACC)

Ustavení NACC významně **posílilo spolupráci** mezi členskými zeměmi aliance a reformními státy, protože ji **pozvedlo na kvalitativně vyšší úroveň**. Rozhodnutí o institucionalizaci spolupráce přijali ministři členských států aliance během června 1991 v Kodani, na které navazovala na Římská deklarace z listopadu 1991. Ministři zahraniční věci států střední a východní Evropy byli pozváni na schůzku se svými protějšky ze států NATO, vydali společné prohlášení o prohlubování vzájemného partnerství, dohodli se, jak bude tento proces pokračovat a předložili návrhy, aby se kromě založení NACC konaly pravidelné konzultace a kontakty s Radou NATO, Vojenským výborem a dalšími výbory aliance. Hlavním cílem společných aktivit bylo zejména efektivně reagovat na změněnou situaci v Evropě. Zahajovací schůzka NACC proběhla na úrovni ministrů zahraničních věcí 20.12. 1991 za účasti 25 zemí z čehož 16 bylo členskými zeměmi aliance a zbytek tvořily ty státy, s nimiž byly navázány v průběhu let 1990 a 1991 diplomatické styky. V souvislosti s rozpadem SSSR se v průběhu roku 1991 začlenily do NACC všechny členské státy Společenství nezávislých států (SNS) a v dubnu 1992 přibyla Gruzie a Albánie.

Intenzita kontaktů je poměrně značná. Řádné schůze se konají nejméně jednou ročně, ale je možné svolat další jednání na základě okamžité potřeby. Konzultace a vzájemná spolupráce se v rámci NACC soustředí na politické a bezpečnostní problémy,

kdy partnerské země aliance čerpají ze zkušeností aliance. Jedná se též o problémech spojených s plánováním obrany a vojenských záležitostech, principy strategie, strukturou ozbrojených sil a jejich místem v demokratickém politickém systému, s plánováním a řízením leteckého provozu a nezanedbatelné místo má konverze zbrojní výroby. První pracovní plán pro dialog byl NACC vydán v březnu 1992. Plán na rok 1993 vnesl některá nová témata a činnosti. Jedná se zejména o jaderné odzbrojení, regionální schůzky expertních skupin a řešení krizí a zachování míru. Od tohoto roku pracuje také ad hoc skupina pro spolupráci při mírových operacích, které se ukázaly jako vhodná a pro přínosná forma spolupráce mezi státy bývalé Varšavské smlouvy a aliancí. Plán NACC na rok 1994 se zaměřil na problematiku dodávek pro protivzdušnou obranu a plánování civilní obrany obyvatelstva.

Do roku 1995 se spolupráce v NACC zúčastnilo 16 členských států aliance a dále Arménie, Ázerbajdžán, Bělorusko, ČR, Estonsko, Gruzie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Moldavsko, Polsko, Rumunsko, Rusko, Slovensko, Tádžikistán, Turkmenistán, Ukrajina a Uzbekistán. Kromě členských států známe ještě statut pozorovatele, jímž disponuje Finsko, Slovinsko a Švédsko. NACC se zaměřuje na konzultace a spolupráci zejména v :

- 1) Politických a bezpečnostních otázkách a regionálních konfliktech.
- 2) Ekonomických otázkách souvisejících s bezpečnostní problematikou.
- 3) Vědě a výzkumu.
- 4) Řízení systému obrany
- 5) Koordinaci provozu ve vzdušném prostoru.
- 6) Plánování civilní obrany.
- 7) Vojenské spolupráci.

Takto koncipovaná **spolupráce se členskými státy aliance se v průběhu let 1992 a 1993 setkala s úsilím států bývalého socialistického tábora směřujícím k jejich začlenění do NATO** jako plnoprávných členů. Důvody musíme hledat zejména v obavě z

absence bezpečnostních záruk od nadnárodní instituce tváří v tvář nejasnému politickému vývoji v Rusku. Pro západní země znamená toto úsilí výzvu k řešení vztahu mezi NATO a transformujícími se státy. Z jejich pohledu se jako komplikující faktor ukázal zejména **odpor Ruska proti případnému přiblížení NATO k jeho hranicím**. Jako jisté řešení umožňující získat **čas pro vyjednávání a zároveň napomáhající budoucímu začlenění některých států střední a východní Evropy se ukázal program Partnerství pro mír**.

Partnerství pro mír

Program Partnerství pro mír (PřP) byl vyhlášen na **summitu NATO v Bruselu v lednu 1994**. Rada NATO vyzvala k účasti země zapojené do NACC a též i ostatní země KBSE. PřP je rozvíjen v rámci NACC s cílem upevnit bezpečnost a stabilitu v oblasti. **PřP však neznamena ze strany aliance poskytnutí bezpečnostních záruk** členským státům, protože ta se jím **zavázala pouze ke konzultacím** v případě, že se účastník stát bude cítit ohrožen. To se ostatně projevilo i v jistém zklamání a rozčarování představitelů států střední a východní Evropy se kterým se setkal B. Clinton na své cestě v roce 1994, protože přece jen očekávali něco víc. K programu PřP se podpisem rámcového dokumentu připojilo ke konci roku 1994 23 zemí. Problémy financování byly vyřešeny tak, že **každá členská země ponese své vlastní náklady sama**. Příspěvek zvenčí je možný pouze v případě ekonomicky nejslabších členů. Cíle PřP jsou stanoveny takto:

- 1) Dosažení průhlednosti procesů obranného plánování.
- 2) Zajištění demokratické kontroly a civilního řízení ozbrojených sil.
- 3) Posilování schopnosti členských států přispět k mezinárodní bezpečnosti v operacích pod pravomocí OSN nebo KBSE (OBSE).
- 4) Rozvíjení schopností zúčastněných států spolupracovat se strukturami NATO.

Program PřP se vyznačuje značnou flexibilitou a záleží v podstatě na každé zemi, jakým způsobem si svůj individuální program upraví vzhledem k záměrům v zahraničně

politické oblasti. Poněkud specifické se ukázalo zapojení Ruska do PfP. Rusko vstoupilo do Partnerství v červnu 1994 a předpokládalo se, že jeho program bude natolik rozsáhlý, aby odpovídal významu této země v systému mezinárodních vztahů. Ve skutečnosti je však **zapojení Ruska velký oříšek pro obě zúčastněné strany a vztahy v této oblasti spíše stagnují.**

Výsledky PfP můžeme hodnotit z různých úhlů pohledu. Na určitou dobu odvedlo sílí tlak na rozšíření NATO jiným směrem a poskytlo čas na prostudování různých modelů tohoto kroku. Ne nevýznamným faktorem je i skutečnost, že ukázalo dobrou vůli aliance pomáhat při řešení problémů transformujících se zemí a poskytlo o nich informace potřebné pro načasování budoucích kroků.

Souběžně s rozvojem PfP řešily členské státy aliance problém budoucího rozšíření. Dospěly nakonec k závěru, že otázkou současnosti již není zda NATO rozšířit na východ, ale pouze kdy to učinit a jak vyřešit vzájemný vztah s Ruskem. Vyústěním tohoto procesu bylo zpracování Studie NATO o rozšíření.

Studie NATO o rozšíření

Studii o rozšiřování NATO byla iniciována ze strany ministrů zahraničních věcí členských států aliance v průběhu prosince 1994. Předání partnerským zemím se uskutečnilo ve druhé polovině roku 1995.

Studie se zabývá **celou řadou problémů, jež souvisí s dalším růstem aliance**. Je konkrétním výsledkem výše naznačeného názorového posunu členských států NATO v otázce dalšího rozšiřování aliance. Z hlediska primárního zájmu zahraniční politiky části států střední a východní Evropy, které považují členství v alianci za svůj základní cíl, jsou pro ně důležité zejména pasáže definující předpoklady nezbytné pro vyzvání k přistoupení. Pokud celý problém poněkud zjednodušíme, můžeme za ně považovat:

- 1) Vybudování stabilního demokratického politického systému, který bude naplňovat ty společně sdílené hodnoty, ke kterým se aliance hlásí.
- 2) Zajištění demokratické kontroly a civilního řízení ozbrojených sil.
- 3) Ochotu obyvatelstva hájit společně sdílené hodnoty a jeho podporu pro začlenění země do aliance.
- 4) Kladný vztah obyvatel příslušné země ke vlastní armádě.
- 5) Schopnost země zajistit si jistou míru bezpečnosti vlastními prostředky.
- 6) Zajištění schopnosti nových členů působit se strukturami aliance.
- 7) Vyřešení všech neshod se svými sousedy.

Po Studii o rozšíření následovala v **průběhu roku 1996 etapa individuálního dialogu** s kandidáty na nové členy. Jednalo se sice především o vyplnění času v období, kdy z důvodu prezidentských voleb v Rusku i USA nebylo možné dospět k zásadnímu rozhodnutí. Přesto ovšem nelze její přínos zlehčovat, jelikož **přispěla k vyjasnění vzájemných stanovisek všech zainteresovaných stran a získání informací pro členské země NATO o potencionálních členech**.

Před rozšířením považovala aliance za nezbytně nutné vyřešit problémy související se záporným postojem Ruska k posunu jejích hranic blíže svému teritoriu. Přesto, že tato velmoc nedisponuje právem veta, jsou její zájmy částí členů NATO zohledňovány, protože bezpečnostní situace v Evropě je přímo úměrná kvalitě vztahů aliance s Ruskem.

Výsledkem této politiky byl podpis Ustavujícího aktu o vzájemných vztazích a bezpečnosti mezi Ruskou federací a NATO v Paříži 27.5. 1997. Vznikla jím **Stálá konzultační rada mezi NATO a Ruskem umožňující vzájemnou spolupráci při hledání bezpečnosti pro Evropu**. O něco později vzniklo i podobné konzultační fórum mezi NATO a Ukrajinou.

Madridský summit NATO

Vrcholná schůzka členských států NATO v Madridu ve dnech 7. - 9. července 1997 řešila celou škálu problémů spojených s reformou aliance v souvislosti s novým strategickým prostředím v Evropě. Patří mezi ně zejména:

- 1) Návrat Francie a Španělska do vojenských struktur NATO.
- 2) Organizační reforma aliance.
- 3) Posilování evropského pilíře NATO.
- 4) Rozšíření aliance o země střední a východní Evropy.

Na jednání se zejména projevil dlouhodobé **rozpory mezi zájmy USA a Francie**, což jeho výsledky poznamenalo. Přesto se **aliance v Prohlášení o euroatlantické bezpečnosti vyslovila pro zahájení jednání o přistoupení s Polskem, Maďarskem a Českou republikou, rozvíjení vztahů s Ruskem a podpoře procesu odzbrojení ve světě**. Problémy související s organizační reformou NATO a posilováním vlivu Evropy ovšem nebyly zcela vyřešeny.

Pro vyzvané země střední Evropy ovšem začal velmi složitý proces vyjednávání podmínek za kterých se k alianci připojí, při kterém je nutná ratifikace dojednaných dokumentů parlamenty všech dosavadních členských států NATO.

7.4. Západoevropská unie

Západoevropská unie (ZEU) navazuje na Bruselskou smlouvu z roku 1948 a neúspěšné Evropské obranné společenství z roku 1952 (záporný postoj Francie). **Vznikla roku 1954** za přispění Francie, Velké Británie, Itálie, SRN, Belgie, Nizozemí a Lucemburska. Z hlediska určení ZEU je důležitý zejména článek 5, dle kterého se členské státy **automaticky zavazují k použití ozbrojené síly** v případě napadení některého z nich. Přestože vznikly i některé společné orgány, úkoly této organizace plnila v době trvání studené války zejména Severoatlantická aliance a role ZEU více méně stagnovala. K jistému oživení došlo až v polovině osmdesátých let po diskusích o zvyšování odpovědnosti států západní Evropy za svou bezpečnost. V této souvislosti se roku 1988 zařadilo mezi členy i Portugalsko a Španělsko. V dalších jednáních po podpisu Smlouvy o Evropské unii mezi EU a NATO se ukázalo jako nezbytné vyjasnit vzájemné vztahy. Bylo dosaženo shody v tom smyslu, že je **nezbytné postupně budovat ZEU jako obrannou složku EU** a v neposlední řadě i v tom, že je nutné posilovat tento evropský pilíř NATO a podíl států západní Evropy na činnosti aliance. Významnou událostí při profilaci dalšího vývoje ZEU byla zejména **Petersbergská deklarace ministrů zahraničních věcí a obrany států ZEU z června 1992**. Dokument vyzývá členské státy, aby v rámci posilování její role vyčlenily pro společnou potřebu vojenské jednotky a řeší i otázky související s dalším rozšířením. Další úkoly ZEU definuje dokument následovně:

- 1) Účastnit se na akcích v rámci předcházení konfliktům ve spolupráci s KBSE a RB OSN.
- 2) Přispívat k rozvoji transatlantických vztahů.
- 3) Rozvíjet vlastní operační plánování a operační schopnosti.

4) Vybudovat těsnější vztahy s dalšími státy Evropy s perspektivou dalšího rozšíření ZEU.

Důležitým **problémem všech integračních seskupení západní Evropy se v první polovině 90. let jeví začlenění transformujících se zemí střední a východní Evropy**. ZEU našla řešení v podobě takzvaného **Konzultačního fóra**, jež se poprvé sešlo v říjnu 1992 za účasti Bulharska, Rumunska, Československa, Maďarska, Polska, Estonska, Lotyšska a Litvy. **Tyto země tím ovšem nezískaly od ZEU bezpečnostní záruky**. V rámci posilování role ZEU jako evropského pilíře NATO bylo nutno vyřešit i problémy související s faktem, že ne všechny členské státy EU jsou i členy ZEU. Proto bylo na schůzce ministrů zahraničních věcí v Římě 20.11. 1992 vyzváno Řecko k přičlenění k ZEU. Jiné státy (Dánsko a Irsko) získaly jako řádní členové EU statut pozorovatele a Island, Norsko a Turecko statut mimořádných členů, jelikož jmenované státy nejsou členy EU. Od 1.1. 1995 se pozorovateli stalo i Rakousko, Finsko a Švédsko, protože k tomuto datu uvedené země přistoupily EU. Státy sdružené v Konzultačním fóru obdržely statut přidružených partnerů na základě Kirchsbergské deklarace Rady ministrů ZEU z 9.5. 1994. Tuto formu však nelze zaměňovat se statutem Islandu, Norska a Turecka. **Hlavní otázkou intenzivně diskutovanou v pol. 90. let je, jakým způsobem budou upraveny vztahy mezi NATO a ZEU z hlediska koncipování Evropské bezpečnostní a obranné identity (Security and Defence Identity)**.

V současnosti můžeme po relativně bouřlivých změnách uvnitř ZEU rozlišovat čtyři formy zapojení:

1) Členové.

Jedná se o Velkou Británii, Francii, Nizozemí, Belgie, Lucembursko, Německo, Itálii, Španělsko, Portugalsko a Řecko kteří jsou zároveň členy NATO a EU.

2) Přidružení členové.

Členské státy Severoatlantické aliance bez souběžného členství v EU (Island, Norsko a Turecko).

3) Pozorovatelé.

Členové EU nebo NATO, kteří s výjimkou Dánska převážně z důvodů své tradiční neutrality nechtějí být členy vojenské organizace. Jedná se o Rakousko, Finsko, Švédsko, Irsko a již zmíněné Dánsko.

4) Přidružení partneři.

Státy bez členství v NATO i EU (Bulharsko, Rumunsko, ČR, SR, Slovinsko, Maďarsko, Polsko, Estonsko, Lotyšsko a Litva).

Pro chod každé organizace je mimořádně důležité jakými disponuje institucemi a o jaké orgány se může opřít. Z hlediska institucionální struktury ZEU můžeme za nejdůležitější považovat: **Radu ministrů, Stálou radu, a Parlamentní shromáždění.**

Nejvyšším orgánem ZEU je Rada ministrů, jež se schází na úrovni ministrů obrany nebo ministrů zahraničních věcí minimálně dvakrát ročně. Jejím nejdůležitějším úkolem je **projednat všechny otázky související s budováním jednotné evropské bezpečnostní a obranné politiky.** Prakticky se Rada může sejít k řešení jakékoli otázky, kterou alespoň jeden ze signatářů považuje za riziko pro stabilitu v našem regionu. V rozhodovacím mechanismu je vyžadován **souhlas všech členských států**, což umožňuje malým státům obhajobu jejich národních zájmů, které musí být do jisté míry respektovány i evropskými velmocemi.

Kromě Rady existuje v institucionální struktuře ZEU i takzvaná Stálá rada. Jejím úkolem je koordinovat aktivity ZEU a rozpracovávat závěry vyslovené Radou ministrů. Státy

vysílají do Stálé rady své zástupce, kteří požívají práv a povinností velvyslanců. Jmenování delegáti nadále jednají jménem ZEU. V čele Stálé rady stojí generální tajemník.

Pro schůzky **zástupců národních parlamentů** členských států je určeno **Parlamentní shromáždění ZEU**. Mohou se zde projednávat všechny otázky, jež souvisí s bezpečností a obranou členských států. Orgán se může obracet na Radu ministrů s **doporučeními** ke krokům směřujícím k zajištění stabilního bezpečnostního prostředí v Evropě. Parlamentní shromáždění nedisponuje pravomocí ukládat úkoly Radě ministrů a jeho hlavní význam spočívá v konzultacích k bezpečnostním otázkám.

7.5. Evropská unie

Formování Evropské unie (EU) začalo po ukončení druhé světové války. Evropa (západní Evropa) si kladla zejména otázku, **jak zabezpečit demokracii** před riziky plynoucími z posilování pozic SSSR v tehdejší poválečné Evropě. Vzhledem k historickým zkušenostem hrála v jejich rozhodování jistou roli i obava z budoucího vývoje Německa. Výsledným řešením bezpečnostních otázek se ukázalo založení Severoatlantické aliance (NATO) v roce 1949.

Druhým problémem bylo **zajištění potřebné stability a ekonomického růstu**. Stále silněji se počínají ozývat návrhy požadující k tomuto účelu vytvoření jakýchsi Spojených států evropských, jak se například vyjádřil v roce 1946 i W. Churchill. Obdobné snahy narážely logicky na odpor obhájců suverenity jednotlivých evropských států. Tento postoj zastával zejména Ch. de Gaulle. Záhy se počínají formovat dvě možné strategie dosažení jednotné Evropy. První je spjata zejména se jménem italského politika A. Spinelliho, jenž usiloval o svolání ústavodárného shromáždění a vypracování evropské ústavy. Druhou cestu navrhol J. Monnet a spočívala v postupných krocích směrem k evropské federaci. Jeho strategie se ve světle historie ukázala jako schůdnější.

Evropské společenství uhlí a oceli

Prvním významným krokem v evropském integračním procesu byl vznik **Evropského společenství uhlí a oceli (ESUO) založeného na myšlence společného orgánu sloužícího k regulaci a kontrole produkce uhelného a ocelářského průmyslu v rozhodujících zemích západního světa**. Idea nalézala silou podporu zejména ve Francii, zejména vzhledem k jejímu zájmu na kontrole obnovovaného těžkého průmyslu v Německu. Proto v roce 1950 vystoupil ministr zahraničních věcí Francie **R. Schuman** s plánem na vytvoření takzvané ESUO. I Německo vedené K. Adenauerem mělo zájem na integraci do struktur demokratického světa z důvodů čistě ekonomických, ale i politických, kdy se snažilo o rozptýlení historicky oprávněných obav sousedů z recidivy německého totalitarismu. Proto **v roce 1952 nic nebránilo vzniku organizace, která získala kontrolu nad těžkým průmyslem v SRN, Francii, Belgii, Nizozemí, Lucembursku a Itálii**. Přizvána byla též Velká Británie, ovšem ta nabídku neakceptovala. Monnetova strategie, sledující vznik společných orgánů a institucí a postupné rozšiřování jejich kompetencí, zaznamenala první výrazný úspěch.

Pokus o Evropské obranné společenství

Vzhledem ke stále se zostřující mezinárodní situaci výrazně ohrožující bezpečnost států západní Evropy navrhoval J. Monnet spojit obranné potenciály států ESUO do Evropského obranného společenství. Smlouva o jeho založení byla podepsána v roce 1952. Vzhledem k nutnosti výrazně omezit státní suverenitu členských zemí v případě uskutečnění tohoto plánu narazil projekt na silný odpor Francie. Je zajímavé, že ve vnitřní politice země se společně proti němu postavila jak pravice reprezentovaná gaullisty tak též komunistická levice. Jelikož se členské státy domnívaly, že po odstoupení Francie (návrh neprošel v parlamentu) by v obranné alianci dominovalo Německo, nedošlo k její realizaci.

Římské smlouvy

Palčivým problémem, s nímž se státy Evropy potýkaly v 50. letech, bylo zajištění zásobování energií. K jeho řešení sloužil projekt **Evropského atomového společenství (Euroatom)**. Druhý plán spočíval ve vytvoření společného trhu na podporu ekonomického růstu, s nímž přišly státy Beneluxu. Oběma projekty se nakonec po dlouhých peripetiích zabývala konference šesti zemí ESUO v Messině v červnu 1955. Na ní se členské státy dohodly na vytvoření dvou organizací. V **březnu 1957 podepsaly smlouvy o vytvoření Evropského atomového společenství a Evropského hospodářského společenství (EHS)**, které vstoupily v **platnost počátkem roku 1958**. Z hlediska terminologického je třeba brát v úvahu, že **pokud hovoříme o Evropských společenstvích (ES) máme na mysli EHS, ESUO a Euroatom**.

Hlavní cíl ES spočíval ve vytvoření celní unie a nastoupení dlouhodobého procesu, na jehož konci by vznikl **společný trh bez vnitřních bariér**, což by umožnilo překonáním omezených možností národních trhů lepší rozvoj ekonomik a růst životní úrovně v členských státech. Předpokládal **realizaci řady společných politik, z nichž se jako nejproblematictější ukázala zemědělská**. Z hlediska dalšího postupu integrace se jako mimořádně důležité jeví vytvoření společných orgánů: **Komise, Rady ministrů, Evropského parlamentu a Evropského soudního dvora**.

Pro další vývoj integračního procesu sehrál nejdůležitější roli **vztah mezi Německem a Francií**. Německu proces integrace umožnil definitivní zařazení do společnosti demokratických států Evropy, rozptýlil obavy sousedů vyplývající z viny Německa na dvou nejničivějších světových konfliktech a přispěl i k jeho nebývalému ekonomickému rozmachu. Francie získala nepřímou kontrolu svého, z hlediska historie posledních desetiletí, nejnebezpečnějšího rivala a odbyt pro zemědělskou produkci.

Vznik Evropského sdružení volného obchodu

Vůči zformování v jistém ohledu exkluzivního hospodářského klubu měla výhrady zejména **Velká Británie usilující o vytvoření zóny volného obchodu**, na níž by se podílely i ostatní státy Evropy. Jejím cílem nebylo vytvoření pevného seskupení s podobnými pravomocemi jako EHS či Euroatom, které by do jisté (stále větší) míry omezovalo suverenitu členských států. Nezájem Velké Británie o tento typ integrace byl podpořen i jejími silnými vazbami na USA a někdejší koloniální impérium, se kterým uskutečňovala podstatnou část svého zahraničního obchodu. Výsledkem jejích snah bylo v květnu **1960 založení Evropského sdružení volného obchodu (ESVO) za spoluúčasti Velké Británie, Švédska, Dánska, Norska, Rakouska, Švýcarska a Portugalska**. Sdružení však v průběhu desetiletí postupně ztrácelo na významu v souvislosti s přistupováním členů k Evropským společenstvím.

Evropská společenství v šedesátých letech

Pro vývoj společenství měly v šedesátých letech zásadní význam tři kroky. **Jednak se již v roce 1962 podařilo dosáhnout dohody o vytvoření společného trhu v oblasti zemědělství**. Vznikl tím jeden z nejvíce organizovaných trhů ve světovém měřítku, na který není vůbec jednoduché z nečlenských zemí proniknout. Cílem mechanismu společné zemědělské politiky bylo a je zajistit **srovnatelné podmínky pro zemědělce v jinak značně rozdílných národních ekonomikách členských států a v neposlední řadě dosáhnout soběstačnosti v zemědělských komoditách**. Tyto cíle se **naplňovaly za neustálého růstu přebytků zemědělské produkce**, což však bylo spojeno se soustavným zvětšováním nákladů na společnou zemědělskou politiku, které dosahovaly až 70% celkových výdajů. Zde můžeme hledat hlavní zdroj **tlaku na reformu** společné zemědělské politiky, jež částečně proběhla na přelomu 80. a 90. let prostřednictvím **přízpůsobování garantovaných cen cenám výrobním, tlakem na omezování produkce a důrazem na snížení intenzity výroby**. Problémy z ní vyplývající se podařilo utlumit, avšak k jejich definitivnímu vyřešení je třeba

radikálnějšího zásahu k němuž zatím není dostatečná politická vůle a vzhledem k silnému vlivu zemědělských zájmových skupin ani prostor.

Další faktor který nesmírně ovlivnil postup integrace je takzvaný **Lucemburský kompromis**. V polovině 60. let se totiž dostala na pořad dne otázka financování EHS ze zdrojů nezávislých na rozpočtech členských států a kontrolovaných parlamentním orgánem ruku v ruce s posilováním většinového principu při hlasování v orgánech společenství. Proti tomu však protestovala zejména Francie, odmítající širší prosazení většinového hlasování ve společných institucích na úkor dosavadní jednomyslnosti, kvůli obavě z omezení suverenity členských států. Francouzský postup úzce souvisí s tehdy prosazovanou politikou mohutné a silné Francie, což se v roce 1966 projevilo i vystoupením z vojenských struktur NATO. **Lucemburský kompromis spočívá v uplatnění principu, že o otázce, kterou některý z členských států prohlásí za svůj životní zájem, je nutné jednomyslné hlasování v orgánech společenství.**

Významné bylo v roce 1965 (rok podpisu smlouvy) sloučení orgánů ESUO, EHS, a Euroatomu do společné Komise Evropských společenství a Rady ministrů. Tento krok však neznamenal ztrátu právní samostatnosti výše uvedených organizací. V roce 1968 se podařilo završit celní unii s průmyslovými výrobky, čímž byla odstraněna cla mezi členskými státy a vůči nečlenským zemím se začal uplatňovat jednotný celní tarif.

Nové instituce a měnová spolupráce.

Úspěchy minulého desetiletí podnítily další státy v touze připojit se k integračnímu procesu. Proto **Velká Británie, Dánsko, Norsko a Irsko měly zájem na svém připojení a již v roce 1967 podaly v tomto smyslu přihlášky**. Přestože jednání narážela na jistý odpor Francie, byly výše jmenované státy **v roce 1973 přijaty** za plnoprávné členy. **Vyjimku představovalo Norsko**, kde lidové referendum nakonec rozhodlo o nezařazení Norska do evropského integračního procesu.

V roce **1974 došlo k rozšíření institucionální základny společenství**, protože se začali na základě rozhodnutí vrcholné schůzky ES v Paříži pravidelně scházet předsedové vlád členských států na schůzkách, pro něž se ustálil název **Evropská rada**.

Významného pokroku bylo na konci sedmdesátých let dosaženo z iniciativy Německa a Francie na poli mezinárodním měnové spolupráce. Přestože první pokus o měnový systém založený na stabilitě směnných kursů se v první polovině sedmdesátých let nedočkal realizace, podařilo se na stejném principu v roce 1979 prosadit Evropský měnový systém. Musel se však obejít bez Velké Británie. Později na něj navázalo vytvoření společné zúčtovací jednotky ECU. V tomto období zahájila ES další jednání o rozšíření s Řeckem, Španělskem a Portugalskem.

Osmdesátá léta a urychlení integrace

Pro období 80. let je charakteristické další rozšíření ES, jelikož se **v roce 1981 členem stává Řecko a v roce 1986 Portugalsko společně se Španělskem**. Neméně významné a možná významnější jsou však snahy o urychlení a reformu stagnujícího integračního procesu. V této souvislosti vystupuje v roce 1981 s významnou iniciativou SRN a Itálie. Někdy je nazývána jako Genscherův-Colombův plán. Významný je zejména z důvodu, že prosazuje ideu posílení politických vazeb a politického sjednocení. Nestal se ovšem oficiálním dokumentem ES. Některé jeho myšlenky převzalo v roce 1983 Slavnostní prohlášení o Evropské unii, které projevilo zájem na urychlení integrace. Zásadním reformním dokumentem se stal **Jednotný evropský akt podepsaný v Lucemburku v únoru 1986**. Členské státy jím deklarovaly politickou vůli učinit vše pro završení jednotného vnitřního trhu bez překážek a bariér do konce roku 1992 v podobě „oblasti bez vnitřních hranic, ve které bude zajištěn volný pohyb zboží osob, služeb a kapitálu ...“. Z hlediska dalšího vývoje integračního procesu bylo mimořádně významné, že došlo k vymezení nových oblastí společného zájmu. Patří mezi ně například ekologie, výzkum a technologická politika, koordinace zahraniční a bezpečnostní politiky, či některé aspekty ekonomické bezpečnosti. V institucionálním uspořádání se na jeho základě staly součástí Evropských společenství

Evropská rada (ER) a Evropská politická spolupráce (EPS), z nichž si zejména ER získala nemalý vliv. Dospělo se ke shodě i v otázce dalšího posilování většinového principu při rozhodování v orgánech ES na úkor dosavadní jednomyslnosti.

Evropská společenství stála v polovině 80. let před řadou významných úkolů. Důležité bylo zejména reformovat některé aktivity, jejichž dosavadní pokračování již nevyhovovalo změněným podmínkám a tempu integračního procesu. **Reformy se zaměřily na oblast společné zemědělské politiky stravující stále více finančních prostředků, na posílení strukturálních fondů zaměřených na podporu chudších zemí ES a v neposlední řadě i na reformu financování,** protože vzhledem k rozšíření kompetencí porostou i výdaje společenství.

Maastrichtská smlouva a další rozšíření

Dalším významným krokem na cestě k Evropské unii bylo **jednání Evropské rady v Maastrichtu 9. a 10. prosince 1991, která schválila Smlouvu o Evropské unii,** na což navazoval její podpis v únoru 1992. Ratifikace členskými státy ukončená k 1.11. 1993 znamenala významný posun směrem k federální unii evropských zemí. Proces ratifikace se ovšem neobešel bez četných zdržení a průtahů způsobených zejména problémy v Dánsku a Velké Británii. V některých zemích (SRN) se ukázalo nezbytné přezkoumat znění smlouvy ústavními soudy.

Smlouva o EU provedla změny v několika oblastech. **Kodifikovala běžně užívaný název Evropská unie (EU), vytvořila rámec pro spolupráci v justici a policejním aparátu, obsahuje ustanovení o společné zahraniční a bezpečnostní politice a zabývá se i předpisy určenými pro oblast sociální politiky.**

Cíle EU můžeme charakterizovat zhruba následovně:

- 1) Vytvoření Hospodářské a měnové unie s konečným cílem jednotné měny.
- 2) Zachování a budování evropské identity na mezinárodní úrovni prostřednictvím společné zahraniční a bezpečnostní politiky.

- 3) Zavedení občanství EU.
- 4) Rozvoj těsné spolupráce v oblasti justice a vnitřních záležitostí.
- 5) Realizaci opatření umožňujících zvýšit účinnost mechanismů a orgánů Společenství.

Evropská unie se při své činnosti řídí **principem subsidiarity**. V praxi to znamená, že se o příslušném problému rozhoduje na nejnižší možné úrovni, na které je rozhodnutí možné a efektivní. Společenství proto řeší pouze úkoly, jež může vyřešit lépe než členské státy nebo jejich součásti. Subsidiární princip však nemůže podporovat vývoj směřující proti integračnímu procesu. Nesmí proto zpochybňovat oprávnění EU vyplývající ze smlouvy a jejího výkladu Evropským soudním dvorem.

Poslední rozšíření EU proběhlo v roce 1995 kdy se mezi členské státy přiřadilo Finsko, Rakousko a Švédsko. Úspěchem skončila i jednání o zapojení Norska. Zde se však tento závažný krok neseťkal s potřebnou podporou veřejnosti, která jej v lidovém referendu 27. a 28.11. 1994 nadpoloviční většinou odmítla.

Evropskou unii tvoří v současnosti tři pilíře. Prvním jsou Evropská společenství (EHS, ESUO, Euroatom), druhý se týká spolupráce v oblasti občanského a trestního práva a třetím, smlouvou nově vytvořeným, je společná zahraniční a bezpečnostní politika jež v současné době prochází procesem svého konstituování. Smlouva o EU prohlásila za její integrální součást Západoevropskou unii (ZEU), avšak praktické naplnění tohoto cíle se teprve hledá a ZEU dosud působí jako samostatná organizace.

Orgány Evropské unie.

Institucionální struktura Evropské unie se opírá především (orgánů je podstatně víc) o **Evropský parlament, Radu ministrů, Komisi Evropských společenství, Evropskou radu a Soudní dvůr.**

- 1) Evropský parlament.

Celému procesu integrace bývá někdy vyčítán takzvaný demokratický deficit. Jeho klasickým případem je role Evropského parlamentu v institucionální struktuře EU. Tento orgán tvoří nedílnou součást institucionální struktury ES(EU) od samého počátku integrace. Deficit demokracie se v něm projevoval zejména tím, že až od roku 1979 získávají jeho poslanci legitimitu prostřednictvím všeobecných přímých voleb na pětileté období. Počet poslanců z jednotlivých států je závislý na počtu obyvatel. Demokratický deficit v jeho případě spočívá i v silně omezených kompetencích. Do zákonodárného procesu je zapojen tím, že se **podílí na rozpracování zákonodárných aktů ve spolupráci s Komisí**, avšak nepřísluší mu výlučná zákonodárná pravomoc, jak je obvyklé v demokratických státech. Parlament **schvaluje mezinárodní dohody a na jeho souhlas je vázáno i další rozšíření EU**. Jistý **vliv má i při schvalování rozpočtu**. Může sestavit vyšetřovací komisi. Nejsilnější kontrolní pravomoc spočívá v tom, že **může dvoutřetinovou většinou donutit Komisi k rezignaci**, což se ovšem zatím ještě nestalo. Maastrichtskou smlouvou nově získal pravomoc schvalovat jmenování komise a dohlížet na způsob, kterým Komise realizuje rozpočet společenství. Z naší analýzy proto vyplývá, že jeho **kompetence a role v rozhodovacích mechanismech ještě ani zdaleka nedosahují úrovně parlamentních orgánů v demokratických politických systémech, i když postupně sílí**.

2) Rada ministrů.

Svým způsobem **nejvyšším rozhodovacím orgánem EU** (alespoň de jure) je **Rada ministrů**. Dle projednávané tematiky se zasedání Rady účastní příslušní ministři, kteří na její půdě hájí zájmy svých států. Rada zajišťuje **koordinaci obecných hospodářských politik, má hlavní rozhodovací kompetence a uděluje Komisi EU oprávnění k realizaci stanovených pravidel**. Maastrichtská smlouva nově zavedla princip, kterým může Parlament absolutní většinou zamítnout opatření schválené Radou a navrhnout vlastní změny. V případě nesouhlasu Rady je sestaven dohádovací výbor.

3) Komise.

Praktická realizace rozhodnutí orgánů EU je úkolem Komise EU. Komise podává doporučení a stanoviska k otázkám jež jsou předmětem smlouvy o EU, má vlastní rozhodovací kompetence v různých oblastech (uhlí a ocel, dodržování pravidel hospodářské soutěže, bezpečnost jaderných elektráren atd.), podílí se na tvorbě rozhodnutí dalších orgánů a vykonává pravomoci udělené Radou. Zatímco na půdě Rady hájí členské státy své zájmy, **Komise je orgánem, který sleduje primárně prospěch EU jako celku.** Komisaři jsou jmenováni členskými státy na pětileté období.

4) Soudní dvůr.

Úkolem Soudního dvora EU je uplatňovat právo EU ve všech členských státech. Soudní dvůr nemůže zasahovat do vnitřního právního řádu členských zemí. Jeho nálezy zavazují Komisi, vlády jednotlivých zemí, firmy a jednotlivce. V případě, že se rozhodnutím Soudního dvora uvedené instituce nepodřídí, má právo jim udělit pokutu.

5) Evropská rada.

Evropská rada je nejmladším z klíčových orgánů EU. Ustavena sice byla roku 1974, ale právního ukotvení v institucionální struktuře ES se jí dostalo až Jednotným evropským aktem (1986). **Členy Evropské rady jsou nejvyšší představitelé členských států a proto se tento orgán stal fakticky nejvlivnějším ze všech společných institucí. Jeho hlavním úkolem je připravovat strategická rozhodnutí týkající se celé EU.**

7.6. Rada Evropy

Rada Evropy (RE) **vznikla 5.5. 1949.** Za svůj hlavní cíl považuje **napomáhat dodržování lidských práv, rozvoji demokracie v Evropě a podporu evropské politické integrace.** V tom smyslu působí i její orgány, Výbor ministrů a Parlamentního shromáždění o 239 členech. Její role je spíše v projednávání otázek obecnějšího rázu souvisejících s

obhajobou a prosazováním společných ideálů a společně sdílených hodnot. Přesto Rada Evropy v 90. letech přispěla k procesu ekonomické a politické transformaci států střední a východní Evropy.

V současnosti má **35 členských států**. Protože se nejedná o organizaci poskytující jakékoli bezpečnostní záruky, bylo včlenění transformujících se zemí značně jednodušší než u jiných struktur. Prvním členem z bývalých socialistických zemí se stalo Maďarsko v roce 1990, ČSFR a Polsko v roce 1991, Bulharsko v 1992, Estonsko, Litva, Slovensko, Slovinsko, ČR a Rumunsko v roce 1993, potom následoval roku 1994 vstup malé země v Pyrenejích, Andory a roku 1995 se přičlenil i poslední z trojlístku pobaltských zemí, Lotyšsko. **Poslední nezačleněná velmoc v Evropě, Rusko**, i přes obstrukce poslanců některých transformujících se států (mimo jiné i ČR) zdůvodňovaných porušováním lidských práv v souvislosti s válkou v Čečensku, získala **členství v roce 1996**.

Aktivita RE ve výše uvedených oblastech jsou poměrně rozsáhlé, o čemž svědčí například více než 150 mezivládních dohod a úmluv na nichž nějakým způsobem participovala. Nejvýznamnější z nich je pravděpodobně **Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod**.

Kontrolní otázky

Na základě jakých kritérií můžeme rozdělit mezinárodní organizace?

Charakterizujte náplň činnosti hlavních institucí OSN.

Co charakterizuje postavení zemí v NATO, které disponují takzvanými zvláštními statuty?

Analyzujte proces přijímání rozhodnutí v organizační struktuře NATO.

V čem spočívá význam Studie NATO o rozšíření?

Charakterizuj Závěrečný akt z Helsinek.

Může OBSE zajistit kolektivní bezpečnost v Evropě?

Vysvětlete roli EU a ZEU při budování koncepce Evropské bezpečnostní a obranné identity.

Charakterizujte institucionální strukturu EU.

V čem spočívá takzvaný Lucemburský kompromis.

Charakterizuj Maastrichtskou smlouvu.

Rozšiřující studijní literatura

Kolektiv Katedry sociálních věd VA Brno.: *Bezpečnost a bezpečnostní politika*, Brno 1996.

(S - 3037)

Matějka, D.: *Česká republika a NATO*, Praha 1996.

Pinder, J.: *Evropské společenství*, Praha 1994.

Příručka NATO, Brusel 1995.

Základní údaje o OSN, New York 1992.

8. Vybrané problémy vojensko civilních vztahů

Úkol analyzovat vojensko civilní vztahy je nesporně zajímavý a nejen z důvodu, že není ani zdaleka jednoduchý. Jeho složitost spočívá především v nutnosti více než jindy v uplatnit politologické analýze metody široké škály společenských věd, zejména sociologie, psychologie, právní vědy a historie. Jak je pro politologii typické, neexistuje ani při analýze vztahu armáda - společnost jeden jediný správný teoretický model a proto není snadné se v bezbřehé spleti teorií orientovat. O výzkum problémů spojených s postavením armády ve společnosti se pravděpodobně nejvíce zasloužili **S. P. Huntington, M. Janowitz a Ch. Moskos**.

8.1. Charakteristika armády

Armáda je nejlépe organizovanou, vycvičenou, vyzbrojenou skupinou ve státě primárně určenou k uplatňování státem organizovaného násilí. Není však jediná, jelikož je **součástí ozbrojených sil**, kam patří ve většině států ještě policie a některé další složky (pohraniční stráž, pohraniční policie).

Historická geneze armády

Historie armád je těsně spjata se vznikem prvních státních útvarů. V dřívějších stádiích vývoje lidstva můžeme stěží hovořit o armádě, jako organizované skupině lidí sloužící státní moci. Proto i první armády vznikají v prvních státních útvarech na Zemi, Mezopotámii, Egyptu a Číně, někdy kolem roku 3000 př. n. l.

Armády mají za sebou poměrně pohnutou historii. Prošly složitým vývojem ve starověku a zásadním předělem ve středověku, kdy fungují v podstatě jako družiny šlechticů a panovníka bez pevné organizační struktury, nedílné velitelské pravomoci, železné kázně a byrokratické soustavy pravidel.

Moderní armády současnosti vznikají, na konci středověku, jako nástroje státní moci. Od středověkých armád se odlišují jistými typickými organizačními rysy. Můžeme za ně považovat především přísné **hierarchické členění, centralizaci v jednotný celek, donucovací princip a převahu úřední autority nad osobní.** Z hlediska těchto tezí můžeme s jistou mírou nadsázky tvrdit, že prvními moderními armádami byla husitská polní vojska. Vzhledem k těmto poznatkům je velmi hojně uplatňován na armádní organismus model byrokracie.

Charakter armády jako organizace

V naší další analýze si budeme všimnout právě typických organizačních prvků armády, které jsou považovány za znaky byrokracie. **Pohled současné sociologie a politologie na byrokracii** je v podstatě zformován německým sociologem, který také významně ovlivnil vědu o politice, **M. Weberem.**

Za hlavní znaky jeho pojetí byrokracie můžeme považovat:

- 1) Regulaci autority a pravomoci úředníků prostřednictvím neosobních pravidel sledujících přednostně úřední zájem.
- 2) Základním předpokladem pro výkon jakékoli funkce v organizaci je znalost těchto pravidel, protože přesně vymezují kompetence, pravidla, služební hierarchii a postup.
- 3) Dozor, vedení a kontrola vyšších instancí nad nižšími.
- 4) Vlastní dokumentace organizace, nejčastěji v psané formě.

Není třeba pochybovat o skutečnosti, že všechny tyto prvky jsou v současných armádách různou intenzitou přítomné. Americký **politolog E. Goffman** **razí pro označení armád pojem totální instituce** se záměrem vyjádřit stav, že v nich vede větší počet relativně obdobně postavených jedinců po určitý časový okamžik uzavřený a zejména formálními pravidly přesně regulovaný život.

Armáda bývá někdy označována za cizí prvek v životě společnosti, zejména demokratické. Argumentuje se tím, že se jedná o hierarchickou, centralizovanou a byrokratickou instituci, ve které se o rozhodnutích nehlasuje a jež je z těchto příčin s demokracií neslučitelná.

Rozdíly mezi armádními a civilními strukturami objektivně existují a budou s největší pravděpodobností přetrvávat i v budoucnosti. Někdy bývá za jejich zdroj považována pouze byrokratická organizační struktura armády, což je přístup značně diskutabilní. V demokracii se totiž byrokratické prvky běžně vyskytují. Na základě těchto principů je řízena například celá státní správa a řada průmyslových podniků. Proto by bylo nutné vyřadit z demokracie i všechny ostatní byrokratické struktury.

Sama byrokratická struktura armády ještě nevysvětluje její specifické postavení ve společnosti. Je nutné se proto zaměřit na výzkum některých vybraných prvků armádní organizace, například primárního určení armád, převažujícího typu autority, na její sociální základnu, kvalifikaci elit a rozdílech průběhu kariéry, které vykazují odlišnosti od civilních byrokratických struktur.

Armáda má především **mnohem více centralizovanou a hierarchizovanou strukturu řízení než je typické pro civilní organizace**, což se významně projevuje v mnohem větším **důrazu na disciplínu**. Proto jsou také tresty za její narušení mnohem přísnější a tvrdší. Odlišná je i role **autority, jež je založena na dominanci důstojnického sboru**. Ten se vyznačuje i poněkud **odlišnými expertními znalostmi než civilní struktury**, což vyplývá z faktu, že je **cvičen v používání organizovaného násilí**, s čímž se v civilním životě zcela běžně neseťkáváme. Specifický život v armádě podporuje skutečnost, že její příslušníci žijí odděleně od civilní sféry, jelikož většinu svého života tráví v kasárnách. Důstojnický sbor má též vypěstovány **zvláštní etické normy chování** odlišné od norem civilních profesí, jejichž dodržování je striktně vyžadováno. Příkladem může být takzvaný Kodex cti v armádě USA.

Změny v armádních organismech, jež se prosazují na přelomu 50. a 60. let, vyvolávají nové přístupy ve výzkumu armád. Za hlavního průkopníka bývá považován **M. Janowitz**. Dle jeho názoru můžeme v současných armádách pozorovat změnu organizační

autority, která je spíše než na dominanci založená na manipulaci a skupinovém souhlasu. Na základě neustále silícího přísunu civilních technických odborníků do armád a jejich působení převážně v mírovém prostředí také dochází k redukci kvalifikačních rozdílů mezi civilními a armádními elitami, jelikož ty jsou tím nuceny osvojit si poznatky z oblasti managementu, ekonomiky, práva, psychologie, politologie, sociologie a celé řady dalších oborů. V důsledku sociálních pohybů ve společnosti souvisejících se všeobecnou industrializací a demokratizací se také proměňuje náborová základna důstojnického sboru, který je na rozdíl od minulosti získáván ze širších sociálních vrstev a přístup do profesionální elity je více než jindy otevřen pro důstojníky, kteří prošli takzvanou adaptivní kariérou a neabsolvovali v plném rozsahu běžnou životní dráhu důstojníka po ukončení vojenské školy. V neposlední řadě je též typické, že více než v minulosti se u důstojníků objevuje potřeba orientovat se v praktické politice, pročež je žádoucí, aby v ní byli školeni.

Tyto hypotézy vyslovené na základě výzkumů v 60. letech byly podrobeny kritice řadou sociálních vědců a v roce 1975 je podstatně revidoval i Janowitz. Na základě analýzy činnosti americké armády za války ve Vietnamu usoudil, že se projevil značný odpor ke změnám principu vojenské autority, který souvisel zejména se snahou o zavedení větší disciplíny a ceremonismu. Nepotvrdila se jeho hypotéza o přenosu civilní kvalifikace do armádního prostředí. Usoudil, že v důsledku zvyšující se návaznosti vojenských kariér synů a otců dochází k izolaci armádních struktur od společnosti a stále více se prosazuje obsazování vrcholných funkcí důstojníky s konvenční vojenskou kariérou.

Otevřenou otázkou zůstává, do jaké míry se nové trendy v současných armádách prosadily, což souvisí z obecnými problémy sociálních věd při měření relevantních faktorů a jevů. Zajímavé také je, zda je někdy v budoucnu možná úplná konvergence armádních a civilních struktur. Janowitz na tuto otázku odpovídá záporně, jelikož armády si vždy zachovávají prvky tradičních armádních formací v důsledku jejich přípravy na ozbrojený boj a destrukci. **Přesto se ovšem lze oprávněně domnívat, že k jisté konvergenci dochází i v současnosti, i když není tak radikální, jak se původně předpokládalo.**

Problém „apolitičnosti“

Otázka apolitičnosti armády byla a je v našich podmínkách velmi často a z rozdílných pozic diskutována. Průběh této diskuse však naznačuje, že některé aspekty problému co je a co není politické jsou nesprávně chápány. Je proto nejprve nutné vysvětlit si obsah termínu apolitický. Ten je **v obecné rovině chápán tak, že se vylučuje souvislost mezi jevem, jemuž je vlastnost apolitičnosti připisována a některou z dimenzí politiky**. Proto by v případě apolitické armády musela nastat situace, kdy by se její struktury žádným způsobem nedotýkaly některé z dimenzí politiky. Pouze tehdy by bylo možno ji považovat za apolitickou, tedy stojící mimo politiku. Tento stav však je v praxi nerealizovatelný a z historického hlediska také nikdy nenašel naplnění, jelikož **každá armáda je ze své podstaty nástrojem určeným pro uplatňování státní moci**. Nemůžeme též přehlížet, že výše popsany stav by byl pro demokratický režim i značně nebezpečný, protože by vylučoval kontrolu armády politickými institucemi, jež v demokracii čerpají svou legitimitu ze svobodných voleb. Zároveň by rovněž znemožňoval, aby armádu vědecky studovala politologie, jako věda o politice. Z těchto důvodů je užívání termínu apolitický v souvislosti s armádou nevhodné a krajně zavádějící. Z hlediska pochopení vztahů mezi společností a armádou je proto vhodné, snažit se jej z našeho slovníku v souvislosti s armádou co možná nejrychleji vytěsnit.

Proto stojí za úvahu, čím by bylo možné jej nahradit. Z teoretického hlediska se přijatelným jeví termín **politicky neutrální**, který má vyjádřit, že v demokratické společnosti by armáda neměla být zatahována do půtek politických stran a že by měla sloužit státu jako celku bez ohledu na skutečnost, jaká demokraticky zvolená vláda je právě u moci. Armáda je tedy politicky neutrální (nestranická) proto, že není spojena s jednou určitou politickou stranou, nýbrž se státem jako jeho nástroj, jímž v mezích daných ústavou a zákony disponují ty politické síly, jež získají legitimitu a politickou moc obecně uznávanými demokratickými prostředky.

8.2. Modely vztahu mezi armádou a společností

Nejširší vymezení politologie definuje jako její předmět vše, co se nějakým způsobem vztahuje k obsahu, formám a způsobu uplatňování moci. Proto je snad vhodné též model vztahu armády a společnosti postavit na vzájemném poměru mezi mocí vojenskou a civilní. Můžeme se setkat se čtyřmi základními typy.

Dominance vojenské moci nad civilní

Prvním typem je dominance moci vojenské nad civilní. Pro vojenské režimy je charakteristické relativně **nezávislé rozhodování armády o základních politických problémech**, jež je zaměřeno na takový způsob regulace společenských konfliktů, který je z hlediska armády nejvýhodnější. Jako příklad mohou sloužit různé vojenské režimy světa, například v Chile v období 70. let.

Dochází v nich k otevřenému porušování lidských práv, na kterých se armáda podílí, jelikož je nucena regulovat společenské konflikty častým používáním násilí, k čemuž je ostatně primárně určena a cvičena. Úskalím dominance vojenské moci je ovšem skutečnost, že tím nutí společnost zaujmout jednoznačné stanovisko, zda si režim přeje či nikoli. Jelikož se však mužstvo rekrutuje z civilních vrstev, může být za jistých okolností takto složená armáda nebezpečná i vojenskému režimu.

Autonomie moci vojenské a civilní

Druhý typ je založen na vzájemné nezávislosti vojenské a civilní moci. **Armáda stojí mimo společenskou kontrolu a je relativně uzavřenou složkou, což se projevuje mimo jiné i v rekrutivních kritériích a snahou o maximální nezávislosti armády na společnosti** v ekonomické oblasti. Civilní struktury jsou nuceny svá rozhodnutí s armádními špičkami konzultovat a brát na ně při regulaci společenských konfliktů mimořádný zřetel. Tento model je typický pro řadu rozvojových zemí. Jako příklad nám může dobře posloužit Pákistán.

Dominance jedné ze složek civilní moci nad vojenskou

Pro třetí typ vztahu je typické svázání moci vojenské s jedním z institutů moci civilní. Klasickým příkladem je **kontrola armády pomocí politické strany**. Základním předpokladem pro uplatnění výše uvedeného modelu je především monopol moci, kterým tato politická strana disponuje, jelikož se z něj odvíjí její kontrolní funkce. V praxi se projevuje zejména důrazem na propojení stranické a důstojnické elity, což umožňuje efektivní ovlivňování dění v armádě prostřednictvím stranických organizací. Armáda se tím vlastně přímo účastní politického rozhodování, protože její představitelé jsou obvykle členy nejvyšších státních i stranických orgánů. Politická strana si i vytváří vlastní kontrolní mechanismy určené pro ozbrojené složky nezávisle na moci státní. V některých obdobích je též omezena pravomoc velitelů, kteří jsou nuceni svá rozhodnutí se zástupci strany konzultovat. Kontrola pomocí politické strany byla uplatňována zejména v socialistických státech, ale jisté prvky můžeme najít též v nacistickém Německu. Možnosti armády zasahovat svévolně do regulace společenských konfliktů jsou sice tímto způsobem omezeny, ale neustále **hrozí nebezpečí, že bude k pacifikaci společnosti nasazena, protože neexistují mechanismy, které by tomu v případě ohrožení mocenského monopolu vládnoucí elitě mohly zabránit.**

Vojenská moc je podřízena celé společnosti

Posledním typem je stav, kdy armáda je podrobena celospolečenské kontrole, s čímž se setkáváme v demokratických státech. **K armádě lze přistupovat jako k politicky neutrálnímu nástroji, který si společnost dobrovolně buduje, aby mohla čelit případnému nebezpečí, vzdává se přitom části svých práv a prostředků, z čehož dle smluvní teorie vyplývá, že společnost má právo ji prostřednictvím nástrojů civilního řízení a demokratické kontroly ozbrojených sil řídit a kontrolovat.**

8.3. Civilní řízení a demokratická kontrola ozbrojených sil

Civilní řízení a demokratická kontrola ozbrojených sil patří **k základům všech demokratických politických systémů** a je nedílnou součástí civilně vojenských vztahů. Můžeme proto možná přijmout závěr, že nelze hovořit o demokracii, pokud jsou z jejího dohledu vyjmuty ozbrojené síly.

Sám pojem kontrola ozbrojených sil lze vykládat různě. V užším pojetí můžeme pod pojmem kontrola chápat, že na ozbrojené síly je dohlíženo prostřednictvím institucí civilní sféry, avšak tvorba programu ozbrojených sil je zcela v jejich kompetenci. **Širší pojetí se rozšiřuje o zajištění primátu civilní sféry při vytyčování úkolů ozbrojených sil.**

V demokratických státech se jedná o civilní řízení a demokratickou kontrolu ozbrojených sil, která je prováděna legitimními politickými institucemi. V případě socialistických systémů proto **můžeme hovořit o civilní kontrole i řízení**, jelikož ozbrojené síly jsou zcela podřízeny monopolní politické straně, **ale v žádném případě ne o demokratičnosti těchto procesů**, protože legitimita systému není získávána prostředky slučitelnými s demokracií.

Cíle civilního řízení a demokratické kontroly ozbrojených sil

Základní otázky a úkoly související s civilním řízením a demokratickou kontrolou ozbrojených sil nastínil průkopník této disciplíny S. P. Huntington následujícím způsobem:

- 1) Zajistit podřízení ozbrojených sil politickým cílům společnosti.
- 2) Podřídit výstavbu, organizaci a výcvik ozbrojených sil národním zájmům země.
- 3) Docílit efektivní a funkční integrace ozbrojených sil a společnosti.
- 4) Zajistit politickou neutralitu armády.

Huntington ve svém modelu vojensko civilních vztahů hovoří o subjektivní a objektivní civilní kontrole ozbrojených sil. **Subjektivní model je založen na preferenci formálních nástrojů** určených pro civilní řízení a demokratickou kontrolu ozbrojených sil (zákony, úřady), kterými disponují jednotlivé póly civilní moci.

Objektivní model preferuje posilování vojenského profesionalismu. Politika dle jeho soudu leží za hranicemi vojenské kompetence a účast důstojníků v ní podkopává jejich profesionalismus. Vyjádřil se například následujícím způsobem: „profesionální armáda, která bojuje dobře, protože je to jejím údělem, je mnohem spolehlivější než politická armáda, která bojuje dobře jen tehdy, je li posilována vyšším účelem. Námořní pěchota USA a francouzská cizinecká legie slouží svým vládám s němnou a nestrannou kompetencí v jakékoli bitvě. Vojenská kvalita profesionála není závislá na příčinách za které bojuje.“ Na základě jeho názorů lze vyvozovat, že posilování vojenského profesionalismu nejvíce napomůže demokratické kontrole a civilnímu řízení ozbrojených sil.

Charakteristika západního modelu civilního řízení a demokratické kontroly ozbrojených sil

Modely civilního řízení a demokratické kontroly ozbrojených sil aplikované v demokratických státech vykazují často poměrně značné rozdíly. Lze proto konstatovat, že neexistuje jeden jediný správný způsob, který by byl disponoval monopolem na slučitelnost s demokracií. Přesto ovšem existují **jisté obecné znaky, které jsou všem uplatňovaným modelům společné**. Patří mezi ně:

- 1) Jasně vymezení vztahů mezi ozbrojenými silami, společností a jejími nejvyššími orgány v právním systému země.
- 2) Podřízení ozbrojených sil vládě práva.
- 3) Primát společnosti při tvorbě rozhodnutí týkajících se ozbrojených sil realizující se prostřednictvím nositelů suverenity lidu (parlament, lidem volený prezident).
- 4) Primát civilních osob při prosazování politických rozhodnutí vyjádřený nejčastěji civilním ministrem obrany.
- 5) Kontrola ozbrojených sil prostřednictvím svobodného působení hromadných sdělovacích prostředků.

8.4. Budoucnost armád v demokracii

Perspektivou ozbrojených sil v demokratické společnosti se blíže zabývá prestižní americký vojenský sociolog a politolog Ch. Moskos. Následující období nazývá poněkud nadsazeně jako éru společnosti bez válek. Uznává sice, že budoucnost nebude zbavena regionálních konfliktů, etnických svárů a občanských válek, avšak domnívá se, že fakt absence vzájemného střetnutí mezi demokratickými státy, konec studené války a zejména nebývalý rozvoj prostředků hromadného ničení v minulých čtyřiceti letech předurčují, že válka mezi velmocemi a evropskými demokraciemi není hlavním prostředkem řešení

konfliktů a není na pořadu dne. Otázkou zůstává, jak bude armáda jako instituce tímto stavem ovlivněna.

I v této nové éře přetrvává, dle názoru Moskose, důležitá role armády v procesu odzbrojení a jeho kontroly. Armáda se však bude muset vyrovnat se snižováním podílu hrubého domácího produktu vynakládaného na vojenské účely a změni se velmi podstatně i jejich struktura, protože bude vzrůstat podíl výdajů určený na výcvik personálu a na udržování vojenské infrastruktury. Ozbrojené síly se budou stále více přeměňovat v dobře placenou kádrovou armádu, která bude cvičit záložníky. Bude se rozvíjet miliční a teritoriální systém a civilní služba se pravděpodobně stane alternativou vojenské služby.

Výraznou proměnou projde vojenské povolání. **Moskos se domnívá, že dominantním typem vojenského profesionála se stane voják vzdělanec, což vyžaduje ještě vyšší přiblížení jeho kvalifikace civilnímu životu a jeho lepší teoretické vzdělání v oblasti společenských věd prakticky uplatnitelných v praxi (psychologie, management, právo, sociologie, ekonomie, politologie).**

Otázkou zůstává, do jaké míry se Moskosa teze o společnosti bez válek uplatní. **Malou pravděpodobnost válečného konfliktu mezi demokratickými státy lze v současnosti do značné míry akceptovat.** Musíme mít na zřeteli, že **s růstem ekonomické moci národů, které nepřísluší k euroamerickému civilizačnímu okruhu, může nastat situace, že budou usilovat též o prosazení vlastních politických ambicí.** Tuto změnu ekonomických pozic nemůžeme v žádném případě podceňovat, jelikož modelování možných situací naznačuje, že někdy kolem roku 2010 se centrum světového ekonomického dění definitivně přesune do jihovýchodní Asie a kolem roku 2020 bude nejsilnější ekonomikou pravděpodobně Čína. Otázkou zůstává, do jaké míry budou ambice neevropských civilizačních okruhů ve světové politice v rozporu se zájmy současného dominantního pólu světové politiky, kterému k prosazení svých zájmů po ztrátě ekonomické dominance zbude pouze faktor vojenské síly a zda tyto země budou usilovat o paritu i ve vojenské oblasti, což může znamenat mnohem silnější vlnu zbrojení než v období studené války. Některé aspekty zejména vojenské politiky Číny, jež se zaměřuje na vybudování vlastního vojensko průmyslového potenciálu založeného na nejmodernějších

technologiích, k čemuž využívá spolupráce s firmami z USA, západní Evropy a Ruska naznačují, že **možná stojíme před mnohem rozsáhlejším střetem než byla studená válka**, což připouští i S. P. Huntington, v němž se **euroamerický civilizační okruh nebude moci opřít o převahu ekonomiky**, jako v konfliktu Západ - Východ.

Kontrolní otázky

Ve kterém období vznikají moderní armády a co je pro ně typické.

Charakterizuj možné modely vojensko civilních vztahů a uveď příklady.

Jaké jsou základní úkoly civilního řízení a demokratické kontroly ozbrojených sil?

Vyjmenuj obecné znaky západního modelu civilního řízení a demokratické kontroly ozbrojených sil.

V čem spočívá Moskosova teze o společnosti bez válek?

Rozšiřující studijní literatura

Hruška, M., Rožňák, P.: Armáda a česká společnost, Brno 1994. (S - 2025)

Radvan, E.: Armáda a společnost, Brno 1996. (S - 3035)

Sborník Vojenský profesionál a problém profesionalizace armád, Praha 1993.

Literatura

Syntetické práce

Adamová, K., Křížkovský, L.: Základy politologie, Praha 1992.

Čermák, V., Fiala, P., Houbal, D.: Pozvání do politologie, Praha 1994.

Koudelka, Z., Svatoň, J., Šimíček, V.: Politologie, Brno 1995.

Kolektiv autorů PF MU Brno.: Politologie I.a II., Brno 1992.

Müller, A.: Úvod do vědy o politice, Praha 1991.

Další literatura

Alemann, U. v.: Organisierte Interessen in der Bundesrepublik, Opladen 1989.

Alemann, U. v.: Forndran, E.: Methodik der Politikwissenschaft, Stuttgart 1974.

Arendtová, H.: The Origins of Totalitarianism, New York 1951.

Aristoteles.: Politika, Praha 1895.

Arnim, H. H.: Demokratie ohne Volk, Berlín 1993.

Aron, R.: Demokracie a totalitarismus, Praha 1993.

Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra, Praha 1946.

- Bentley, A.: The process of Government, Cambridge 1967.
- Beyme, K.v.: Der Vergleich in der Politikwissenschaft, Munchen 1988.
- Bělohradský, V.: Přirozený svět jako politický problém, Praha 1991
- Bierzinski, Z.: Bez kontroly, Praha 1996.
- Bráf, A.: Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v první polovici devatenáctého, Praha 1906.
- Burckhardt, J.: Úvahy o světových dějinách, Praha 1971.
- Campanella, T.: Sluneční stát, Praha 1934.
- Čermák, V.: Otázka demokracie, Díl 1) Demokracie a totalitarismus, Praha 1992
- Čermák, V.: Otázka demokracie, Díl 2) Člověk, Praha 1993.
- Easton, D.: Systems Analysis of Political Life, New York 1965.
- Eichler, J.: Francouzská armáda od de Gaulla k Mitterrandovi, Praha 1990.
- Faliński, A. M., Jabłoński, B., Sokolowski, T.: Ciwilna i demokratyczna kontrola nad Siłami Zbrojnymi w Polsce, Toruń 1996.
- Fiala, P.: Německá politologie, Brno 1995.
- Fiala, P., Rožňák, P., Schubert, K., Šimíček, V.: Politický systém Spolkové republiky Německo, Brno 1994.
- Fiala, P.: Zájmové skupiny v politice, Brno 1997.
- Gorbačov, M.: Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět. Praha 1987.
- Hegel, G.W.F.: Filozofie, umění a náboženství a jejich vztah k mravnosti a státu, Praha 1943.
- Heywood, A.: Politické ideologie, Praha 1994.

Hobbes, T.: Leviathan, Praha 1943.

Hruška, M., Rožňák, P.: Armáda a česká společnost, Brno 1994. (S - 2025)

Huntington, S. P.: The Soldier and the State, Cambridge 1957

Charvát, F. : Systémové pojetí v soudobé politické vědě, Praha 1969.

Chodak, S.: Systémy politických stran západní Evropy, Praha 1966.

Jakš, J.: Strategie pro Evropu, Praha 1992.

Jakš, J.: Západní Evropa - USA - Japonsko: Partneri nebo rivalové, Praha 1985.

Karpinski, J.: Slabikář demokracie, Praha 1993.

Kelsen, H.: O podstatě a hodnotě demokracie, Praha 1933.

Kennedy, P.: Vzestup a pád velmocí, Praha 1996.

Kissinger, H.: Umění diplomacie. Praha 1997.

Klokočka, V.: Politická reprezentace a volby v demokratických státech. Praha 1991

Kolektiv autorů: Evropská unie, Praha 1994.

Kolektiv Katedry sociálních věd VA Brno: Bezpečnost a bezpečnostní politika, Brno 1996.
(S - 3037)

Kolektiv ÚMV Praha: Bezpečnostní politika České republiky, Praha 1996.

Kolektiv ÚMV Praha: Mezinárodní souvislosti bezpečnostní politiky ČR, Praha 1995.

Komárková, B.: Původ a význam lidských práv, Praha 1990.

Krejčí, O.: České národní zájmy a geopolitika, Praha 1993.

Krejčí, O.: Kniha o volbách, Praha 1994.

Krejčí, O.: Mezinárodní politika, Praha 1997.

Krietemeijer, G. C.: ABC Evropské bezpečnostní spolupráce, Haag 1996.

Locke, J.: Dvě pojednání o vládě, Praha 1965.

Marcuse, H.: Psychoanalýza a politika, Praha 1969.

Marx, K.: O historickém materialismu, Praha 1949.

Masaryk, T. G., Světová revoluce, Praha 1925.

Matějka, D.: Česká republika a NATO, Praha 1996.

Mill, J. S.: Úvahy o vládě ústavní, Praha 1992.

Mills, Ch. W.: Mocenská elita, Praha 1976.

Montesquie, Ch.: O duchu zákonů, Praha 1947.

Neustupová, L., Pauknertová, M., Skála, J., Zachariáš, J., Zemánek, J.: Evropské společenství, Praha 1994.

Ortega Y Gaset, J.: Vzpouza davů. Praha 1933.

Pinder, J.: Evropské společenství, Praha 1994.

Pithart, P.: Obrana politiky, Praha 1990.

Platón.: Ústava, Praha 1921.

Příručka NATO, Brusel 1995.

Radvan, E.: Armáda a společnost, Brno 1996. (S - 3035)

Rousseau, J. J.: O společenské smlouvě, Praha 1949.

Rožňák, P.: Zplnomocněnec ozbrojených sil ve Spolkovém sněmu SRN, Bochum 1993.

Rupnik, J.: Jiná Evropa, Praha 1992.

Sborník Armáda a společenské změny, Praha 1991.

Sborník Dylematy demokratycznej kontroli nad armia, Warszawa 1995.

Sborník Ozbrojené síly v mírovém půlstoletí, Brno 1995.

- Sborník Voják profesionál, Praha 1993.
- Sborník Vojenský profesionál a problém profesionalizace armád, Praha 1993.
- Scruton, R.: Slovník politického myšlení, Brno 1990.
- Schneider, H.: Die Interessenverbände, Wien 1979.
- Sokolowski, T.: Apolityczność i apartyjność Podstawy prawne udziału żołnierzy w życiu publicznym, Toruń 1996.
- Šamalík, F.: O podstatě a záludnosti politiky, Praha 1992.
- Šimíček, V.: Volby v demokracii, Brno 1995.
- Štýrský, J.: Mezinárodní vztahy I. - III., Hradec Králové 1993.
- Talášek, V.: Evropské společenství, Ostrava 1991.
- Valenta, J.: Máme národní zájmy?, Praha 1992.
- Weber, M.: Politika jako povolání, Praha 1929.
- Weber, M.: Wirtschaft und Gessellschaft, Berlín 1965.
- Základní údaje o OSN, New York 1992.
- Zoll, R., Ekkehard, L., Rossler, T.: Bundeswehr und Gesellschaft, Opladen 1977.

Časopisy

Listy

Mezinárodní politika

Mezinárodní vztahy

Politologický časopis

Politologická revue

Proglas

Obsah

Úvod	1
1. Politologie a pojem politika	2 - 24
2. Politický systém státu	25 - 50
3. Demokracie a autokracie	51 - 74
4. Volby a volební systémy	75 - 91
5. Hlavní směry politického myšlení	92 - 110
6. Mezinárodní vztahy	111 - 124
7. Mezinárodní organizace	125 - 180
8. Vybrané problémy vojensko civilních vztahů	181 - 193
Literatura	194 - 199
Obsah	200